

УДК 378, 378.091.33:811.111'36/37:316.77(100)

УКПП

№ держреєстрації 0117U005235

Інв. №

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет (СумДУ)
40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, тел. (0542) 334108

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи
д-р фіз.-мат. наук, професор

_____ А.М. Черноус

ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ
ГЛОБАЛЬНА АНГЛІЙСЬКА МОВА ЯК ЗАСІБ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ТА
ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ
(остаточний)

Керівник НДР
канд. пед. наук, старший викладач

Т.М. Плохута

2022

Рукопис закінчено ____ грудня 2022 р.

Результати даної роботи розглянуті науковою радою СумДУ, протокол від 20____.____.____ № ____

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР, старший викладач, к. пед. н.	_____	Т. М. Плохута
	(2022. __. __)	(вступ; розділ 6; висновки)
Доцент, к. філол. н.	_____	А. М. Дядечко
	(2022. __. __)	(розділ 2)
Старший викладач, к. пед. н.	_____	І. О. Зайцева
	(2022. __. __)	(розділ 4)
Старший викладач, к. пед. н.	_____	Ю. С. Козаченко
	(2022. __. __)	(розділ 5)
Старший викладач, к. філ. н.	_____	Н. В. Мальована
	(2022. __. __)	(розділ 1)
Старший викладач, к. пед. н.	_____	С. В. Міхно
	(2022. __. __)	(розділ 3)
Старший викладач, доктор філософії	_____	О. І. Нефедченко
	(2022. __. __)	(розділ 5)
Старший викладач	_____	С. Г. Золотова
	(2022. __. __)	(розділ 3)
Викладач, к. пед. н.	_____	Н. О. Симоненко
	(2022. __. __)	(розділ 7)

РЕФЕРАТ

Звіт: 149 с., 2 рисунки, 4 таблиці, 87 посилань.

АКАДЕМІЧНЕ ТА ПРОФЕСІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ, АНГЛІЙСЬКА МОВА, АСПРАНТ, БАКАЛАВР, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, ЛІНГВІСТИЧНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, МАГІСТР, МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ, ПРОФЕСІЙНА КОМУНІКАЦІЯ.

Об'єктом дослідження є англійська мова як засіб міжкультурної та професійної комунікації.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи й засоби навчання майбутніх фахівців міжкультурної та професійної комунікації англійською мовою.

Метою проєкту є дослідження лексико-граматичних особливостей англійської мови при її використанні як засобу міжкультурної комунікації в академічному та професійному середовищах, а також можливостей використання концепцій «базового словника», «базової граматики», «контрольованої / корпоративної мови» при навчанні студентів та аспірантів.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
1 Лінгвістична глобалізація, освітні та мультикультурні виклики.....	8
2 Глобальна англійська мова: філологічні дослідження та деякі сучасні підходи до її викладання.....	23
2.1 Огляд наукових публікацій з тематики сучасної англійської літератури за звітний період	23
2.2 Підсилення філологічної складової під час вивчення курсу англійської мови студентами університету через залучення їх до творів сучасної англійської художньої літератури	33
2.3 Англійський CLIL-проект для викладачів Сумського державного університету: досягнення, проблеми, ресурсне забезпечення.....	40
3 Англійська підготовка здобувачів вищої освіти в умовах глобалізації та євроінтеграції	47
3.1 Впровадження принципів міжкультурної комунікації у процесі навчання англійської мови викладачів, які працюють з іноземними англійськими студентами	47
3.2 Роль викладача англійської мови як модератора розвитку міжкультурної комунікації.....	54
3.3 Технологія формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі професійної підготовки (при вивченні педагогічних дисциплін).....	57
3.4 Розвиток навичок англійської комунікації студентів та аспірантів.....	62
3.5 Формування творчої самостійності студентів засобами англійського письма	71
4 Евристична освіта як чинник успішного формування і становлення професійних компетентностей майбутніх учителів, зокрема комунікативних	79
5 Застосування евристичних технологій при вивченні глобальної англійської мови	91
6 Глобальна англійська як мова наукової роботи студентів: евристичний підхід.....	109
7 Шляхи підвищення ефективності організації самостійної роботи у формуванні навичок професійної англійської комунікації студентів медичних спеціальностей	123
ВИСНОВКИ.....	136
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ.....	140

ВСТУП

У концептуальних засадах діяльності Сумського державного університету та стратегії його розвитку на 2010-2020 та 2020-2026 роки зазначається, що «конкурентоспроможний та успішний випускник незалежно від фахового спрямування повинен не лише опанувати на високому рівні суто професійні компетентності (*hard skills*), а й мати здатність адаптуватися та ефективно працювати в умовах *глобальної економіки* в багатофункціональному швидкозмінному інформаційно-технологічному середовищі, розвивати в собі такі універсальні базові навички (*soft skills*) успішності, як *комунікативні* та лідерські якості, професійну відповідальність та *етику професійного спілкування*, навички індивідуальної та командної роботи, *вільне володіння кількома мовами міжнародного спілкування*, бізнесове мислення, вміння ефективно застосовувати законодавчу базу й організаційно-управлінський інструментарій, креативно мислити та вирішувати завдання проблемного і пошукового характеру, вміння самовдосконалюватися в сучасному динамічному соціально-економічному просторі тощо» [1, с.26].

У відповідності до стратегічних завдань СумДУ кафедра іноземних мов упродовж 2017-2022 років впроваджувала цільову комплексну програму володіння англійською мовою, в якій враховано вимоги «Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання», що передбачає, зокрема:

- досягнення випускниками бакалавратури рівня володіння іноземною мовою B2, випускниками магістратури – рівня C1, випускниками аспірантури рівня C2;
- розширення комунікативних та мовних компетенцій осіб, які навчаються, шляхом формування освітніх пропозицій з англійськомовним навчанням з їх питомою вагою в загальній кількості відповідних пропозицій: на рівні бакалавратури – не менше ніж 20 % освітніх програм; на рівні магістратури – не менше ніж 30 % освітніх програм; на рівні аспірантури – не менше ніж 10 % освітньо-наукових програм; за відповідною кількістю навчальних дисциплін у їх загальній кількості не менше ніж 20 %, зокрема з англійськомовним викладанням окремих дисциплін у

рамках україномовних програм як важливої складової забезпечення академобільності та інтернаціоналізації освітнього процесу в цілому;

- поширення при цьому переліку освітніх англійських програм, що мають потенційного споживача на закордонних ринках освітніх послуг, із залученням до навчання за ними як найбільшої кількості вітчизняних студентів, із досягненням зростання до 20 % контингенту денної форми з навчанням англійською мовою;

- розширення співпраці з Британською радою та іншими міжнародними установами й організаціями з метою вивчення та використання інновацій у сфері навчання іноземних мов [1, с.35].

У дослідженні *розкрито* основні передумови та причини становлення англійської мови як мови міжнародної та професійної комунікації. *Досліджено* історичні аспекти та рушійні чинники процесу глобалізації англійської мови як мови міжкультурного спілкування. *Окреслено* освітні та мультикультурні виклики англійської підготовки здобувачів вищої освіти в умовах глобалізації та євроінтеграції. Здійснено огляд наукових публікацій з тематики сучасної англійської літератури, *проведено аналіз* філологічних досліджень та сучасних підходи до викладання англійської мови, зокрема *розкрито* особливості застосування евристичних технологій у процесі навчання англійської мови. *Визначено* вплив евристичних методів на якість наукової діяльності студентів у навчанні англійської мови. *Підсилено* філологічну складову під час вивчення курсу англійської мови студентами університету через залучення їх до творів сучасної англійської художньої та наукової літератури. *Розроблено* етапи CLIL-проекта для викладачів Сумського державного університету із застосуванням принципів міжкультурної та професійної комунікації. *Висвітлено* роль викладача англійської мови як модератора розвитку міжкультурної комунікації. *Описано* технологію формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі професійної підготовки. *Розкрито* особливості розвитку навичок англійської комунікації та формування творчої самостійності студентів засобами англійського письма. *Окреслено* шляхи підвищення ефективності організації

самостійної роботи у формуванні навичок професійної англомовної комунікації студентів, зокрема медичних спеціальностей.

Теоретичні положення та практичні розробки викладачів кафедри іноземних мов впроваджено в навчальний процес СумДУ протягом 2017-2022 років. За звітній період опубліковано: 37 наукових статей, 5 монографій, 21 тези доповідей, 13 навчально-методичних праць.

1 ЛІНГВІСТИЧНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, ОСВІТНІ ТА МУЛЬТИКУЛЬТУРНІ ВИКЛИКИ

Лінгвістична глобалізація – це процес пошуку та утвердження мови міжнародного спілкування, який розгортається на основі глобалізації економіки, політики й культури. Разом із виникненням та інтенсифікацією транскордонної комунікації постала проблема вибору мови, якою вона здійснюється, що набула надзвичайної гостроти й незнаної раніше актуальності саме під впливом процесів глобалізації, що розгорнулися на межі ХХ-ХХІ століть і обумовили широкомасштабний характер інтеграційних зв'язків і безпрецедентне зростання міжмовної і міжкультурної комунікації.

В умовах глобалізації в ході інформаційної революції виникають і інші міжкультурні соціальні структури, класи, організаційні об'єднання, для яких приналежність до власного етносу часто виявляється менш значимою, ніж відчуття себе частиною нових міжкультурних утворень. Нові міжкультурні соціальні структури характеризуються новою культурою й такими ключовими компетенціями, які містять у собі знання інших культур, здатність із ними співробітничати, володіння комунікаційними й інформаційними технологіями. Нові міжнародні організаційні структури є тим культурним простором, де необхідна мова світового спілкування для подолання міжмовних бар'єрів [2].

Ще один чинник, який підсилює необхідність мови світового спілкування, на думку багатьох дослідників є туризм, який не тільки формує новий культурний простір, де виникає така мова, але й перетворився у важливу частину економіки багатьох країн світу, а також у суттєву складову особистісних життєвих практик.

Іншим чинником актуалізації мови світового спілкування вважаються процеси міграції населення. Масові міграційні потоки, викликані низьким економічним розвитком, війнами, насильством і природними нещастями, значно збільшують міжмовні й міжкультурні контакти. Глобалізація й система освіти прискорили процеси адаптації іммігрантів до нового навколишнього середовища, а зміна суспільної свідомості дозволяє іммігрантам освоювати мови

й культури країн, у яких вони оселилися, і в той же час зберігати свої мови і культури. Безумовно, необхідність у мові світового спілкування викликає й Інтернет, що забезпечив можливість всесвітнього зв'язку [3].

Нарешті, ще одним надзвичайно важливим чинником є процеси освітньої глобалізації. Виникнення можливості отримувати освіту в різних країнах світу також актуалізувало потребу і в наявності мови світового спілкування, і у володінні багатьма іноземними мовами, оскільки окрема людина може отримувати освіту не в одній, а в декількох країнах світу із різними національними мовами. Процеси лінгвістичної глобалізації підвищують значення особистісного мовно-освітнього планування. Якщо на попередніх етапах суспільно-історичного розвитку мовне планування здебільшого було прерогативою держави, а особистість здійснювала вибір мов навчання і вивчення мов виходячи із традицій, що склалися в її рідній культурі та родині, то в умовах культурної глобалізації мовна освіта має стати особистісним рефлексивним проектом. Це не означає що роль держави у цьому процесі нівелюється. Йдеться про те, що сама особистість має вирішувати, якою мовою навчатися і які мови вивчати, виходячи із власного бачення перспектив своєї професійної діяльності, свого освітнього плану, своєї життєвої самореалізації і життєздійснення. Більш за те, планування власної мовної освіти має здійснюватися протягом усього життя, виходячи із індивідуальних перспектив кар'єрного зростання, професійної самореалізації і можливої професійної переорієнтації, особистісного культурного розвитку і міжмовної та міжкультурної комунікації. Відтак, особистісне планування мовної освіти має бути сприйнято як невід'ємний компонент освіти впродовж усього життя. Щодо здійснення і реалізації мовно-освітнього планування на державному і наддержавному рівнях, то тут, безумовно, слід враховувати ті проблеми і суперечності, що виникають в мовній реальності під впливом лінгвістичної глобалізації.

Наразі у світі не спостерігаються свідомих зусиль і масової тенденції заміни народами світу своєї власної національної мови на іншу, більш поширену і впливову. Навпаки, відзначається дедалі більше поцінування кожним народом

своєї мови, намагання домогтися для неї найвищого соціолінгвістичного статусу, а подекуди там, де мову втрачено, є бажання подібну власну мову воскресити. Проте, разом з цим дедалі гостріше починає відчуватися потреба в існуванні якоїсь однієї спільної для всього людства мови, яка, не витісняючи власної, могла б забезпечити потребу людства в міжнародному спілкуванні.

Є три шляхи, які пропонуються при цьому: 1) використання однієї з існуючих мов, як правило, найпоширенішої; 2) використання однієї з екстериторіальних постетнічних мов (як правило, латинської); 3) використання однієї з планових, або т.зв. штучних мов (найчастіше пропонується есперанто) [4].

Щодо існуючих найпоширеніших мов, то на роль засобів міжнародної комунікації, як правило, претендують кілька так званих світових мов, передусім англійська. Вибір англійської на роль першої мови міжнародного спілкування зумовлений як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками. Дослідники відзначають її раціональну будову, багатство словникового складу, який дозволяє створювати розгалужені терміносистеми. Разом з тим, англійська асоціюється з англосмовним світом (де панують свобода і демократія), на чолі якого стоїть найпотужніша держава сучасності – США. Все це забезпечує англійській мові високий престиж в очах мовців, спонукаючи їх до її вивчення.

Функцію засобів міжнародного спілкування виконують також французька, іспанська, арабська, португальська мови, які обслуговують кілька національних спільнот, набувши поширення на окремих континентах. За умов глобалізації посилюється природний тиск мов міжнародного спілкування на менш уживані мови. Це виявляється, зокрема, в тому, що все більша кількість їх носіїв прагне оволодіти «світовими мовами», насамперед англійською, і досягти високого ступеня дво- і багатомовності. Індивідуальна двомовність/ багатомовність за формулою L1 (рідна мова) + L2/ L3 (одна або дві мови широкого вживання) стала помітною ознакою мовної ситуації у багатьох країнах світу. Наприклад, у країнах Північної Європи (Данія, Нідерланди, Норвегія, Швеція, Фінляндія) кількість тих, хто разом із рідною мовою опанував англійську, сягає 90 відсотків населення.

Слід зазначити, що попри свою поширеність англійська мова як усна, практично використовувана, залишається, по суті, мовою зональною. Те саме стосується інших поширених мов світу, уживаних у міжнародній функції. Вони як мови універсального типу спілкування, не тільки пасивного, а й активного, поширені тільки в певних обширах, зонах земної кулі. Щоб стати міжнародними, не зональними, а загальносвітовими, їм треба було б витиснути місцеві зональні мови іншого походження, що зовсім не так просто, як може видатися з першого погляду. Адже кожна із зональних мов набула свого поширення не випадково, а внаслідок тривалих політичних, економічних, культурних зв'язків, які склалися упродовж тривалого часу. Але, разом з цим, у сфері освіти і науки процеси лінгвістичної глобалізації мають і певну специфіку. Якщо так звані функціональні мови світового суспільства не претендують на функціональний універсалізм в освіті та науці, то англійська мова таку претензію має. У вищій освіті, у професійному навчанні також використовується головним чином англійська мова, що відповідає загальноєвропейській тенденції зростання її ролі в політичному житті, міжкультурній комунікації, в науці, у бізнесі. Англійська мова набула значення універсального інструменту для забезпечення академічної мобільності студентів і викладачів закладів вищої освіти, в спільних міжнародних наукових дослідженнях та міжнародних контактах [5].

Найбільш далеко у застосуванні англійської мови для конституювання простору вищої освіти пішла Швеція, де англійська мова не просто переважає, а широко використовується як мова навчання, особливо в області медицини, технічних і природничих наук: на ній видаються підручники й довідники для вищої школи, читаються лекції, проводяться наукові семінари, пишуться дисертації. Хоча слід зазначити, що крім англійської в країні існує ще кілька офіційних мов для написання дисертацій: шведська, датська, норвезька, французька та німецька.

Але така претензія англійської мови на універсальний функціоналізм у сфері освіти і науки містить і суттєві загрози. По-перше, – це загроза «лінгвіциду» але вже не тільки стосовно мов національних меншин, але й як загроза втрати

культурно-національно-мовного багатоманіття світу, оскільки національна культура зберігається і відтворюється через відповідну мову освіти. По-друге, – це можливість отримання носіями англійської мови, обраної у якості універсальної в освіті, науці, політиці, значних преференцій по відношенню тих, для кого ця мова не є рідною. По-третє, надання англійській мові статусу всесвітньої мови міжнародного спілкування становить загрозу і для самої англійської мови, яка також трансформується і деформується під впливом лінгвістичної глобалізації [6].

Отже, з попереднього розгляду можна зробити висновок, що лінгвістична глобалізація стає для мовної реальності новою мовною гіперреальністю. Але у цій гіперреальності між мовами, і не тільки повного територіального поширення, які безпосередньої участі в «боротьбі титанів» не беруть, а головне між мовами позатериторіального поширення, особливо тими, що висунулися в першу лаву світових мов, увесь час точиться напружена конкурентна боротьба. Ці мови намагаються не тільки втриматися у своїх сферах впливу, а й поширитися поза їхніми межами, у сферах основного впливу іншої світової мови, принаймні як друга іноземна мова регіону. На сьогодні у цій конкурентній боротьбі ще не має остаточного переможця, але фахівці все більше схиляються до висновку, що єдиною загальносвітовою міжнародною допоміжною мовою не може стати жодна національна мова.

Оскільки потреба в універсальній мові світового спілкування в умовах глобалізації об'єктивно існує і постійно зростає, то вона має бути задоволена. Одним із найбільш прийнятних на сьогодні засобів її задоволення вважається розвиток і утвердження англійської мови в статусі глобальної у якості нового варіанту «міжнародної англійської мови», що не співпадає із існуючими її національними варіантами. Такий новий варіант англійської як мови всесвітнього спілкування – це «варіант у своєму праві», що одержав назву «English as a Lingua Franca». Формуванню цього нового варіанту сприяв спільний проєкт Віденського та Оксфордського університетів (під керівництвом Б. Зайдельхофер), який має назву VOICE (the Vienna-Oxford International Corpus of

English – Венско-Оксфордський міжнародний звід англійської мови). Учасники цього проєкту розпочали складання структурованих зборів мовних даних. Це звід розмовних взаємодій англійською мовою як лінгва-франка (ELF), він читається комп'ютером і включає один мільйон слів розмовного ELF (English as a Lingua Franca) із професійної, освітньої і рекреаційної областей.

Переваги англійської мови як лінгва-франка дослідники вбачають в тому, що цей новий варіант не має чіткої національно-етнічної культурної приналежності, він не належить якимось національним носіям англійської мови, що становлять меншість серед усіх її користувачів, і, тим самим, не може надавати преференцій мовцям, для яких англійська є рідною мовою, зокрема і тому, що контроль над розвитком мови світового спілкування повинен перейти в руки тих, хто використовує англійську мову як другу. Новий варіант англійської мови як лінгва-франка повинен виконувати не репрезентативну, а, насамперед, комунікативну функцію, тобто використовуватися як засіб міжнародної і міжкультурної комунікації. За такого підходу, англійська мова як лінгва-франка має сприйматися не як іноземна, а як друга мова, необхідна для повноправної участі в міжнародних контактах, засвоєння якої не передбачає прийняття певних політичних, економічних, релігійних і культурних поглядів, що зв'язуються з конкретним етносом, засвоєння його системи цінностей. Така вимоги національно-етнічної нейтральності до англійської мови як всесвітньої відповідає специфіці інформаційного суспільства, розвиток якого відбувається в напрямку його перетворення в суспільство знання. За своєю природою знання є інтернаціональним, що веде до згладжування в ньому всіх етнічних і національних розходжень. Знання являє собою початок, що поєднує всі країни й народи, і суспільство знання, що формується в ході глобалізації, не може не бути нейтральним у національно-етнічному сенсі. Саме англійська як всесвітня мова у своїй основній комунікативній функції міжмовної і міжкультурної комунікації може стати визначальним чинником формування і розвитку глобальної культури всесвітнього суспільства знань.

Цілком переконливим постає висновок, що трансформація англійської мови у світову мову загальної комунікації викликала необхідність у зміні освітньої парадигми, заснованої на відношенні до неї як до іноземної мови. Європейська комісія прийняла документ про «нову рамкову стратегію багатомовності» (2005), відповідно до якої англійська мова фактично розглядається не як іноземна, а як обов'язкова умова «забезпечення участі всіх європейців у новому суспільстві, побудованому на знаннях» [7].

Отже, перетворення англійської мови в мову всесвітньої комунікації вимагає перегляду традиційного підходу до викладання іноземних мов і реорганізації мовної освіти на основі багатомовного навчання з викладанням англійської мови не як однієї з національних варіантів, а як мови світового спілкування. Багатомовне навчання в новій освітній парадигмі повинне включати, крім рідної (державної) мови, принаймні, одну з іноземних мов, пропонованих у системі освіти.

Ще одним вихідним орієнтиром у розробці стратегій і концепцій мовної освіти в умовах глобалізації має бути відмова від розуміння співвідношення глобальної англійської мови й локальних мов як непримиренних опозицій. Сучасна економіка зажадає від багатьох людей використання англійського й інших міжнародних мов, але це не означає, що вони повинні втратити свої рідні мови. Насамперед мовна освіта в умовах лінгвістичної глобалізації має вирішувати подвійне завдання – забезпечити високий рівень володіння рідною мовою, поважливе і дбайливе ставлення до неї та забезпечити високий рівень володіння іноземними мовами, причому не однією, а декількома, включаючи англійську як мову світової комунікації. Без цього неможливо уникнути мовної й культурної ізоляції як окремого індивіда, так і усього суспільства.

Ідеї багатомовності є засадною і наскрізною для сучасної мовної освітньої політики Ради Європи проводиться в рамках статті 2 Європейської культурної конвенції, що зобов'язує країни-учасниці сприяти викладанню й вивченню мов. Особливу увагу Рада Європи приділяє багатомовності або вивченню мов і варіантів мов на різному рівні протягом всього життя. При цьому мова йде про

формування багатомовленевої особистості, оскільки вважається, що для того, щоб скористатися всіма перевагами об'єднаної Європи й бути конкурентоспроможними на ринку праці, європейським громадянам необхідно володіти, принаймні, двома іноземними мовами. Тому вивчення іноземних мов стало необхідним не тільки для тих, хто має намір продовжувати навчання в університеті, але для всіх європейців, що одержують обов'язкову основну освіту в школі. Для того щоб виконати завдання формування багатомовленевої особистості у європейських країнах вивчення іноземних мов розпочинається із дитинства і має тенденцію до постійного зменшення. Досвід організації багатомовної освіти у Норвегії у цілому є достатньо плідним і заслуговує на увагу із перспективою його імплементації у вітчизняну освіту. Так, для кращої реалізації мовної освітньої політики Ради Європи в 2005 році в Норвегії була розроблена стратегія сприяння вивченню іноземних мов у початковій і середній школі «Languages Open Doors». Ця стратегія охоплює всі іноземні мови: від англійської, яка стала глобальною, до мов, що рідко викладаються у норвезьких школах. Основні цілі цієї стратегії: удосконалення викладання іноземних мов, підвищення кваліфікації вчителів іноземних мов, формування в учнів мотивації до вивчення мов і заохочення багатомовності.

При впровадженні багатомовної освіти у навчальний процес актуальність набуває питання знаходження додаткової кількості годин на мову в перевантажених навчальних планах, а також – як успішно викладати іноземні мови? CLIL-навчання або Content and Language Integrated Learning дає можливість ефективно розв'язати ці питання. Даний підхід полягає у використанні іноземної мови як засобу вивчення немовних предметів. Можливість застосовувати досліджувану мову на практиці служить для тих, хто навчається, потужним мотиваційним фактором. CLIL, або білінгвальне навчання, може успішно застосовуватися на різних рівнях освіти: від дошкільного до вищого. Великий досвід білінгвального навчання з перших класів школи накопичений у Фінляндії. Оскільки англійська мова домінує в багатьох сферах сучасного суспільства, багато батьків вибирають для

білінгвального навчання своїх дітей саме цю іноземну мову. У Норвегії є досвід використання як засобу навчання не тільки англійської, але також німецької й французької мов. При цьому CLIL-навчання не замінює власно уроки іноземної мови, а доповнює систему мовної освіти. Таким чином, підтримується мотивація вивчення іноземної мови, її активного практичного використання й удосконалювання [8].

Практика безперервної мовної освіти, тобто вивчення іноземних мов з раннього віку й протягом усього життя, що є характерною для європейських країн, певною мірою може нівелювати ті загрози, що виникають внаслідок претензій англійської мови на універсальний функціоналізм, про які йшлося вище. По-перше, засвоєння англійської мови з ранніх років, високий рівень мотивації щодо доброго володіння нею, постійне удосконалення і вправлення у володінні цією мовою можуть стати суттєвим запобіжником щодо креалізації англійської як глобальної мови міжнародного спілкування. По-друге, підсилення тенденції перетворення англійської мови з іноземної в одну із загальноновживаних мов і, знов-таки, вільне володіння цією мовою вже не буде ставити науковців, освітян, політиків, для яких англійська є рідною у виключно привілейоване положення щодо тих, для яких ця мова не є рідною. По-третє, орієнтація на багатомовність має поширюватись і на носіїв англійської мови, професійні, бізнесові, освітні тощо інтереси яких можуть знаходитись поза межами англомовного світу.

Знову повертаємося до вимоги індивідуального мовного планування як особистого рефлексивного проекту, який має розроблятися і здійснюватися протягом усього життя на засадах безперервної освіти у цілому. Індивідуальне мовне планування як особистий рефлексивний проект також має здійснюватись на засадах багатомовності, оскільки володіння кількома мовами сприяє мовному і загальному розвитку людини, надає їй більш широкі і гнучкі можливості життєвизначення і життєздійснення, допомагає орієнтуватись у сучасному багатомовному світі, розв'язувати проблеми міжнаціональних відносин у своїй країні і за її межами.

Виходячи з усього вище зазначеного можна зробити висновок, що в умовах лінгвістичної глобалізації затребуваною стає вже не просто мовна особистість, а багатомовна (багатомовленева) особистість, тобто особистість яка б вільно володіла рідною мовою, а також і англійською мовою як мовою міжнародного спілкування, і знала інші мови, вибір яких залежав би від індивідуального біографічного проекту мовця. Перспективним для того, щоб вільно володіти іноземною мовою є вивчення її на засадах білінгвізму – починаючи із раннього віку і з широким залученням цієї мови до викладання немовних предметів.

Але проблема білінгвізму як орієнтир для мовної освіти в умовах глобалізації має ще один, вже не стільки лінгвістичний, скільки мультикультурний вимір. Така роль мовної освіти пов'язана, насамперед, із реалізацією її виховного потенціалу. Ефективність мовної освіти значною мірою залежить від того, чи вдалось виховати у людини, що навчається, повагу і дбайливе ставлення до Слова та Мови, але не стільки як до граматичних чи суто лінгвістичних конструкцій, а як до реальності, що вбирає у себе світ культури. Водночас, повага і дбайливе ставлення до власної мови має поширюватись і на мову як таку. Тому виховання такої поваги і дбайливого ставлення до мови може виступити дієвим засобом формування толерантності як особистісної якості, зробити особистість відкритою і чутливою до інших культурних світів, втілених в мові і які стоять за мовою. До цього можна додати, що вивчення не рідних для себе мов розширює комунікативні можливості людини, є важливим чинником залучення особистості до продуктивної інтеркультурної комунікації [9].

Зрозуміло, що освіта для мультикультурного суспільства не зводиться тільки до актуалізації і реалізації виховного потенціалу мовної освіти. Вона включає до себе цілу систему освітніх заходів. Їх зміст може бути різним, але мета одна – підготувати того, хто навчається, до життя у мультикультурному суспільстві. Плідний досвід щодо здійснення освіти для мультикультурного суспільства мають США, де існують і впроваджено вже достатньо сформована моделі освіти для мультикультурного суспільства, зокрема і в університетській освіті.

Мультикультуралізм в освіті – це політика, зорієнтована на кожного, незалежно від її/його етнічної, расової приналежності, соціального та майнового статусу, віку, статі. Зрозуміло, що копіювання і механічне перенесення досвіду мультикультурної освіти, що вже наявним в університетах США, у вітчизняний освітній процес і неможливий, і не доцільний. Але він може стати важливим орієнтиром з точки зору принципів і можливих форм організації освіти для мультикультурного суспільства.

Уже із наведених міркувань випливає висновок, що другий можливий вимір розгляду проблеми мультикультуралізму у площині освіти – це проблема організації і реалізації мультикультурної освіти. У певному сенсі він збігається із першим, але має і власну специфіку, зокрема і стосовно мовної освіти. Тут для мовної освіти на перший план висувається питання білінгвізму.

Білінгвізм у цілому є однією з найбільш гострих проблем, що існують у царині мовної реальності в умовах глобалізації. Двомовність, або білінгвізм, завжди супроводжується прилученням до вторинної культури, до її норм і традицій. Власне, без такого прилучення (акультурації) двомовність взагалі неможлива. Навпаки, чим вищий ступінь акультурації, тим вищий ступінь володіння другою/третьою мовами на шкалі від змішаної (субординативної) до чистої (координативної) двомовності/ багатомовності, яка на практиці досягається досить рідко. Отже, дво-/ багатомовність та бі-/ мультикультуралізм як типові ознаки людини XXI ст. є явищами взаємопов'язаними і одночасними.

Глобалізація створює передумови для зміни ціннісних орієнтацій частини двомовців у бік більш уживаних, а відтак і більш престижних світових мов, що зумовлює формування так званого вертикального типу двомовності (за термінологією Л.-Ж. Кальве). На відміну від горизонтального її типу, за якого перша і друга мови мають приблизно однаковий статус на шкалі цінностей двомовця, доповнюючи одна одну у певних сферах комунікації (інформація, освіта, наука, міжнародні контакти), вертикальна двомовність характеризується наданням другій мові вищої ціннісної позиції відносно першої (рідної) мови. У разі, коли вертикальний тип двомовності поширюється і стає панівним у соціумі,

відбувається звуження сфери уживання першої (рідної) мови з відповідним розширенням застосування другої мови білінгвів, які прагнуть надати їй офіційний статус. Утім надання такого статусу веде до законодавчого закріплення переваг, які вже й так має друга мова як засіб міжнародного спілкування, що може спричинитися до втрати першої, національної, мови.

Оцінюючи глобальні виклики для національної мови як головного надбання національної культури, у демократичних країнах світу, зокрема й у тих, що згадувалися вище, не роблять жодних кроків для юридичного захисту мови міжнародного спілкування (англійської), яка фактично стала другою. При цьому держави всіляко заохочують її знання, яке є одним з головних критеріїв прийняття на державну службу, роботу у сфері послуг тощо. Однак внутрішньодержавні комунікації, особливо на офіційному рівні, залишаються сферою виключного вживання національної державної мови.

Викладання рідною мовою – необхідна умова повноцінного розвитку особистості і формування позитивного уявлення про себе. Це, насамперед:

- полегшить культурний шок, який відчуває дитина, вступаючи до школи.
- допоможе дитині в повній мірі розкрити свої мовні здатності.
- допоможе уникнути лінгвістичну і культурну асиміляцію.

Визнання мов і культур меншин сприятиме встановленню нормальних, рівних стосунків між етнічними групами і суспільством в цілому. Укріплення ідентичності меншин, наявних в суспільстві, допоможе уникнути поляризацію і запобігти мовним конфліктам. Мовна ситуація є складною, і мета налагодити викладання мовами всіх меншин є недосяжною в принципі, в т.ч. з економічних причин. Двомовна освіта передбачає одночасне використання в шкільному викладанні домінуючої (державної) мови і однієї з мов меншин. Ці дві мови можуть співіснувати в межах єдиної шкільної програми в різних поєднаннях, в залежності від обраної моделі – асиміляторської, плюралістичної чи такої, що занурює. Держава має забезпечити дитині право на навчання рідною мовою і, водночас, здійснювати протекціоністську політику щодо державної мови в освіті, зокрема спрямовану на роз'яснення батькам і громадам ризиків, що

виникають при прийнятті того чи іншого рішення стосовно вибору мови навчання і вимоги, які висуває культурна глобалізація до мовної освіти. Двомовна освіта повинна ґрунтуватися на принципі подвійної поваги і до мови меншості, і до мови більшості як самоцінностей.

У розділі проаналізовано зміни, що відбуваються із мовною реальністю в умовах культурної глобалізації і проблеми, що постають у цьому зв'язку перед мовною особистістю і мовною освітою.

Сучасна глобалізація задає глобальні рамки, в яких цивілізації, регіони, національні держави, корінні народи, позбавлені державності, конституують свою історію й ідентичність. Захист місцевих традицій і особливостей також є глобальним феноменом.

Важливим чинником глобалізації у цілому та культурної глобалізації зокрема є стрімкий розвиток нових інформаційних і комп'ютерних технологій, який суттєво впливає і на мовну реальність. Трансформацій зазнають усі її складові – і мовні суб'єкти, і характер і способи мовної комунікації, з'являються нові мовні ігри із власними кодами і субкодами, нові способи конструювання текстів і оперування ними, нові дискурси – чати, форуми, Інтернет-конференції тощо. З огляду на ці зміни, нові завдання постають і перед мовною освітою. Вона має підсилити увагу до пріоритетного формування навичок роботи з інформацією, її осмислення і аналізу, до роботи із текстами як носіями не тільки інформації, а й смислу, здатності його відшукувати, сприймати, розуміти, інтерпретувати. Текст і особистість у віртуальній реальності стають рівнозначними. Це стає ще одним чинником зростання значення письмового тексту в мовній освіті, яка має також враховувати зниження мовної грамотності масової аудиторії і загрозу виникнення лінгвістично занедбаних мовних практик.

Продуктивною у даному контексті постає ідея множинної ідентичності, яка вже покладена в основу побудови багатомовної й полікультурної Європи і використовується в міжнародних відносинах при узгодженні мовної і культурної політики держав з метою збереження й підтримки мовної й культурної розмаїтості. Ця ідея має бути покладена і в основу сучасної концепції мовної

освіти, яка, враховуючи вимоги і виклики культурної глобалізації, повинна бути спрямована на формування полімовленевої особистості, яка б вільно володіла кількома мовами на засадах білінгвізму: рідною, англійською як мовою міжнародного спілкування, та іншими, вибір яких залежав би від її індивідуального біографічного проекту. Перспективним для цього є вивчення іноземної мови починаючи із раннього віку і з широким залученням цієї мови до викладання немовних предметів.

Лінгвістична глобалізація підвищує значення індивідуального мовно-освітнього планування, що, проте, не спростовує і роль держави. Але особистість сама має вирішувати якою мовою навчатися і які мови вивчати виходячи із власного бачення своїх життєвих перспектив. Планування власної мовної освіти має здійснюватися протягом усього життя і бути невід'ємним компонентом освіти впродовж усього життя. Індивідуальне мовне планування як особистий рефлексивний проект також має здійснюватися на засадах багатомовності.

Ідея багатомовності конкретизується і доповнюється низкою інших: мовного різноманіття, взаєморозуміння, демократичного громадянства й соціальної інтеграції. Особлива увага приділяється вивченню мов і варіантів мов на різному рівні протягом усього життя. Вважається, що формування багатомовної особистості є необхідним, щоб європейські громадяни могли скористатися перевагами об'єднаної Європи й бути конкурентоспроможними на ринку праці.

Ситуація мультикультурності надає мовній реальності значно більшої складності, потенційної конфліктності з точки зору співіснування у ній різних і навіть якісно відмінних мовних кодів і субкодів, мовних картин світу тощо, а також потенційної загрози мовно-світоглядної дезорієнтації мовної особистості внаслідок «розмивання» і зіткнення різних мовних картин світу і загрози мовної редукції і редукції комплексності мовної реальності.

У цілому, нові абриси мовної реальності з урахуванням її трансформацій в умовах культурної глобалізації можна представити так: вона стає більш плюралістичною і мультикультурною, більш складноструктурованою і, внаслідок цього, потенційно конфліктною із загрозою мовної редукції і редукції

комплексності мовної реальності; більш динамічною і відкритою до соціокультурних впливів; у неї виникає новий рівень – мовна гіперреальність, утворена мовою світової комунікації, на роль якої все більше претендує англійська мова як «лінгва-франка», а також інтеркультурними взаємодіями, які стають все більш інтенсивними. Враховуючи ці трансформації, мовна освіта не повинна втрачати своєї фундаментальності, приділяти увагу підвищенню грамотності мовної особистості, її вміння працювати із текстами, осмислено сприймати інформацію, розвивати її мовно-мислительні та мовно-комунікативні здібності у цілому.

2 ГЛОБАЛЬНА АНГЛІЙСЬКА МОВА: ФІЛОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДЕЯКІ СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЇЇ ВИКЛАДАННЯ

Феномен глобальності англійської мови є дійсно унікальним. Розвиток сучасної цивілізації та практика міжнародної комунікації довела високу ефективність та функціональність саме цього інструменту всесвітнього спілкування. Численні аспекти глобальної англійської мови заслуговують на їх окреме вивчення. Даний розділ, який структурно поєднує три напрямки вивчення і реалізації глобальності англійської мови, презентує наступні специфічні аспекти, послідовно викладені у нижчеперелічених підрозділах:

- огляд наукових публікацій з тематики сучасної англомовної літератури за звітний період;
- підсилення філологічної складової під час вивчення курсу англійської мови студентами університету через долучення їх до творів сучасної англомовної художньої літератури;
- англомовний CLIL-проект для викладачів Сумського державного університету: досягнення, проблеми, ресурсне забезпечення.

2.1 Огляд наукових публікацій з тематики сучасної англомовної літератури за звітний період

Одним з напрямків наукової теми, що обговорюється, було вивчення літературної англійської мови 20-го та 21-го століття. Результатом дослідження цього напрямку стали 1 англомовна публікація у монографії та 7 англомовних наукових статей у фахових виданнях, які були присвячені вивченню творів наступних американських та британських авторів: Ернеста Хемінгуея, Френсіса Скотта Фіцджеральда, Роберта Джеймса Уоллера, Артура Міллера, Розамунди Пілчер, Мері Ларкін.

Загальний перелік розглянутих у публікаціях оригінальних літературних творів склали: Ernest Hemingway – «A Farewell to Arms» (1929), «The Sun Also Rises» (1926), Francis Scott Fitzgerald – «The Great Gatsby» (1925), Robert James

Waller – «Excavating Rachel's room» (1988), Arthur Miller – «Death of a Salesman»(1949), Rosamunde Pilcher – «Winter Solstice» (2000), Mary Larkin – «For Better, for Worse» (1996), «Playing with Fire» (2001).

Тексти даних авторів аналізувались с точки зору літературознавства, стилістики, лексики, когнітології та прагматики сучасного англійського літературного тексту. Враховувалося також їх історичне, філософське, соціальне, культурологічне, психологічне, естетичне забарвлення.

Стаття «Lingual and Non-Lingual Secrets of the Popularity of the Novel «Winter Solstice» by R. Pilcher» [10] є спробою розглянути феномен світової популярності одного з романів сучасної британської письменниці Розамунди Пілчер, пояснити факт неоднозначного сприйняття романів авторки її читачами, переважно англомовними читачками, в багатьох країнах світу, та професійними літературними експертами. Якщо перші вдячні їй за емоційність і щирість історій у її романах, журналісти назвали авторку «королевою трешу», оцінюючи якість її сентиментальної прози вкрай негативно. Їм важко сприйняти світову популярність домогосподарки і матері чотирьох дітей, яка ніколи не навчалася літературному мистецтву і стала всесвітньо відомою лише у віці 63 роки.

Лева частка світової популярності письменниці серед читачів належить її роману «Winter Solstice», опублікованого вперше у 2000 році. Стаття містить його дворівневе дослідження, а саме, первинний аналіз його читацького сприйняття з наступним вивченням структурно-системних складових його лінгвістичної основи. Розглядається роль та місце даного твору як у творчості Р.Пілчер, так у світовій літературі. Літературний аналіз тексту роману співвіднесено з низкою концепцій вітчизняних та іноземних лінгвістів щодо специфіки сучасної англійської мови.

У статті відзначено, що популярність роману серед читацької аудиторії може бути пояснена його простим і доволі легко передбаченим сюжетом з позитивними героями і щасливим кінцем, який можна віднести до категорії «різдвяної казки», що зазвичай вітається читачами. Ще одна причина популярності роману полягає в тому, що авторка розповідає про те, що сама

добре знає: літніх людей її віку та природу Шотландії, де вона прожила багато років. Але головним фактором популярності роману є його особливий стиль, яким презентовано його текст. Тому у статті наведено пріоритетний набір виразових засобів художньої мови, які авторка використовує у тексті роману. Визначені особливості авторського стилю шляхом аналізу використання конкретних фігур мови: епітетів, метафори, порівняння, ідіом, алегорії. Вказані також деякі морфологічні та синтаксичні особливості тексту роману та їх роль у викладенні змісту. У статті надано перелік використаних авторкою літературних та стилістичних прийомів та наведено їх численні приклади. Підкреслено унікальну здатність Р. Пілчер візуалізації тексту через детальний опис усіх змістовних елементів, що викликає у читача відчуття власної присутності.

У статті «The Role of Irony and Background Knowledge in Context Decoding of the Essay «Excavating Rachel's Room» by R. J. Waller» [11] йдеться про феномен іронії, яка є типовою рисою не тільки сучасних літературних творів, а й міжособистісної комунікації в цілому. Іронії, як і мові в цілому, притаманна асиметрія. Вона полягає у протиріччі, протиставленні змісту і його презентацією. Люди охоче використовують іронію, грають у цю лінгвістично-когнітивну гру. Спершу свідомо спровокована, а потім декодована, іронія слугує їх комунікативному комфорту і задоволенню. Мотивована екстра-лінгвістичною ситуацією іронія не може бути декодованою поза контекстом. В роботі зазначається давня традиція використання іронії у творах англомовних авторів. Специфіка даної статті полягає у приверненні особливої уваги до засобів створення, реалізації та декодування іронії у сучасній американській нехудожній прозі, зокрема в одному з есе Роберта Джеймса Уоллера. Доведено екстралінгвістичну природу іронії і її контекстуальну зумовленість. Визначено два типи іронії: ситуаційну і асоціативну. Більш детально розглянуто асоціативний тип іронії, пов'язаний частіше за все з мега-контекстами. Описано практику її контекстуального декодування на основі використання базових категорій і принципів контекстуальної семантики: когерентності, когезії, ретроспекції, інтертекстуальності. Проілюстровано і конкретизовано також

складну багаторівневу структуру асоціативної іронії шляхом формального логічного, стилістичного, компонентного аналізу тексту есе і виявлення імпліцитно представлених значень і смислів. Наведені приклади повторів, цитації та пародії.

У статті відзначено, що хоча більшість досліджень іронії присвячені художній прозі, есе як літературний жанр не поступається їм щодо використання іронії за експресивністю, фігуральністю, суб'єктною модальністю. Есе Р. Дж. Уоллера доводить і демонструє можливості побудови іронічних смислів у творах нехудожньої літератури.

Досліджено також роль фонових знань у відновленні прямих смислів, які насправді має на увазі автор есе. Оскільки фонові знання орієнтовані насамперед на національного читача, носії іншої культури і мови потребують більш детальну інформацію для їх сприйняття. Тому стаття містить численні приклади специфічної додаткової інформації, яку потребують неангломовні читачі, україномовні читачі зокрема, як для сприйняття інтенцій, роздумів та емоцій Р. Дж. Уоллера, так і для декодування створених ним іронічних смислів. Вказано також на мінливість часових характеристик фонових знань.

Стаття «R. J. Waller and His Views on Human Life and Being» [12] знайомить з життям і творчістю Роберта Джеймса Уоллера – американського новеліста, есеїста, музиканта і фотографа. Літературні твори Уоллера, хоча популярні в рідній країні автора і також серед англомовної читацької аудиторії за її межами, не є загально визнаними і не стали предметом широкого обговорення в українських лінгвістичних і літературних академічних колах. Вони також залишаються недоступними для зацікавленої і мотивованої читацької аудиторії в Україні. Виключення становить лише роман Р. Дж. Уоллера «Мости округу Медісон», який став всесвітньо відомим після його екранізації. Україномовні джерела надають вкрай скупу інформацію щодо самого Р. Дж. Уоллера та його літературних творів. Тому метою даної статті є привернути увагу до Р. Дж. Уолера як автора, так і особистості, тобто дослідити, наскільки його літературні твори демонструють і віддзеркалюють його особисті погляди і

думки. Видається цілком слушним дослідити тексти Уоллера з точки зору щонайменше двох філософських течій, які набули популярності у сучасному мистецтві, літературі, психології і культурі в цілому, а саме екзистенціалізму та еко-критицизму. У статті зроблено спробу виявити, яким чином твори Уоллера відповідають базовим ідеям, концепціям і принципам екзистенціалізму (визначення смислу людського життя та буття, особиста свобода і свобода вибору, особиста відповідальність, подолання екзистенціальної кризи) і еко-критицизму (формування на набуття екологічної свідомості, особиста відповідальність за збереження екосфери) шляхом аналізу як текстів творів самого Уоллера, так і його поглядів, висловлених у інтерв'ю з ним та інших джерел, які містять інформацію про його особисте життя та професійну кар'єру. Численні уривки та фрази з текстів та їх філософське тлумачення наведено у відповідності до вказаних течій. Найбільшу частину дослідження становить аналіз текстів Уоллера, зібраних у збірку есе і опублікованих у 1994 році під загальною назвою «Old Songs in a New Café». Аналіз текстів саме з цього збірника доводить, що вони є дійсно філософськими за змістом і стилістикою. Уоллер фокусується на відображенні таких вічних тем як сім'я, кохання, людські стосунки, дружба, старіння і вікові зміни у сприйнятті себе та оточуючих, розуміння ролі природи і її захист. Оскільки його твори є соціально орієнтованими, хоча й опосередковано, стаття торкається також загальних проблем соціальної свідомості американського суспільства 1980 х і 1990 х років.

У статті «The Role of Metaphorized Verbal Combinations in Presenting the Mental Behaviour of a Person in Contemporary British Prose» [13] присвячена метафорі як особливому когнітивному і семантичному інструменту, що надає людям можливість репрезентувати невидиме, абстрактне, а саме їх почуття і емоції.

Оскільки деякі аспекти знань людини важко презентувати через високий ступінь їх абстрактності та складності, метафора виступає як специфічне знаряддя, здатне запропонувати людям спрощений спосіб презентації за допомогою підключення особливого інтуїтивного механізму мислення. Вона

відображає, як протікає думка людини, коли у неї формуються ідеї в новій формі, і таким чином дає людям можливість оперувати вже конкретними поняттями. Ці трансформації розглянуто як властивості семантичних відносин, які, у свою чергу, мають бути визначеними у термінах семантичної деривації. Важливо, що серед усіх частин мови дієслово займає особливе місце через його потужні можливості метафоризації. В цій ситуації поєднання двох рівнів мислення, а саме логічного й семантичного, підвалинами слугує взаємодія об'єкту та його дієслівного метафоризатора. Метафоризація спостерігається як у колективній мовній практиці, так і в індивідуальному мовному стилі, особливо в художній літературі. Вона є потужним інструментом збагачення мови.

Оскільки метафора є культуро-залежною, її розуміння й зворотна реакція на неї в значній мірі залежить від мови оригіналу та мови перекладу. В роботі повернуто увагу до тих дієслівних метафоризаторів, які характерні для сучасної англійської літературної мови та виступають у якості предикативних іменників, що визначають ментальну поведінку людини. Саме з цих міркувань увагу було зосереджено на трьох романах за авторством двох письменниць: «Winter Solstice» Розамунди Пілчер та романів «For Better, for Worse» і «Playing with Fire» Мері Ларкін. Контекстуальний підхід, який було застосовано в цілому до розвідки, довів та проілюстрував базові ідеї когнітивної теорії знань. Під час виявлення конкретних механізмів кореляції між логічними та лінгвістичними основами метафори було зазначено численні випадки концептуалізації абстрактних понять, які відбулися завдяки метафоричному мисленню, і їх об'єктивної присутності у текстах романів. Було цікаво дослідити випадки загальноновживаних метафоризованих мовних одиниць та оригінальних авторських контекстуальних утворень, їх вплив на читацьку аудиторію у сприйнятті художньої англійської мови.

Поняття ментальної поведінки людини було визначено достатньо широко і охоплювало доволі великий перелік понять: базові когнітивні можливості й властивості людини, стани та образи, які виникають у її свідомості, почуття, емоції. Деяко ризиковано було вирішено дослідити також паралінгвістичні

засоби, які можуть сприяти виявленню ментальної поведінки людини у термінах метафори. Йдеться про жести героїв, вираз їх обличчя, тощо, які мають сенсорне сприйняття під час комунікації. Посилаючи ці невербальні сигнали, персонажі проаналізованих художніх творів фізично демонструють свою реакцію на слова та вчинки інших учасників комунікації, виявляють власні почуття і емоції. Навіть опис окремих частин обличчя (очей, губ, щоки, підпоріддя) у їх комунікативній динаміці (погляд, усмішка, кивок) дозволяють читачам вказаних творів візуалізувати реакцію героїв і декодувати (розуміти їх) належним чином.

Роль просторової орієнтації виявилася когнітивною константою усіх метафоричних перетворень. Особливу увагу було привернуто до розгляду семантики поняття бесіди/розмови і її антипода – поняття тиші. Останнє виявилось продуктивним щодо сполучення з дієсловами дії, що продемонструвало можливості когнітивної динаміки значення. Було наведено деякі загальні висновки щодо результатів розвідки. Також були вказані можливі перспективи продовження дослідження, а саме розробка концептуальних моделей когнітивних явищ у межах літературного контексту.

Статтю «The Reflection of the Era of «Roaring Twenties» in the F.S. Fitzgerald's Novel «The Great Gatsby» [14] слід розглядати як літературно-лінгвістичне дослідження легендарного і безпрецедентного періоду у історії американського суспільства, відомого під назвою «буремні двадцяті» або «епоха джазу». Це був період післявоєнного економічного буму, зростання і змін. Філософія і психологія споживання і розваг набула масового характеру. Свідомостю соціальних змін стала культурна революція з новими стандартами моралі і поведінки. Широка присутність джазового стилю у музичній поп культурі також стала типовою ознакою того часу.

Відображення цього періоду у художній літературі асоціюється насамперед з ім'ям Френсіса Скотта Фіцджеральда і його найбільш відомим романом «Великий Гетсбі». Письменника вважають одним з найкращих хронікерів Америки 1920-х. Роман Фіцджеральда став втіленням багатьох символів і ікон, які навіть сьогодні все ще зберігаються і є визначальними рисами сучасного

американського суспільства. Стаття є спробою окреслити набір екстралінгвістичних факторів і явищ, які формують часову і культурну основу роману. Особливу увагу привернуто до додаткової інформації, розуміння якої в значній мірі дозволяє краще зрозуміти і сприйняти контекст роману. Запропоновано детальний аналіз таких типових маркерів США у 1920-х як доктрина «американської мрії», Нью-Йорк як символ благополуччя і процвітання, соціальний конфлікт між так званими «старими» і «новими грішми», фемінізм і мода того часу, алкоголь і злочинність, музика, автомобілі, і як саме їх спроектовано на текст роману. Запропоноване у статті детальне вивчення історичного, соціального і культурного контексту сприяє адекватному розумінню тексту автора. З цією метою у роботі було використано інформацію з тлумачних словників, довідників та навіть туристичних путівників щодо реалій життя, зображеного у романі Фіцджеральда. У статті наведено деякі паралелі між особистим життям письменника та персонажами його роману.

Ідея американської мрії в романі Фіцджеральда має трагічне забарвлення, матеріальне благополуччя головного героя, соціальний статус не принесло йому автоматично такого бажаного кохання, щасливого життя. Але ця ідея все ще активно присутня у сучасній ментальності американського суспільства. Слід визнати, що стійкий інтерес до роману з боку читачів та професійних експертів доводить, що Ф. С. Фіцджеральд як письменник і особистість продовжує втілювати національні міфи, мрії та прагнення. Його роман буде цікавити людей доки вони будуть прагнути досягти особистого успіху і благополуччя. Стаття може предметом особливої уваги для тих, кого водночас цікавлять американська історія і її література.

Метою статті «The Reflection of the Existential Downfall of the «Lost Generation» in the Novel «The Sun Also Rises» by Ernest Hemingway» [15] є дослідження соціального, філософського та психологічного портрету так званого «втраченого покоління», зображеного у літературному контексті, через аналіз роману Е. Хемінгуея «The Sun Also Rises». За допомогою використання дескриптивного і структурного методів, а також контекстуального аналізу у

статті вивчаються літературні та мовні прийоми, задіяні автором роману з метою віддзеркалення його особистих поглядів та інтенцій.

У статті показано, як через зображення героїв роману автор втілює власні погляди на життя людини і людські цінності. Для Е. Хемінгуея війна символізує світ, повний болю, страждань і розчарувань. Його герої глибоко вражені досвідом військового часу. Філософський аспект роману ґрунтується на психологічному аналізі поведінки його травмованої війною персонажів у повсякденному житті. Літературне відтворення «втраченого покоління» Е. Хемінгуеєм є звинуваченням їх трагічного, безцільного способу життя і безнадії. Усі вони страждають від ментального захворювання, яке сьогодні більш відоме як «посттравматичний синдром». Завдяки чесному і відвертому таланту письменника їх відчай, втрата здатності радіти життю, людської гідності справляють сильне емоційне та драматичне враження на читацьку аудиторію навіть сьогодні.

Статтю «Reality and Illusions of the «American Dream» in the A. Miller's Play «Death of a Salesman» [16] присвячено вивченню одного з базових концептів і водночас цінностей американського суспільства, а саме «американській мрії». Дослідження сфокусовано на шляхах і способах презентації «американської мрії» у контексті однієї з найбільш відомих драматичних творів ХХ століття – «Death of a Salesman» Артура Міллера.

Поняття «американська мрія» було вперше сформульовано у 1931 році, після чого воно назавжди стало невід'ємною складовою суспільної американської свідомості як прагнення до фінансового і соціального благополуччя, досягнутого внаслідок тяжкої і сумлінної праці.

У статті досліджується руйнівний вплив ілюзій, які зазвичай супроводжують «американську мрію», та яким саме чином реальність і ілюзії цього популярного концепту розглянуто та втілено літературними та мовними засобами у драмі А. Міллера.

Головним героєм п'єси є Уіллі Ломан, вже немолодий комівояжер, який почувається стомленим і виснаженим після багаторічного перебування у дорозі.

Звільнений з роботи, він стикається з серйозними фінансовими проблемами. Він не здатний адаптуватися до світу, що змінюється. В результаті він страждає від ментального розладу і гине у автокатастрофі. Автор відслідковує руйнування особистості головного героя і крах його мрій та ілюзій, помилково асоційованих з Американською мрією. Віра героя у те, що матеріальне вище за духовне, коштує йому життя. Герой А. Міллера не здатний збагнути, що найбільшою цінністю є він сам та його найближче оточення, а не сфальшовані і примарні обіцянки, які панують у суспільстві. Він засліплений власними амбіціями, а не реальними людськими потребами.

У статті «Love Versus War in the Novel by Ernest Hemingway «A Farewell to Arms» [17] проаналізовано роман Ернеста Хемінгуея «A Farewell to Arms», який визнано одним з найбільш популярних художніх творів про Першу світову війну і який став персональним внеском автора до відображення теми «втраченого покоління» у світовій літературі. Цей в значній мірі автобіографічний твір підсумував і зробив предметом суспільного вивчення гіркий та болючий досвід людей повоєнного покоління, віддзеркалюючи усі жахи, жорстокість, трагедію, страхи, втрати, смерть та безглуздя, спричинених війною. І хоча в першу чергу це роман про війну, усі події, описані в ньому, розгортаються на фоні драматичної і пристрасної історії кохання двох людей, які зустрілися на війні і зазнали від неї глибоких психологічних і фізичних страждань.

В романі Е. Хемінгуея йдеться про те, як два його головних героя – американський лейтенант Фредерік Генрі, який задіяний у медслужбі армії Італії, та медичної сестри з Британії Кетрін Барклі, змагаються за своє кохання та можливість щасливого мирного життя, тікаючи від війни. Як показує автор, їх почуття сильніші за жахи війни, незважаючи на те, що вони супроводжуються і завершуються врешті решт фатальними втратами.

Хоча автор розповідає драматичну історію двох молодих людей на фоні війни простою, щирою і зворушливою мовою, роман можна визнати високо поетичним як за задумом, так і за стилістичною реалізацією. Текст роману свідчить про унікальний художній таланти уяву Хемінгуея, який побудував власний сюжет

боротьби кохання і війни як демонстрацію загальної трагедії людства. У цьому сенсі роман Е. Хемінгуея є відображенням його особистого розуміння дихотомії життя і смерті.

Статтю сфокусовано насамперед на аналізі структури роману і тих лінгвістичних засобів, які автор обрав для протиставлення тем кохання і війни, на дослідженні образів двох головних героїв, їх поведінки, почуттів і наскільки вони відображають особисті філософські та екзистенціальні погляди самого письменника. Досліджено та проілюстровано використання літературних та лінгвістичних художніх засобів та їх роль у зображенні історичного, соціального і психологічного контексту.

Представлені у вищенаведеному огляді наукові статті з вивчення як американської так і британської сучасної англійської літературної мови через аналіз таких жанрів як роман, есе, п'єса поєднує комплексний підхід у їх дослідженні. Їх тексти розглянуто у тісному зв'язку з історичними, соціальними, культурологічними, етичними та естетичними чинниками, які незмінно присутні у формуванні загального літературного і лінгвістичного фону.

2.2 Підсилення філологічної складової під час вивчення курсу англійської мови студентами університету через залучення їх до творів сучасної англомовної художньої літератури

Сучасна освіта змушена керуватися глобальними трендами розвитку суспільства, існувати за законами високотехнологічного і інформаційного сьогодення. Вона позбавлена іншого вибору ніж формування активного і успішного учасника соціального середовища, в якому для нього було б створено умови для відчуття особистого комфорту. При цьому самі учасники мають бути здатними формувати та підтримувати комфортність власного середовища.

Підготовка сучасного фахівця у закладах вищої освіти асоціюється насамперед з отриманням інформації технологічного і прагматичного характеру, формуванням на її основі відповідних професійних умінь і навичок у залежності від галузі. Але ж носієм придбаних знань та вмінь є особистість з її унікальними

можливостями щодо сприйняття інформації, її переробки і практичного застосування. Поряд з інформативною складовою існують інші чинники особистісної самоідентифікації і реалізації: мораль, етика, емоції, відчуття, творчість.

Під час навчання студентів Сумського державного університету іноземної мови у форматі обов'язкового і досить короткого курсу викладач має обмежені можливості впливу на їх ментально-емоційну сферу. Значно кращі умови для цього складаються протягом вивчення додаткового курсу іноземної (англійської) мови, обраної студентом у якості дисципліни за вибором. Саме останній дозволяє викладачеві обрати такі форми викладання, які б максимально стимулювали і заохочували студента з одного боку, а з іншого, надавали б йому можливість максимально відкрито і щиро висловлюватися і самовиражатися. Таке поєднання є можливим лише за умов присутності цікавого, навіть провокативного контенту та повної взаємної довіри і психологічного комфорту під час його опрацювання в аудиторії.

Зрозуміло, що мої колеги цілком позитивно сприйняли факт прийняття у закладах вищої освіти нових форматів викладання і навчання іноземної мови, викладання у форматі вибіркового дисциплін зокрема, які мають за мету максимально зацікавити студентів, задовольнити їх особисті інтереси. Останні інколи напряму не пов'язані з дисциплінами обов'язкового курсу. Йдеться про авторські курси, розробниками яких надано максимальну свободу щодо контенту та формату його представлення під час навчального процесу. У 2020-2021 навчальному році в Сумському державному університеті було оновлено та переформатовано систему викладання дисциплін вільного вибору. Тривалість курсів було скорочено до одного семестру, але коло потенційних слухачів було значно поширено за рахунок нового підходу до їх змістовного і тематичного наповнення. Переважна кількість вибіркового дисциплін більше не прив'язана у часі до конкретного курсу та семестру, оскільки студенти отримали можливість обирати їх для вивчення протягом одного з шести послідовних семестрів: 3-4

семестрів (другий рік навчання), 5-6 семестрів (третій рік навчання) та у 1-му або 2-му семестрах навчання у магістратурі.

Кафедрою іноземних мов СумДУ було кардинально переглянуті підходи до викладання англійської мови у форматі курсів вільного вибору. Ми отримали унікальну можливість поглибити філологічну складову навчального процесу не лише для студентів спеціальності «Журналістика», якої навчається частина наших студентів, але й для окремих груп студентів, які навчаються технічних та інженерних спеціальностей та мають схильність до більш детального та поглибленого вивчення англійської мови. З цієї причини до програми курсу «Англійська мова міжнародного спілкування» було включено читання та аналіз текстів творів сучасної оригінальної англомовної художньої літератури у якості навчальних матеріалів [18]. Метою саме такого освітнього підходу було спростування поширеної сьогодні думки про те, що сучасна молодь дуже мало цікавиться художньою літературою, не має потреби у її читанні, не схильна витратити на неї свій час, а тим більше перейматися авторськими інтенціями та ідеями. Але власний досвід авторки цього допису довів помилковість такого судження.

У якості одного з базових ресурсів вищезазначеного освітнього напрямку було використано раніше виданий збірник англомовних художніх текстів та вправ до них для студентів СумДУ усіх спеціальностей денної форми навчання [19]. Усі тексти у збірнику було поєднано тривіальною на перший погляд темою сім'ї та родинних стосунків. Але вже сама назва збірника у вигляді ствердження «Family is the Biggest Treasure» відображає оцінювальний підхід до його змісту та запрошує до обговорення.

Вказаний збірник тематично і лексично поєднує тексти есе, оповідань, віршів, висловлювань і п'єси англомовних авторів США та Великої Британії 20-го століття. Зокрема це твори Увільяма Саройана, Джозефа Мікелотті, Роберта Дж. Уоллера, Редьярда Кіплінга, Річарда А. Віа та інших авторів.

На початковому етапі роботи зі збірником студенти отримують завдання самостійно звернутися до англомовних джерел щоб познайомитися з

біографіями та творчим шляхом авторів, визначити, які факти та деталі їх творчості були їм відомі ще до початку вивчення курсу. Короткі англomовні повідомлення студентів доповнюються коментарями їх одногрупників та викладачем під час вступної бесіди у групі. Частіше за все студенти пригадують твори з шкільної програми з іноземної літератури, відомі їм екранізації художніх творів, навіть мультфільми.

Наступним кроком є безпосереднє знайомство з оригінальними авторськими творами під час самостійного домашнього читання з використанням допоміжних сучасних засобів перекладу й тлумачення окремих невідомих та незрозумілих студентам понять, виразів, слів. Аналіз та обговорення текстів творів відбувається в групі під час занять за схемою, яку пропонує студентам викладач. Студенти зазначають історичні особливості часу, відтвореного у текстах, зіставляють з ними сюжетні події, характеризують героїв, їх погляди і вчинки. Особлива увага приділяється індивідуальним мовним особливостям персонажів.

На наступному етапі студентам пропонується визначити художні особливості творів, знайти ілюстрації і докази індивідуального стилю автора, узагальнити перелік художніх інструментів, які переважають у текстах, що вивчаються. Вони мають проаналізувати лексичні, граматичні, стилістичні особливості авторського стилю, тобто відбувається повноцінний літературний аналіз англomовних текстів з використанням відповідної професійної термінології. Збірник містить вправи, які полегшують виконання даних завдань студентами. За необхідності викладач допомагає студентам з використанням спеціальної філологічної лексики.

Фінальним кроком є написання твору, переважно у форматі есе, в якому студенти мають визначитися з особистим ставленням до художнього англomовного твору. Крім зазначеного у збірнику переліку тем для письмових творчих завдань викладач може додати тематику, яка найбільш зацікавила студентів під час обговорення і аналізу художніх текстів. Очевидно, що виконання даного завдання будь-якою мовою, англійською мовою зокрема, потребує володіння спеціальними навичками з філології [20].

Працюючи з художніми англомовними творами, включеними до збірника, студенти мають можливість порівняти свої власні враження від їх першого дня у початковій школі з аналогічними враженнями героя оповідання Вільяма Саройана (William Saroyan) «The First Day of School». Переказуючи свої спогади, вони спростовують думку багатьох дорослих про те, що перший візит дитини до школи має стати для неї виключно радісною і святковою подією. Студенти пригадають власні страхи і шок від великої кількості змін, які автоматично пов'язані з початком шкільного життя. Їх спогади супроводжуються демонстрацією принесених до аудиторії сімейних фото, які зафіксували початок їх дійсно нового життя. Далі студенти мають відобразити власні спогади та думки у письмовому вигляді, обравши одну з запропонованих тем.

Висловити власне ставлення до батьків допомагає студентам знайомство з наступними двома есе від Джозефа Н. Мікелотті (Joseph N. Michelotti) «Mother was Really Something» та Роберта Дж. Уолера (Robert James Waller) «Excavating Rachel's Room». Автором першого есе створено гімн його покійній матері Анні Мікелотті, емігрантки з Італії, яка все життя присвятила виключно своїй великій сім'ї, реалізації прагнень і талантів її шістьох дітей, навчила їх вірити в самих себе, досягати поставленої мети і слугувати іншим у своїй професійній сфері. На завершення студентам запропоновано сформулювати їх власне розуміння життєвого успіху та його особистісних складових у письмовій формі. Друге есе за авторством Р. Дж. Уоллера є батьківською сповіддю, висловленням власних спогадів, оцінок, сподівань щодо його єдиної доньки Рейчел, яка після закінчення школи залишила батьків і рідне місто, переїхавши до Бостону для навчання в університеті, що є типовою ситуацією для американських студентів, які зазвичай залишають домівку заради навчання в університеті. Батьки дівчини починають прибирати кімнату доньки після її від'їзду і поринають у спогади про її дитинство, підліткові роки, юність. Есе сповнено іронією, гумором, стриманою чоловічою сентиментальністю, безмежною любов'ю батька до доньки, який і є автором самого есе. У своїх заключних власних есе студенти мають можливість розповісти про власні стосунки з батьками, оцінити наскільки ті змінилися за

роки їх навчання в університеті, як змінилися самі студенти. Вони висловлюються також щодо американської традиції полишати батьківський дім після вступу до університету, планувати та вести самостійне життя без фінансової підтримки з боку батьків. Збірник пропонує студентам перелік тем, але цей список не є жорстко обмеженим.

У збірнику розміщено також п'єсу драматурга Річарда Віа (Richard A. Via) під назвою «Never on Wednesday», яка зачіпає споконвічну «проблему поколінь». Після першого знайомства з текстом у процесі читання вголос за ролями студентам пропонують розподілити ролі і зіграти дану п'єсу в умовах навчальної аудиторії. Зазвичай в той час, коли частина студентів задіяна безпосередньо у якості акторів, виконавців ролей, інші долучаються до вирішення режисерського бачення постанови, її художнього та звукового супроводження, демонструючи свої творчі можливості. А коли вони запрошують студентів з інших груп у якості публіки, усі разом вболівають за успіх постанови.

Як нещодавній, так і багаторічний досвід викладання свідчить про те, що навчання студентів немовних спеціальностей англійської мови, її лексики, граматики, читання, письму, спрямованих насамперед на формування професійних знань, умінь та навичок, може бути успішно поєднано й підсилено форматами, які, на перший погляд, швидше за все асоціюються з навчальним процесом, характерним для мовних спеціальностей. Цікава тематика, яка зачіпає проблеми сучасної молоді, гарантовано знаходить серед неї відгук навіть тоді, коли її презентовано нерідною мовою. Якщо вона не позбавлена соціального, психологічного, філософського та етичного підґрунтя, вона надає студентам можливість продемонструвати не тільки особисті мовленнєві здобутки, але й їх здатність до емпатії, критичного мислення, творчого самовираження, задоволення особистих амбіцій у соціальному середовищі, що є критично важливим для студентської молоді.

Ще одним напрямком філологічної просвіти стала участь студентів у роботі наукового гуртка «In the world of languages», який працював при кафедрі іноземних мов протягом 2021-2022 навчального року. Перш за все члени гуртка

отримали інформацію про функціонування англійської мови у рамках сучасної глобальної мовної системи. Потім їм було надано широкий тематичний перелік з англійської філологічної проблематики з метою їх подальшого індивідуального визначення і вибору напрямку їх власних досліджень. Результати їх досліджень були презентовані на засіданнях гуртка у вигляді усних повідомлень. Зокрема було представлено студентські презентації з наступної тематики (рис. 2.1):

- New words we have created because of coronavirus (Сокрута Анастасія, гр. ІТ-81)
- Origin of names and surnames (Калініченко Андрій, гр. ЕПМ-01)
- Student slang (Козачок Юлія, гр. КБ-81)
- Advertising slogans (Тімченко Аліна, гр. КБ-81)
- Interesting facts about Harry Porter (Долгов-Гордійчук Сергій, гр. ЕПМ-01)
- Most popular Harry Porter quotes (Алексенко Анастасія, гр. ІТ-81)

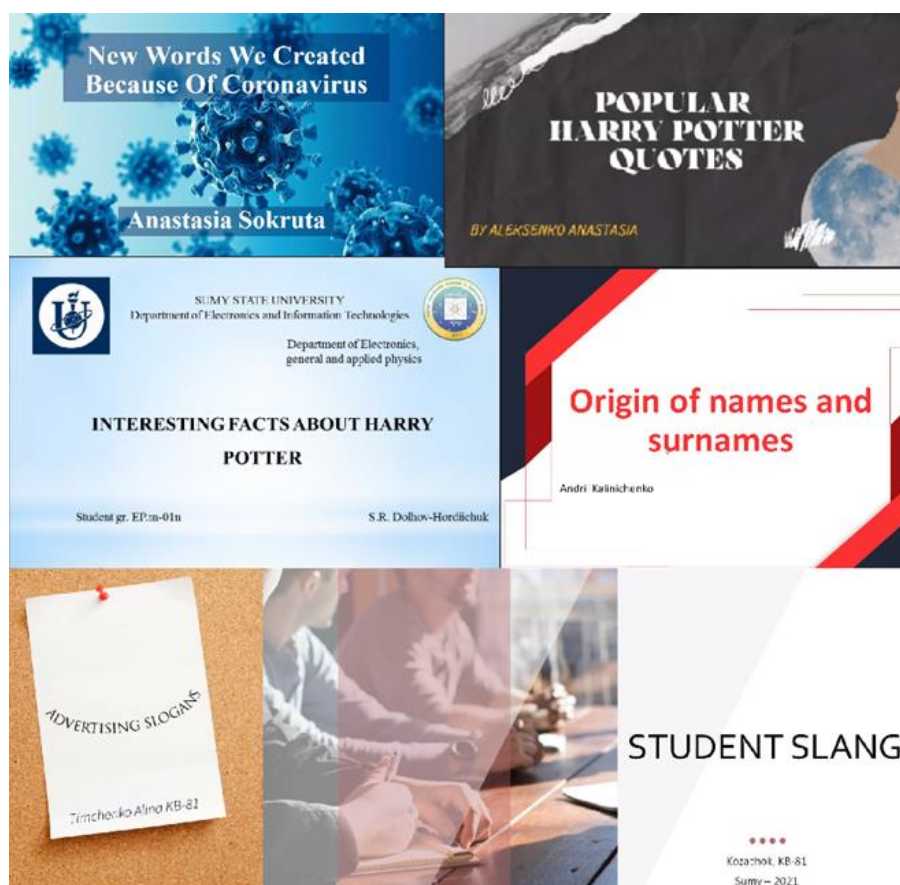

Рисунок 2.1

Усю представлену під час усних доповідей тематику було відображено у вигляді тез у збірнику конференції Лінгвістичного навчально-методичного центру кафедри іноземних мов СумДУ, яку було проведено у травні 2022 року.

Інформація про діяльність гуртка регулярно висвітлювалася на сайті кафедри іноземних мов та у соціальних мережах.

Практика залучення студентів немовних спеціальностей до виконання завдань, які потребують філологічних знань і навичок, довела, що такий підхід не лише поширює їх загальні іншомовні можливості, але й поглиблює їх загальнокультурний рівень, полегшує орієнтацію у глобального інформаційному просторі.

2.3 Англомовний CLIL-проект для викладачів Сумського державного університету: досягнення, проблеми, ресурсне забезпечення

У 2019 році англомовному проекту для викладачів СумДУ у його системному вигляді виповнилося 10 років. У 2009 році цей проект було започатковано саме для тих викладачів СумДУ, які планували працювати або вже працювали на той час з іноземними студентами. У якості базової методики даного проекту було запроваджено так звану методику «Предметно-мовного інтегрованого навчання», або, якщо вживати її англомовний еквівалент, «CLIL (Content Language Integrated Learning)». Вперше даний термін було використано науковцем з Фінляндії Девідом Маршем у 1994 році. Д. Марш вбачав сутність такого підходу у спробі досягнути подвійну ціль: по-перше, це викладання змісту предмета, а по-друге, опанування іноземної мови, тобто мови викладання предмета. При цьому сам предмет є об'єктом викладання, а іноземна, нерідна мова стає його інструментом. Специфіка ситуації у СумДУ полягає в тому, що англійська мова не є рідною ні для викладачів, ні для слухачів, тобто є інструментом для всіх учасників. За своєю якістю цей інструмент має відповідати сучасним стандартам глобалізованого міжнародного академічного і наукового середовища. Проект мав на меті досягнення саме такого рівня. За роки свого існування проект розвивався, трансформувався, тому усі аспекти

поточного і майбутнього функціонування даного проекту є актуальними навіть в непростих освітніх умовах сьогодення.

Доволі тривалий термін існування проекту дозволяє осмислити як головні його досягнення, так і фактори, які ускладнюють чи перешкоджають його більш успішній реалізації. Безумовно, не можна не визнати позитивні показники, досягнуті протягом останніх більш дванадцяти років реалізації проекту, але, що більш важливо, слід проаналізувати також ті чинники, які гальмують його більш ефективно просування.

Очевидним є факт, що загалом проект виконував свої функції, оскільки процес навчання іноземних студентів англійською мовою на всіх рівнях відбувався у запланованому сталому режимі. Колишні слухачі з часом набувають все більше досвіду, почувають себе більш впевненими в умовах англомовного спілкування. Набули також досвіду і викладачі кафедри іноземних мов, зусилля яких зосереджено на початковому етапі проекту – мовній підготовці своїх колег. Напрацьовано певну методику з навчання дорослих фахівців, підготовлено і опубліковано низку навчальних матеріалів. Але досить очевидними є факти, які гальмують вивчення професійної англійської мови, що згодом позначається не може не позначитися на якості викладання англомовних курсів.

Хотілося б більш диференційованого підходу до відбору слухачів. Безумовно, що залучення до вивчення чи вдосконалення англійської мови викладачів з різним початковим рівнем є позитивним, оскільки воно спрямовано врешті решт на створення загального англомовного середовища в СумДУ, атмосфери міжкультурної спілкування. Володіння хоча б мінімальним мовним рівнем з боку більшості викладачів та співробітників університету можна було вважати серйозним організаційним і репутаційним досягненням. Зміни на краще в цьому напрямку відбуваються, хоча не так швидко, як того потребує сьогодення. Якщо вирішувати проблему загального англомовного «лікбезу», то залучення до проекту слухачів з нульовим рівнем, зі знанням іншої іноземної мови зокрема, виглядає цілком слушним. Але не можна сподіватися на їх швидкий прогрес навіть протягом двох років вивчення англійської мови, на їх

здатність якісно опанувати необхідний рівень повсякденного, академічного і навіть наукового спілкування водночас. В межах відведених термінів можна щонайменше встигнути опанувати початковий і середній рівень володіння англійською мовою. Можна, звичайно, розраховувати на оволодіння слухачами англійською мовою повсякденного спілкування. За відсутністю тривалої практики слухачам бракує активної лексики, впевненості, автоматизму, розуміння їх студентів під час особистого спілкування, психологічного комфорту як в аудиторії, так і поза нею. Досить часто у гонитві за кількістю, ми втрачаємо у якості. Є нагальна потреба у більш гнучкому підході до складу навчальних груп, їх формуванні і переформатуванні за потреби. Слухачі групи часто демонструють різний мотиваційний рівень і різну швидкість опанування мовного матеріалу навіть за умов досить високої мотивації. Як показав досвід, однорічний термін навчання для слухачів, рівень володіння мовою яких досить умовно визначено як середній або високий, є критично недостатнім для більшості з них і потребує подовження. Досить часто доводиться спостерігати ситуації, коли деяких слухачів з недостатнім рівнем володіння мовою несподівано залучають до навчального процесу за наказом керівництва. Трапляються прикрі випадки, коли інформація про утруднення спілкування через недостатній рівень володіння англійською мовою з боку викладачів надходить від самих іноземних студентів. Страждають при цьому не тільки обидва учасники навчального процесу, втрачає у якості сам навчальний процес і, як результат, репутація університету. При цьому викладач англійської мови не має можливості втрутитися в ситуацію, його думка і оцінка не враховується. В кращому випадку він може проінформувати організаторів проекту про неготовність слухача, бо відчуває власну відповідальність за рівень його підготовки. Для отримання швидких та дійсно якісних результатів найбільш доцільним видається залучення до проекту виключно слухачів з середнім і високим рівнем володіння мовою, що дає можливість зекономити час на повторення базових аспектів граматики, спиратися на раніше засвоєний лексичний запас.

Курс англійської мови для викладачів передбачає опанування декількох підмов водночас: General English, Classroom English, Academic English та Professional English. Опитування учасників проекту виявило, що вони відчують гостру потребу і тому очікують під час навчання отримати насамперед навички з Classroom та Academic English, бо саме ці компоненти є визначальними у створенні англомовної атмосфери для спілкування у закладі вищої освіти. Саме викладач англійської мови може надати максимальну допомогу, поділитися власним досвідом в опануванні цих аспектів, моделювати численні ситуації і відпрацьовувати їх в умовах навчальної аудиторії за запитом і потребами слухачів. Щодо оволодіння таким аспектом як Professional English, то тут результати і успіх практично повністю залежать від індивідуальних зусиль самих слухачів та рівня їх професійної підготовки: пошуку англомовних ресурсів відповідної тематики, їх обробки і систематизації, адаптації до форматів і вимог курсів, які вони мають викладати іноземним студентам.

Проект виявив також проблематику, не пов'язану напряму з вивченням іноземної мови. Під час виконання мовних завдань, рольових ігор стало зрозумілим, що більшості слухачів бракує знань і навичок з дидактики, з методики оцінювання знань студентів, особливо з методики їх тестування. Тому викладачі англійської мови змушені хоча б частково ліквідувати цю професійну прогалину. Доводиться також постійно наголошувати на особливостях міжкультурної комунікації, необхідності навіть формувати нову мовну поведінку, новий стиль спілкування – більш стриманий, нейтральний, толерантний, максимально ввічливий, щоб уникнути потенціальних непорозумінь і конфліктів.

Існує ще одна серйозна проблема, яка постійно виникає вже на заключних етапах проекту, коли слухачі оприлюднюють створені ними навчальні англомовні продукти: програми, завдання, фрагменти лекцій. Більшість з них помилково намагаються зробити дослівний переклад вже напрацьованих україномовних матеріалів. Досить нелегко переконати їх скористатися вже готовими оригінальними текстами, які мають тематично близьку спрямованість,

дати зрозуміти, що рівень їх перекладацьких можливостей у переважній більшості випадків не відповідає рівню завдання. Такий підхід є найбільш ефективним і дозволяє зберегти час та зусилля під час наповнення курсу відповідним навчальним контентом.

Багаторічний досвід викладання даного курсу викладачами кафедри іноземних мов дозволив узагальнити і систематизувати як зусилля тих, хто навчає, так і типові складнощі, що постають перед тими, хто навчається. Саме з урахуванням обох аспектів у 2018 році було укладено і опубліковано видавництвом СумДУ в електронному форматі матеріали, зазначені у загальному реєстраторі бібліотеки СумДУ як 4454 «English for CLIL projects. Збірник навчальних матеріалів для підготовки викладачів СумДУ, які працюють з іноземними студентами в рамках англomовного проекту» [21].

Збірник складається з двох частин. Виконання завдань з першої частини націлене на опанування та багаторазове тренування такого мовного аспекту, як Classroom English. Практика показала, що викладачі найбільш впевнено почувають себе і поводяться, працюючи з лексикою та термінологією, пов'язаною з їх предметом, бо мають можливість спиратися на визнані авторитетні джерела, попередньо опрацьовані ними. При цьому інформація подається зазвичай у режимі монологу. Ті ж самі викладачі абсолютно губляться, коли ситуація потребує використання численного набору лексики, необхідної для організації та ведення заняття в цілому та окремих його складових, спілкуватися з окремими студентами у діалогах. Їм особливо важко імпровізувати, реагувати на незаплановане та непередбачене засобами нерідної мови. Численні підказки та шаблони-зразки, наведені у трьох розділах першої частини (усна мовленнєва практика, опрацьовання граматичних аспектів, виконання тестів), допоможуть завчити необхідні слова та вирази, довести до автоматизму спілкування з іноземною аудиторією, зосередитися насамперед на змісті власного мовлення, а не на його формі, тобто уникнути напруги і стресу під час іншомовної комунікації, підвищити її якісний рівень.

Друга частина збірника містить 21 текст для індивідуального читання та обговорення у групі. Тексти підбрано з урахуванням проблем та інтересів викладацької аудиторії як представників сучасної академічно-наукової спільноти. В них йдеться про механізми, які відбуваються у мозку людини, яка вивчає іноземні мови, можливості пам'яті та її сприйняття, особливості CLIL-методики, особливості сприйняття інформації сучасним поколінням студентів на відміну від їх попередників. Є також тексти про специфіку організації освіти в англomовних країнах – США, Великій Британії та її бувших колоніях. Включено також інформацію про найбільш популярні тренди у розвитку сучасної науки та її глобально відомі символи та бренди, а саме про MIT у Бостоні, Силіконову долину та відоме звернення Стіва Джобса до студентів Стенфордського університету. Щоб не обмежувати ні викладача, ні слухачів курсів щодо їх особистого сприйняття та ставлення до інформації, її оцінки, не звужувати її змістовну значущість для аудиторії, що навчається мови, вказані тексти свідомо не супроводжуються конкретними завданнями до них, що надає більшого простору та свободи всім учасникам освітнього процесу. Дядечко А.М. Створення ресурсів для реалізації CLIL проекту у Сумському державному університеті [22].

Представлений збірник є багатофункціональним щодо використання його потенційними користувачами. Він значно скорочує час та зусилля викладачів кафедри іноземних мов, оскільки пропонує вже готові завдання, випробувані у часі та адаптовані саме до комунікативного середовища СумДУ, чого бракує багатьом зарубіжним джерелам. Окрім слухачів кожного поточного академічного року, завдання зі збірника можуть бути рекомендовані для самонавчання і самоконтролю для тих, хто успішно завершив курс англійської мови у попередні роки і навчає іноземних студентів. Даний збірник може також бути використаний будь-якими особами, задіяними в англomовному навчальному процесі і зацікавленими в удосконаленні власних іншомовних навичок.

Потенційно даний ресурс може стати об'єктом подальшого професійного обговорення з метою перетворення його у продукт, замовлений ФПК СумДУ згідно сучасних вимог і форматів, з подальшим перетворенням на його (ФПК) власність, тобто комерціалізацію.

Хоча кількість іноземних студентів в СумДУ, яка до лютого 2022 року постійно збільшувалася, а на сьогодні з об'єктивних причин знизилася, важливість і вага англійського проекту як складової діяльності університету є досить значущою. Особистий досвід авторки свідчить про необхідність і можливість внесення запропонованих змін організаційного і методичного характеру, які можуть спростити і полегшити взаємодію всіх його учасників. Впевнена, що це дозволить підвищити рейтинг Сумського державного університету як на національному, так і міжнародному ринку освітніх послуг, що особливо актуально в умовах глобалізації.

Висновки. У даному розділі викладено результати дослідження глобальної англійської мови на двох рівнях. Перший підрозділ торкається аналізу академічної глобальної англійської мови, оскільки містить огляд наукових статей з філології, опублікованих протягом звітного періоду в виданнях Сумського державного університету, інших університетів та за кордоном. Другий та третій підрозділи мають прагматичну спрямованість. Вони презентують конкретні способи практичної реалізації глобальної англійської мови під час її викладання та навчання в стінах Сумського державного університету як для студентів, так і викладачів. Інформацію щодо двох останніх підрозділів було також оприлюднено в вигляді публікацій в збірниках конференцій в Україні та поза її межами.

3 АНГЛОМОВНА ПІДГОТОВКА ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Становлення України як незалежної держави та її входження у Європейську та світову спільноту відбувається на фоні процесів глобалізації, яка створює передумови для зростання міжетнічної взаємодії представників різних народів та культур. Розширення Європи призвело до радикальних змін у сфері освіти (Болонья, 1999 рік) та висуває складні завдання щодо збільшення мобільності студентів, більш ефективного міжнародного спілкування, легкого доступу до інформації та більш глибокого взаєморозуміння. Рада Європи розробила документ Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти (2001), який визначає міжнародно визнані стандарти вивчення іноземних мов, англійської зокрема, з пріоритетними напрямками формування у студентів професійних мовних компетенцій, що сприятимуть їхньому ефективному функціонуванню у культурному розмаїтті навчального та професійного середовища. Кваліфіковане володіння англійською мовою стає життєвою необхідністю [23].

3.1 Впровадження принципів міжкультурної комунікації у процесі навчання англійської мови викладачів, які працюють з іноземними студентами

Запити сьогодення на фахівців з достатнім досвідом міжкультурного та професійного спілкування з представниками інших культур ставлять підвищені вимоги до рівня підготовки викладачів та викладання предметів англійською мовою у закладах вищої освіти в Україні з запитом на підготовку до міжкультурної комунікації.

Я. Абсалямова проаналізувала проблему фахової іншомовної підготовки в умовах глобалізації та євроінтеграції та з'ясувала, що: 1) основними тенденціями у процесі навчання українських студентів іноземної мови у закладах вищої освіти є комунікативна, міждисциплінарна соціальна та професійна

спрямованість, 2) недостатньо уваги було приділено іншомовній підготовці дорослих, що вимагає докорінного реформування [24].

Нами було проаналізовано особливості впровадження принципів міжкультурної комунікації у процесі навчання англійської мови викладачів, які працюють з іноземними англомовними студентами у Сумському державному університеті.

Термін міжкультурна комунікація вели у науковий обіг Г. Трейгер та Е. Холл. Перше визначення міжкультурної комунікації запропонували в 1972 році американські вчені Ларрі Самовар і Річард Портер у книзі «Комунікація між культурами» [25]. Задовго до того, як міжкультурна комунікація сформувалася в самостійну галузь знань, багато питань, що стали для неї фундаментальними, порушували відомі філософи і мовознавці: Платон, Арістотель, Г.В. Лейбніц, Ф. Вольтер, Й. Гердер, І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, В. фон Гумбольдт, К. Фослер, О. Потебня, В. Вундт, Ф. Боас та ін. Необхідність теоретичної розробки спеціального курсу, а пізніше й окремої науки «Міжкультурна комунікація», постала після Другої світової війни. Досвід інтернаціональної співпраці під час війни і після неї, зокрема активістів Корпусу миру, яких відряджали до різних країн для допомоги, виявив брак знань і навичок у міжкультурному та міжетнічному спілкуванні, що призводило до невдач у позитивних намірах волонтерів. Це стало поштовхом для створення в 1946 р. у США спеціального Інституту служби за кордоном (Foreign Service Institute), який очолив Е. Холл. Цей заклад мав готувати дипломатів, розвідників, волонтерів Корпусу миру, міжнародних військових та інших фахівців для роботи за кордоном, сприяти усуненню міжрасових та міжетнічних конфліктів. Е. Холл залучив до своєї команди спеціалістів із різних галузей. Розгляду цієї проблеми свої роботи присвятили Ф. Бацевич, Л. Вітгенштейн, Дж. Галахорн, Р. Гібсон, П. Донець, Т. Комарницька, С. Скрибнер, Н. Янкіна, Ю. Яценко і низка інших українських і зарубіжних дослідників [25].

Зростання кількості іноземних студентів в університетах України викликало необхідність запровадження спеціальних інтенсивних курсів вивчення

англійської мови для викладачів, які готуються до роботи в аудиторії з іноземцями. Процес вивчення англійської мови це не лише шлях до спілкування зі студентом, це також можливість усвідомити те загальне, що є у народів, які належать до різних культур, глибше зрозуміти ідею створення єдиного академічного глобального світу, механізмів загальноєвропейської інтеграції, загальне прагнення європейських та інших народів до сумісної діяльності в вирішенні актуальних проблем. Міжкультурна комунікація у процесі навчання англійської мови відзначається багатоаспектним характером. Цілком правомірною є думка щодо характерних властивостей міжкультурної комунікації, які розкривають її сутність. Перш за все це діалог культур, де міжкультурні взаємостосунки можуть бути інтерпретовані як процес передачі національно-культурних традицій в аспекті засвоєння відповідної інформації на рівні викладач – студент і у зворотному напрямку студент – викладач, тобто міжкультурної взаємодії [26; 25].

Викладачі та студенти багатонаціональних груп усвідомлюють практичну доцільність засвоєння елементів «чужої» культури, що веде до розуміння й оцінки своєї культури, взаємозбагачення культур, досягнення згоди, взаєморозуміння. А досягнення взаєморозуміння, як умови діалогу, розкриває варіанти визначення мотивів поведінки учасників діалогу, роль культурних факторів у вирішенні питань, пов'язаних із необхідністю досягнення згоди, порозуміння, успіх у процесі надання та отримання знань.

А викладання англійської мови і є тим своєрідним типом міжкультурної комунікації у контексті діалогу культур, де культурна взаємодія представників різних лінгвокультурних спільнот може бути як безпосередньою (прямі контакти), так і опосередкованою (робота з текстом, твором як абстрактною моделлю іншої культури), може будуватися також на внутрішньому діалогові свідомості і мислення людини з уявним світом та іншими людьми. Професійний підхід до викладання англійської мови для викладачів-предметників, які працюють з іноземними англомовними студентами, передбачає насамперед забезпечення їх знаннями використання англійської мови, достатніми для

спілкування і співпраці в аудиторії з представниками інших культур і етносів де процес міжкультурної комунікації виконує роль соціальної реальності, змістом якої є процес взаємодії культур, а основним посередником мова і викладач як мовна особистість, як медіатор культур. Навчити комунікації англійською мовою означає оволодіти стійкими навичками ефективного спілкування, де друга мова відіграє роль інструменту набуття знань.

Для навчання слухачів курсів англійської мови з підготовки до роботи в аудиторії з іноземними студентами викладачі англійської мови поєднують використання матеріалів англійської мови загального вжитку із навчально-методичних комплексів Headway, New English File та англійської мови академічного вжитку (EAP – English for Academic purposes) із підручників Academic Skills, Academic Vocabulary in Use. Так у навчально-методичному комплексі «Practical Classroom English» від Oxford University Press чітко визначено тематику вживання англійської мови для академічного спілкування, послідовність створення аудиторних ситуацій з зазначенням обов'язкових складових в цих ситуаціях і зазначенням вокабулярних одиниць для активного вживання під час спілкування зі студентами. Викладач дотримується чітко окресленої структури заняття і анонсує різні фази активної діяльності під час викладання матеріалу певної дисципліни: starting something new, making things clear, sequencing activities, checking progress and stopping. В інструкціях до кожного із розділів, таких як: entering the classroom, everyday greetings, involving the learners, confirming and encouraging, managing the physical environment, keeping the class comfortable [27] – визначається етикет в аудиторії і вказується на необхідність враховувати наступні моменти: ознайомлення з святкуванням визначних дат і традицій нашої країни, прояв зацікавленості до студента іншої держави і визначення які аспекти повсякденного життя і соціальної інтерактивності здаються йому незвичними і дивними в іншомовній країні, пояснення відмінностей поведінки в різних культурах і ін. Такі форми спілкування дозволяють студентам навчатися і удосконалювати навички, аргументовано висловлювати власну точку зору, цивілізовано вести бесіду,

брати участь у диспутах, виховують у душі толерантності, тобто формують уміння приймати протилежну точку зору, знаходять компроміси, прививають інтерес та повагу до культури, історії та традицій іншої країни [25].

Успішність міжкультурного спілкування залежить не лише від знання мови, яка є необхідною передумовою комунікації, але і від відчуття стилю, загального настрою спілкування, що притаманний певній культурі. В. фон Гумбольдт зауважував, що мови не можна навчити, її можна тільки пробудити в душі, і більшою мірою це стосується відчуття стилю комунікації.

Знання особливостей і навіть стилів комунікації, притаманних різним національним спільнотам, якраз і є необхідними викладачам у мультикультурній аудиторії. Маючи уявлення про те, що представники різних національних культур по різному сприймають завдання та «надзавдання» комунікації, неоднаково зчитують (декодуєть, розшифровують для себе) одержану інформацію та передають (кодують) повідомлення при спілкуванні, можна запобігти багатьом ситуативним непорозумінням на ґрунті міжнаціональних відмінностей.

Ключовою ознакою міжкультурної комунікації є її інтердисциплінарність, що зумовлює необхідність звернення до багатьох суміжних галузей, основні серед яких мовознавство, культурологія і соціальна психологія. Інтердисциплінарність міжкультурної комунікації забезпечує ефективність її практичного застосування у широких сферах: від вивчення іноземних мов до дипломатичної діяльності та різноманітних міжнародних обмінів, кінцевою метою яких завжди є досягнення взаєморозуміння і налагодження контактів між людьми, які належать до різних національних і культурних спільнот [28]. Прикладом може бути участь авторів статті у міжнародних наукових проектах, одним із яких є Пітчінг проект Сумського Державного університету від British Council «Міжкультурний діалог», з залученням студентів СумДУ, проведенням низки заходів з питань міжкультурної комунікації та виданням брошури «Intercultural Communication (a collection of real life stories)», Міжкультурний діалог (історії з життя), С. В. Міхно, С. Г. Золотова, В. С. Курочкіна. Автори

статті є також організаторами проведення щорічних Всеукраїнських науково-практичних конференцій студентів, аспірантів та викладачів «To Make the World Smarter and Safer», до яких залучається широке коло іноземних студентів та викладачів іноземної мови від Корпусу Миру в Україні. Учасником ювілейної 10-ї конференції від Корпусу Миру став Бен Стюарт викладач-методист із США, який у своєму виступі зазначив, що сьогоdnішній мобільний світ характеризується зростанням міжетнічної взаємодії представників різних народів та культур, а проблема міжкультурної комунікації набуває особливої ваги у багатьох сферах людської діяльності, особливо у процесі зростання академічної мобільності студентів та викладачів. У цьому сенсі СумДУ може бути прикладом поєднання носіїв багатьох культур сучасного світу. Використання позааудиторних заходів із широким залученням іноземних студентів доводить, що принцип інтеграції культур проходить не лише через процес навчання, але відбувається і в процесі спілкування як з колегами в професійній сфері так і з місцевим населенням різноманітних районів сучасного світу.

Дуже важливим аспектом у процесі інтенсивного вивчення англійської мови є виховання у слухачів відкритості, що являє собою свободу від упередженого ставлення до людей – представників іншої культури.

При розробці програм інтенсивних курсів вивчення англійської мови викладачі СумДУ дотримуються принципів взаємозв'язку явищ висхідної культури і культури країни, для студентів якої викладається предмет. Наприклад, української та культур тих країн, студенти яких становлять вагому частку академічного контингенту університету: Йорданії, Індії, Китаю, країн Африканського континенту. При організації навчального процесу викладачі звертають увагу на такі критерії як:

- 1) активізація лінгвістичного досвіду отриманого при вивченні другої мови раніше, англійської зокрема;

- 2) стимулювання інтересу до вивчення другої мови, англійської зокрема, і культури засобами використання найновітніших програм і матеріалів, наданих вишам України;
- 3) відповідність соціального досвіду слухачів міжкультурній компетенції, отриманій при вивченні іноземної мови раніше;
- 4) порівняння мовних культур.

Слід зауважити, що порівнювати культуру близьких з точки зору християнської моралі європейських країн значно простіше, оскільки відмінності тут не явно помітні, в той час коли між культурами іншого релігійного напрямку (іслам, буддизм) відмінності досить великі. Виходячи з цього, викладачі кафедри іноземних мов, розробляючи програму інтенсивних курсів, ставлять перед собою завдання:

- розвивати культуру сприйняття сучасного багатомовного світу;
- розвивати соціокультурну компетентність.

Соціокультурна компетентність дає можливість слухачам орієнтуватися в соціокультурних маркерах аутентичного мовного середовища та в соціокультурних характеристиках людей, з якими вони спілкуються. Соціокультурна компетентність створює основу для:

- розвитку різновидів культурної компетентності професійно-профільного характеру;
- здійснення самостійного вивчення самотності інших країн, народів, культурних співтовариств;
- оволодіння способами вміння представити рідну культуру.

Завдання, поставлені викладачами англійської мови на інтенсивних курсах це розвиток основ описання своєї культури в термінах, зрозумілих для членів міжнародних співтовариств, вивчення прийомів захисту від культурного вандалізму, культурної асиміляції, культурної дискримінації; створення умов для культурної творчості – мовотворчості. Практика показала, що серед необхідних умов для динамічного розвитку якостей полікультурної особистості слухачів курсів важливими є такі як:

- інтегративний підхід до культурологічного збагачення світосприймання слухачів у процесі вивчення англійської мови;
- орієнтація на полікультурну і білінгвістичну освіту, відхід від культурологічного ізоляціонізму;
- поєднання комунікативно-діяльнісного підходу з соціокультурним підходом при вивченні мов і культур.

Таким чином процес міжкультурної комунікації на інтенсивних курсах вивчення англійської мови – це не краєзнавчий замкнений процес, а система, що розкриває суть та діалектику взаємодії загальнопланетарного і культурологічно-специфічного в житті людського суспільства в цілому і окремих народів. Викладачі після завершення курсів англійської йдуть працювати в аудиторію з іноземними англомовними студентами, де вступають в силу закони міжкультурного спілкування, де викладачі і студенти вже виступають носіями різних культурних співтовариств в силу їх належності до різних геополітичних, континентальних, регіональних, релігійних, національних і етнічних співтовариств, а також соціальних субкультур. Усвідомлення цінності міжкультурної комунікації у процесі навчання викладачів для роботи в аудиторії з іноземними англомовними студентами підтверджується практикою. Пошук більш глибоких підходів до творчої розробки стратегій міжкультурної комунікації приводить до нових шляхів підвищення ефективності навчального процесу у закладах вищої освіти в умовах розширення академічної мобільності у сучасному світі [29].

3.2 Роль викладача англійської мови як модератора розвитку міжкультурної комунікації

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI столітті визначено головну мету, яка полягає у створенні умов для особистісного розвитку та творчої самореалізації кожного громадянина України, формуванні покоління, здатного навчатися впродовж усього життя. Тому від сучасного ЗВО вимагається

запровадження нових підходів до навчання, які забезпечують розвиток у студентів необхідних компетенцій [30].

На сьогодні комунікативна компетенція є однією з пріоритетних, оскільки ми усвідомлюємо, що живемо в епоху глобалізації, яка потребує розширення міжнаціональних зв'язків та збільшення мобільності студентів. Українські студенти продовжують свою освіту в Європі та на американському континенті, приймають участь в міжнародних проєктах, подорожують. Оскільки міжкультурна комунікація вийшла на перший план, роль англійської мови набуває особливого значення. Відповідно, постать викладача університету стає більш вагомою у справі інтеграції культур, розвитку комунікативної компетенції в процесі організації навчального процесу з вивчення англійської мови.

Викладач англійської мови університету має володіти високим рівнем професіоналізму для забезпечення студентів навичками спілкування англійською мовою на рівні, достатньому для вирішення нагальних питань, пов'язаних як з навчанням, так і з майбутньою професійною діяльністю, що являється актуальними для студентів різних спеціальностей. З початку XXI століття спостерігається тенденція до більш спеціалізованих курсів навчання англійської мови для дорослої аудиторії. Існують прогнози, що в системі ELT (навчання англійської мови) нового тисячоліття «Буде підвищений попит на фахівців з англійської мови» [31].

Зараз у викладачів виникає серйозна потреба змінити сприйняття самих себе і своєї ролі. Є різні точки зору щодо ролі і місця викладача англійської мови в системі вищої освіти. У вченому світі йдуть дискусії щодо визначення факторів підвищення ефективності процесу викладання англійської мови. Традиційно, одна точка зору визначає пріоритетність володіння високими методичними компетенціями викладача та знанням англійської мови, інша ж зосереджується на його особистості, з високим рівнем інтелекту і психологічними характеристиками особистості, здатної забезпечити комфортний позитивний клімат для студентської аудиторії. З цим важко сперечатися, і, на нашу думку, ці точки зору мають право на існування і паралельну співпрацю.

Деякі відмінні риси відрізняють процес викладання англійської мови від інших дисциплін. Список цих особливостей включає такі характеристики:

- професійно підготовлених викладачів не рідної мови часто порівнюють з носіями мови, навіть коли останні не є професійно навченими (подібна ситуація не виникає в інших предметах);
- навчання іноземної мови часто пов'язане з політичною діяльністю;
- усна комунікація відіграє центральну роль;
- предмет викладання мови важче визначити;
- викладання англійської мови - це єдине поле, де викладачі у навчальному процесі використовують мову, яку вони ніколи не використовують для мислення;
- недостатній рівень підготовки студентів у навчанні мови є більш прийнятним [32].

Існує ще один аспект, вартий уваги. Сутність його полягає у тому, що сучасна тенденція викладання англійської мови включає в себе широку автономію студентів і великий об'єм самостійної роботи. Отже виклики сучасності визначають і нову роль викладача. В основному вона полягає у тому, щоб бути фасилітатором, посередником навчального процесу: забезпечити студента необхідною базою знань, рекомендувати навчальні матеріали, спостерігати і, при необхідності, давати поради.

Викладач англійської мови закладу вищої освіти постійно перебуває в процесі вдосконалення своїх професійно методичних компетенцій. Цей безперервний професійний розвиток (CPD) – і є рухом до інновацій. Одним з поширених способів забезпечення CPD є участь у курсах підвищення кваліфікації, що охоплює широкий спектр можливостей для викладача, включаючи:

- професійне читання додаткової літератури
- навчання для отримання вищої кваліфікації
- членство в міжнародному професійному об'єднанні, наприклад IATEFL
- розробка і видання власних навчально – методичних матеріалів

- проведення невеликих досліджень для застосування на практиці
- взаємне спостереження за класом і зворотний зв'язок з колегою
- робота над підвищенням рівня володіння англійською мовою
- проведення семінарів та участь у конференціях
- написання наукових робіт для професійних журналів [33].

Варіантів, безумовно, більше, але будь-який з вищезазначених аспектів є суттєвою складовою професійного розвитку. Той обсяг знань, умінь і енергії, який ми, викладачі, надаємо своїм студентам для якісного навчання, необхідно використовувати і нам для постійного професійного зростання, педагогічного вдосконалення і розвитку інтелектуальної особистості [34].

3.3 Технологія формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі професійної підготовки (при вивченні педагогічних дисциплін)

Головна функція закладу вищої освіти у сучасних умовах – підготовка фахівців, здатних творчо й продуктивно мислити, ініціативно й відповідально ставитися до професійної діяльності. Особистісно зорієнтований напрям сучасної української педагогічної освіти, спрямований на підготовку майбутнього вчителя, може бути реалізованим за умови не лише прагнення студента отримувати під час навчання у педагогічному закладі вищої освіти професійні знання, а й наявності в нього сталих умінь і навичок пізнавально-творчої самостійності, які забезпечать спроможність самостійно опановувати нові знання й у процесі вивчення педагогічних дисциплін, і в подальшій професійно-педагогічній діяльності. Сприятливе підґрунтя для вирішення цієї проблеми створюється у процесі вивчення педагогічних дисциплін. У зв'язку з такими тенденціями актуальною є проблема теоретичного обґрунтування технології формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі вивчення педагогічних дисциплін та її реалізації.

Особливістю формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі вивчення педагогічних дисциплін є

здатність особистості студента до самоактуалізації, самонавчання, самоконтролю, самооцінки, самоуправління й самоорганізації в іншомовному середовищі.

Структура пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови містить такі компоненти: мотиваційний, орієнтаційний, змістово-операційний, діяльнісний, енергетичний, діагностично-оцінювальний, рефлексивний, організаційний, емоційний [35].

З урахуванням змісту компонентів структури формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови та логіки процесу їхньої підготовки було обґрунтовано технологію формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі вивчення педагогічних дисциплін, концептуальну основу якої становлять системний, особистісно орієнтований, культурологічний та компетентісно-креативний підходи. Розроблена технологія формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі вивчення педагогічних дисциплін містить такі етапи: професійно-мотиваційний, змістово-діяльнісний, особистісно-рефлексійний.

Визначено педагогічні умови формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі вивчення педагогічних дисциплін: включення студентів у різні види самостійної навчальної діяльності; моделювання професійно-орієнтованих ситуацій, завдань, що вимагають нестандартного підходу до їх вирішення; організація цілеспрямованої роботи з формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів англійської мови у процесі вивчення педагогічних дисциплін з метою усвідомлення останніми значущості пізнавально-творчої самостійності.

Реалізацію професійно-мотиваційного етапу технології було спрямовано на включення студентів у різні види самостійної роботи (обов'язкова, бажана, додаткова) – перша педагогічна умова. З цією метою було проведено систему таких заходів: з'ясування ставлення майбутніх учителів англійської мови до формування власної пізнавально-творчої самостійності; визначення рівня

готовності до її виконання; розробка комплексу інформаційно-методичного забезпечення пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови (матеріали, завдання, зошити для самостійної роботи на паперових та електронних носіях, що повністю віддзеркалюють тематику програм за кожним модулем педагогічних дисциплін) та рекомендацій для студентів з метою підвищення рівня їхньої готовності до виконання різних видів самостійної роботи (пам'ятка «Навчись самостійно працювати», Правила читання книги, огляду літературних джерел, анотування, цитування, реферування тощо); здійснення цілеспрямованої системи дій щодо формування позитивної мотивації до формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі вивчення педагогічних дисциплін (ознайомлення студентів з історією наукової проблеми, розкриття наукової, практичної, соціальної значущості теоретичних знань, показ міждисциплінарних зв'язків, зіткнення життєвих і наукових уявлень, створення установки на майбутню професійну діяльність, залучення цікавої навчальної інформації, використання новітніх інформаційних технологій, запровадження різномірівневих завдань, варіативних домашніх завдань, зближення навчальної, дослідницької й творчої діяльності, використання системи рейтингового оцінювання навчальних досягнень студентів). Названі заходи забезпечили широке залучення студентів до аудиторної й позааудиторної самостійної роботи. При цьому перевага надавалась виконанню завдань реконструктивного й творчого рівнів, як-от: аналітичний розгляд наукових публікацій; підготовка доповідей і повідомлень; складання підсумкових таблиць; презентація матеріалів; участь у діловій, рольовій або командній грі; підготовка індивідуального та групового проекту; укладання портфоліо; участь у тренінгових програмах із використанням програмного забезпечення; виконання і захист індивідуального науково-дослідного завдання, які містять потужний потенціал для формування й вияву такої якості, як пізнавально-творча самостійність. Все це сприяло зануренню майбутніх учителів іноземної мови у педагогічну проблематику, розумінню ними значущості професії й власної місії в суспільстві, усвідомленню творчої

природи професійної діяльності, формуванню стійкої установки на здобуття знань, набуття професійної майстерності щодо формування пізнавально-творчої самостійності.

Професійно-мотиваційний етап технології було спрямовано на стимулювання інтересу до пізнавально-творчої самостійності, позитивного ставлення до пізнавально-творчої самостійності, мотивації до пізнавально-творчої самостійності, розуміння можливостей педагогічних дисциплін для формування пізнавально-творчої самостійності.

На змістово-діяльнісному етапі реалізації технології студентами застосовувалися відповідні знання, уміння і навички на практиці для формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі вивчення педагогічних дисциплін. На даному етапі відбувалося моделювання професійно-орієнтованих ситуацій, завдань, що вимагають нестандартного підходу до їх вирішення (друга педагогічна умова). Моделювання зазначених ситуацій, завдань в експериментальній групі здійснювалося шляхом використання ситуаційних вправ, ділових ігор, методу «мозкової атаки», методу проєктів, а також методів аналізу, аналогій тощо. Підкреслимо, що під час вирішення таких ситуаційних вправ головним поставало не вміння студентів працювати без сторонньої допомоги, а здатність вирішувати цілісні завдання, що містять усі компоненти формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі вивчення педагогічних дисциплін. Серед них перевага надавалась формуванню умінь і навичок виділяти проблему, визначати цілі та складати план їх вирішення, аналізувати, прогнозувати й приймати виважене рішення, обмінюватися думками і спостереженнями, співвідносити свої погляди й оцінки з професійними вимогами, демонструвати власну позицію, що слугують запорукою формування самостійності фахівця у англійськомовному просторі. Найважливішим компонентом при цьому виступало прийняття студентами самостійного рішення, а також їхня активна участь у колективному оцінюванні та самооцінюванні процесу прийняття такого рішення.

Досягненню мети рефлексійно-корегувального етапу технології сприяли організації цілеспрямованої роботи з формування ціннісних орієнтацій студентів з метою усвідомлення останніми значущості пізнавально-творчої самостійності для виконання професійних обов'язків (третя педагогічна умова). Було включено у зміст педагогічних дисциплін інформацію виховного спрямування щодо високого призначення педагога в суспільстві, його професійних обов'язків, ролі професійних цінностей, зокрема, пізнавально-творчої самостійності, у майбутній професійній діяльності. При цьому виховна інформація органічно й природно пов'язувалася з навчальним матеріалом і в такий спосіб забезпечувала опосередкований вплив на мотиваційно-ціннісну сферу особистості студента як на рівні свідомості, так і підсвідомості; стимулювали студентів до підведення підсумків, здійснення професійної рефлексії – осмислення власного досвіду діяльності, якісного оцінювання всіма суб'єктами отриманих результатів; самооцінки власної готовності до професійної діяльності в контексті формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі вивчення педагогічних дисциплін, екстеріоризації власних досягнень і досвіду.

На даному етапі майбутні вчителі англійської мови у процесі вивчення педагогічних дисциплін були здатними до самоорганізації й самореалізації, а саме: постійно працювали над удосконаленням власної особистості, поглиблювали професійні знання, підвищували рівень професійної майстерності; здійснювали самоаналіз та самооцінку, формували здатність до цілепокладання, аналізу результатів власної діяльності.

Результати контрольного зрізу засвідчили значне підвищення рівня сформованості пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі вивчення педагогічних дисциплін. Найвищі результати зафіксовано за мотиваційним критерієм, що підтвердило доцільність застосування комплексу засобів програмно-змістового і навчально-методичного забезпечення технології формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі вивчення педагогічних

дисциплін. Відтак, розроблена технологія формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі вивчення педагогічних дисциплін є ефективною і може бути запропонована для впровадження в освітній процес педагогічного закладу вищої освіти [36]. Запропонована технологія формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів англійської мови у процесі професійної підготовки є частиною дисертаційного дослідження на здобуття ступеня кандидата педагогічних наук (2019 рік) викладача кафедри іноземних мов Міхно С.В.

3.4 Розвиток навичок англомовної комунікації студентів та аспірантів

Процес об'єднання Європи, розширення меж Євросоюзу супроводжується формуванням єдиного простору у освіті та науці, розробкою спільних стандартів та критеріїв. В умовах значного підвищення мобільності студентів, необхідності приймати участь у програмах з міжнародного обміну, грантових програмах, симпозіумах особливо актуальним стає оволодіння навичками академічного спілкування англійською мовою. Рада Європи розробила нові концепції та методи вивчення іноземних мов, ключовим поняттям яких є отримання студентами необхідних і достатніх вмінь усної комунікації [37]. Згідно з Рекомендаціями Ради Європи цей процес має на меті інтенсифікацію вивчення і викладання англійської мови заради більш ефективного міжнародного спілкування та швидкого обміну інформацією у епоху просунутих технологій, що змушує викладачів англійської мови у ЗВО до пошуку та впровадженню якісно нових, дієвих методів і підходів до вивчення англійської мови [38]. Національна Програма АМПС (англійська мова професійного спілкування) задекларувала пріоритетним вивчення англійської мови професійного спілкування [39]. Відповідно до існуючої програми для немовних ЗВО кінцевою метою освіти є формування комунікативної компетенції. Загальноєвропейські Рекомендації визначають необхідні рівні володіння іноземною мовою, англійською зокрема, для випускників ЗВО як вміння вільно висловлюватися без

значних витрат часу на пошук адекватних мовних засобів у процесі досягнення соціальної, академічної та професійної мети [23].

Проте незважаючи на значну увагу до зазначеної проблеми, вона потребує додаткового дослідження у зв'язку з тим, що сьогодні ставить перед нами непрості та суперечливі завдання та умови, а саме, скорочення аудиторних годин на вивчення англійської мови у ЗВО, активізація та заохочення позааудиторної та позанавчальної самостійної діяльності студентів та небувалої кількості англомовних волонтерів, які прибули у 2016-2017 роках на Україну та надають можливості для практики англомовного спілкування.

Нами було визначено основні концептуальні принципи навчання англійської мови студентів та аспірантів немовних спеціальностей, використовуючи як аудиторні, так і позааудиторні форми навчальної діяльності, а також позанавчальну діяльність для вдосконалення навичок спілкування англійською мовою.

Перед викладачами кафедри іноземних мов Сумського державного університету стоїть завдання озброїти студентів, аспірантів, слухачів спеціальних курсів навичками володіння англійською мовою на достатньо високому рівні, необхідному для вирішення суттєвих проблем сучасного цивілізованого суспільства. Випускник університету як майбутній фахівець повинен володіти рівнем комунікативної компетенції, яка представлена різноманітними її складовими: предметною, мовленнєвою, соціолінгвістичною, прагматичною та іншими [40].

Формування навичок висловлюватися англійською мовою, чітко конструювати свої думки та правильно реагувати на англомовне мовлення необхідно розглядати не лише з точки зору конкретної професійної діяльності фахівців, а і враховувати різноманітні явища науково-технічного прогресу. Іншими словами, планування, вибір форм і видів діяльності на заняттях з вивчення англійської мови має представляти гнучкий процес адаптації до змін зовнішніх факторів. На сьогодні випускник університету повинен мати рівень володіння англійською мовою B2, B2+, C1 в залежності від спеціальності [23].

Головна проблема сучасної методики викладання англійської мови у немовному ЗВО – підвищення ефективності навчального процесу у рамках обмеженої кількості навчальних годин. Це завдання в українських університетах особливо актуальне, оскільки зростає потреба сучасного світу у висококваліфікованих фахівцях, які здатні володіти англійською мовою на достатньому рівні. В умовах максимально стислого курсу навчання англійської мови – одне заняття на тиждень – неможливо забезпечити студента рівнем незалежного або просунутого користувача. Для вирішення зазначеної проблеми одним із найефективніших засобів вважаємо використання позааудиторних форм навчальної діяльності для студентів, а також використання нових підходів до вивчення англійської мови, зокрема академічного вжитку, для аспірантів 1-2 курсів. Саме з цією метою на кафедрі іноземних мов СумДУ було засновано Лінгвістичний навчально-методичний центр, який ось вже 10 років виконує навчальну, методичну та організаційну функцію. Центр намагається так організувати свою роботу, щоб максимально компенсувати нестачу аудиторних годин: надає додаткові освітні послуги студентам, викладачам університета, які навчають англомовних іноземних студентів, зовнішньому замовнику – підприємствам та організаціям міста. Викладачі центру розробляють спеціальні навчальні програми, у яких роблять акцент на тому, що для студентів немовних ЗВО основним важливим комунікативним умінням є вилучення професійних знань із джерел науково-технічної інформації, їх інтерпретація та активізація під час усного спілкування для вирішення певних комунікативних задач.

Саме такі форми позааудиторної навчальної діяльності, тобто діяльності, непередбаченої обов'язковими навчальними програмами, надають студентам і слухачам курсів додаткову можливість активізувати використання англійської мови в іншомовному середовищі, наближеному до аутентичного. Проведення щорічних всеукраїнських міжуніверситетських конференцій, які організовує Лінгвістичний центр є сильною мотивацією для студентів у досягненні власних цілей у вивченні англійської мови. Під час підготовки до виступу з англомовною доповіддю з мультимедійним супроводом студенти збагачують свій

словниковий запас необхідними професійними висловами та дискусійними логічними одиницями. Оприлюднюючи свою думку із професійної сфери вони готуються відстоювати власну точку зору і використовують великий запас висловів з функціонального використання англійської мови академічного вжитку: personally I think (that), it seems to me, in my opinion, as far as I am concerned, if you ask me, I believe/feel that, I strongly believe that, in my view, it appears to me that, the way I see it is та ін. Студенти готуються відповідати на численні запитання, обговорювати позитивні і негативні сторони і якості винаходів та високих технологій. На таких конференціях учасники представляють у своїх презентаціях супер сучасні проєкти освоєння космічного простору такі як Марс-2, колонізація тильної сторони місяця, використання штучного інтелекту, генної інженерії, досягнення в області нанотехнологій та інші. Широко використовують сполучні лексичні одиниці: in the first place, firstly, furthermore, moreover, another strong argument is, it is also important to note that, another point is, the second point to be considered is , it is clear that. Студенти підвищують свою самооцінку і виховують у собі якості самовпевненості оскільки демонструють певний рівень володіння англійською мовою академічного вжитку. Учасники таких щорічних конференцій публікують тези своїх перших наукових досліджень англійською мовою, демонструють навички реферування англійського тексту за своєю спеціальністю. Студенти, які проходять практику або одночасно навчаються за кордоном мають можливість долучитися до участі у конференціях та запросити своїх закордонних колег до написання тез. Частина студентів працює над створенням комп'ютерних постерів, які зображують досягнення технологій у своїй професійній області. Виставка постерів зазвичай триває декілька днів і стимулює, таким чином, інших студентів до участі у таких заходах. Позааудиторні форми роботи значно розширюють світогляд, підвищують інтерес до вивчення глобальної англійської мови, створюють позитивний зв'язок між студентом і університетом. Обговорення «за круглим столом», тематичні семінари, інтерв'ю, студентські конференції, які проходять у СумДУ англійською мовою, залучають студентів

до вирішення складних мовленнєвих ситуацій, забезпечують йому середовище практичного використання напрацьованих навичок з англійської мови, дають йому можливість продемонструвати свої навички та вміння у розмовній мові.

Позааудиторні форми навчання розглядаються сучасними лінгвістами з точки зору навчання в основі якого – задача, яка пропонується у процесі вивчення англійської мови, це вид навчальної діяльності, який неминуче містить у собі використання англійської мови [41]. Студенти намагаються створити свій мовленнєвий продукт та отримати бажаний результат у процесі навчання на основі задачі, яка пропонується, а ролі викладача відводиться регулювання цього процесу [42]. Учасники позааудиторних заходів беруть активну участь у дискусіях, створюють середовище, де вони можуть поділитися своїми знаннями та ідеями. Через експериментування з англійською мовою студенти можуть значно просунути свій рівень володіння англійською мовою, зокрема, вдосконалювати комунікативні навички. Викладачі Лінгвістичного центру ретельно готуються до кожного такого заходу та забезпечують своїх студентів матеріалами провідних всесвітньо відомих видавництв: Oxford University Press, Longman, MacMillan, Express Publishing, Cambridge University Press. Центр регулярно проводить семінари та стажування для викладачів учбових закладів міста, які, у свою чергу, готують студентів до заходів, які проводить Лінгвістичний центр СумДУ. При Центрі працює студентський науковий гурток, основна функція якого – залучити якомога більше студентів до науково-дослідної роботи англійською мовою. Студенти самостійно обирають тему наукового дослідження. Обов'язковою умовою регулярних засідань гуртка є обговорення певної кількості роботи, яка була виконана англійською мовою. Стимул вдосконалення академічних комунікативних навичок беззаперечний, оскільки студентські дискусії проходять у вигляді змагання. Наприклад, у 2017 – 2018 навчальному році студентами для дослідження було обрано тему запозичень лексичних одиниць англійської термінології до рідної мови без перекладу (креативний, девайс, девелопер, гаджет та ін.). Під час засідань студентського наукового гуртка студенти отримують допомогу у підготовці до

захисту дипломів англійською мовою, отримують перші навички проведення презентацій, правильного оформлення тез. Гурток є організаційним центром підготовки студентських конференцій. Використання на практиці різних форм позааудиторного навчання піднімає рівень як якості процесу вивчення англійської мови, так і якості викладання згідно з новими міжнародними стандартами.

Для аспірантів, які присвятили себе науковому дослідженню, стає цілком очевидним те, що без оволодіння високим рівнем комунікативних навичок у академічному середовищі неможливо зробити успішну кар'єру і бути конкурентоспроможним у сучасному світі. Відомий британський лінгвіст Майк Сколей досліджував навчання професійній комунікації та зазначав необхідність чіткого визначення мети вивчення англійської мови і переглянути механізми як вивчення, так і викладання англійської мови. Він стверджує, що використання усього різноманіття видів мовленнєвої діяльності та завдань для самостійної роботи має відображати якомога якісніше очікувані життєво необхідні професійні та академічні замовлення [43]. Для аспірантів у реальному комунікативному середовищі рівень комунікативної компетенції, необхідний для виявлення адекватної реакції на певну ситуацію, стає пріоритетним у складному процесі оволодіння навичками спілкування англійською мовою на необхідному рівні. На кафедрі іноземних мов використовується функціонально-комунікативний підхід під час відбору мовного матеріалу для аспірантів. Викладачі розробляють свої власні теоретичні принципи та аудиторну практику викладання англійської мови академічного вжитку. Основна мета курсу англійської мови академічного вжитку – озброїти аспірантів 1 і 2 року навчання навичками вільного професійного спілкування для навчання в університеті, участі у міжнародних конференціях, проведення дискусій, реферування та анотування, написання наукових статей, а також академічних наукових відряджень і у подальшому захисту дисертації англійською мовою. Досвід проведення занять показує, що для більшості аспірантів справжнім викликом є вдосконалення майстерності вживання академічної лексики. Для кращого

засвоєння академічної лексики викладачі використовують на заняттях різні види мовленнєвої діяльності, здійснюють підбір матеріалів для ведення дискусій із використанням лексики академічного характеру, забезпечують аспірантів зразками досконалої майстерності у спілкуванні, використовують автентичні джерела навчальної літератури, лексичні вправи із новітніх навчально-методичних комплексів, таких як *Academic Vocabulary in Use* (Cambridge University Press), *Cambridge English for Scientists* (Cambridge University press), *Cambridge Academic English* та ін. [44], заохочують аспірантів до вживання слів латинського походження у процесі використання академічної англійської.

Цілковито погоджуємося з М. Козолуп у тому, що у практику українських ЗВО необхідно широко запроваджувати міждисциплінарний підхід до академічної комунікативної підготовки, який є основою підготовки майбутніх фахівців в університетах США, а саме залучення викладачів фахово-орієнтованих дисциплін та індивідуального консультування з академічного письма та використовувати цей підхід для навчання усної та письмової англійської комунікації [45]. У практиці СумДУ студенти та аспіранти немовних спеціальностей готують матеріали до участі у конференціях та захищають дипломи англійською мовою за допомогою наукового керівника та консультанта з англійської мови. Саме співпраця двох керівників-консультантів надає можливість якісно підготувати роботу англійською мовою у сучасних умовах, оскільки поки що не всі викладачі фахово-орієнтованих дисциплін добре володіють англійською мовою, а також не всі викладачі англійської мови є фахівцями із технічного, економічного або іншого немовного фаху.

Особливо потужним потенціалом вважаємо використання спільного викладання носіїв мови та українських викладачів. У 2016-2017 навчальному році в Україну прибула найбільша кількість американських волонтерів від Корпусу Миру США в Україні за програмою викладання англійської мови, розвитку громад та ін., які також проводять зустрічі іноземною мовою (американською) і надають волонтерську допомогу стосовно практики англійського спілкування. Як повідомлялося у новинах від ТСН (та 5 каналу) за

травень 2017 року у червні 2017 близько 600 англомовних волонтерів за різними програмами прибуло для роботи у шкільних таборах і ще 400 очікується до кінця літа. Ініціатива GoCamp проходить вже другий рік поспіль [46]. У СумДУ вперше (2017) було проведено студентський денний табір англійською мовою з метою розвитку навичок англомовного спілкування. Табір проводився на волонтерських засадах, за участю носіїв мови і був відкритий для громади міста. Оскільки англійська мова є важливим засобом міжкультурного спілкування, сприяє вербальному порозумінню громадян різних країн, забезпечує такий рівень їхнього культурного розвитку, який дозволяє вільно орієнтуватися і комфортно почуватися у країні, мова якої вивчається, наявність носіїв мови та врахування міжкультурного компонента підвищує інтерес студентів до її оволодіння, забезпечує їх позитивними емоціями. А емоції, у свою чергу, допомагають легше розвивати навички спілкування.

Враховуючи все вищезазначене, пропонуємо визначити наступні основні концептуальні *принципи* навчання англійської мови студентів та аспірантів у сучасному ЗВО, які допомагають ефективно розвивати їх навички англомовної комунікації.

Принцип системності та послідовності. Передбачає постійну роботу студентів і аспірантів над практикою англомовного спілкування використовуючи усі наявні для цього можливості, а саме, аудиторну навчальну діяльність з дисципліни «Іноземна мова (англійська)», позааудиторну у вигляді участі у конференціях, консультації з викладачами, роботу у наукових гуртках англійською мовою та ін., позанавчальну діяльність, а саме відвідування клубів та зустрічей за участю англомовних волонтерів, участь у англомовних студентських таборах, онлайн спілкування з носіями мови, або, наприклад, стати волонтером-перекладачем під час Євробачення в Україні, подорожі за кордон, ведення власного блогу англійською мовою та ін. Головне, працювати майже кожного дня і не робити великих перерв, оскільки навичка, яка не використовується – втрачається.

Доступності. Розвиток навичок англомовного спілкування має відбуватися шляхом обговорення зрозумілих тем, з використанням матеріалу, який відповідає рівню володіння англійською мовою та бути завжди у наявності для використання.

Зв'язку з життям. Використання практичних, зрозумілих завдань, які відповідають тому, що може знадобитися у повсякденній і професійній діяльності.

Емоційності. Практика навичок спілкування з носіями мови, отримання грантів, участь у міжнародних проектах, можливість вилучити професійну інформацію з англомовного джерела, перемоги у змаганнях-дискусіях приносять позитивні емоції і тим самим підвищують інтерес до вивчення англійської мови.

Використання автентичних матеріалів. Беззаперечно вивчати мову необхідно у англомовному середовищі, а за його відсутності, використовувати автентичні матеріали, які характеризуються природністю лексичного і граматичного наповнення, і це є однією із найважливіших вимог організації навчально-виховного процесу на заняттях з англійської мови.

Залучення викладачів фахових дисциплін до спільної викладацько-наукової діяльності також забезпечує єдність навчальної, наукової та практичної діяльності англійською мовою та використання міждисциплінарного підходу.

Принцип особистісної значущості завдань та результатів англомовної комунікації, а також індивідуалізації яскраво проявляється під час позанавчальної діяльності, коли студент сам обирає захід або завдання, яке важливе саме для нього і враховує його індивідуальні особливості та рівень володіння англійською мовою. Вільний вибір підвищує інтерес до навчання і допомагає реалізувати здібності студента засобами англомовної комунікації.

Принцип свідомості і активності. Студенту необхідно роз'яснити мету і завдання навчання з розвитку навичок комунікації, він має усвідомити його значення для власного професійного успіху і активно користуватися усіма можливостями, які надає сьогодення.

Адаптація до змін зовнішніх факторів є невід'ємною характеристикою особистості у сучасному світі високих технологій, а особливо під час комунікації, коли необхідно адекватно реагувати на репліки співрозмовника.

На основі викладеного вище можна стверджувати, що оволодіння навичками англomовного спілкування, академічного зокрема, це складний процес, який вимагає багато часу та зусиль для того, щоб результат був помітним. Ефективність навчання спілкуванню залежить від використання інноваційних підходів до викладання з боку викладача і навчання із боку студента, а також використання всіх можливостей, які надає сьогодення як для аудиторної та позааудиторної навчальної діяльності, так і для позанавчальної діяльності. Розвиток навичок англomовної комунікації студентів та аспірантів немовних спеціальностей у сучасному ЗВО має ґрунтуватися на принципах системності та послідовності, доступності, зв'язку з життям, емоційності, використання автентичних матеріалів, залучення викладачів фахових дисциплін до спільної викладацько-наукової діяльності, міждисциплінарного підходу, єдності навчальної, наукової та практичної діяльності, індивідуального підходу до студентів та особистісної значущості, вільного вибору, свідомості і активності, адаптації до змін зовнішніх факторів [47].

3.5 Формування творчої самостійності студентів засобами англomовного письма

Сучасна освіта та технологічний прогрес надають широкі можливості для використання глобальної англійської мови у процесі самостійної творчої навчальної діяльності студентів. Однак на сьогодні залишаються нерозв'язаними суттєві суперечності між необхідністю творчої самостійної пізнавальної діяльності студентів, широкими можливостями, які надає сьогодення (електронні засоби навчання, мережа інтернет, носії мови, велика кількість годин з дисципліни для самостійної роботи студентів) та неготовністю студентів та викладачів до організації творчої самостійної роботи студентів у сучасних умовах, особливо з англійської мови.

Організація самостійної роботи студента базується на ряді принципів: науковість, наочність, систематичність і послідовність, наступність у самостійній роботі, зв'язок теорії з практикою, свідомість і активність, індивідуалізація стилю самостійної навчальної праці, доступність і посиленість самостійної роботи, облік трудомісткості навчальних дисциплін і оптимальне планування самостійної роботи, міцність засвоєння знань. На перший план ми висуваємо принцип свідомості і активності самостійного навчального праці, який виключає механічне заучування матеріалу, орієнтує студентів на глибоке розуміння і осмислення його утримання, на вільне володіння набутими знаннями [48].

Самостійність студента у здобутті знань проявляється лише завдяки власній навчальній діяльності, з появою внутрішньої потреби у знаннях, пізнавальних інтересів, захопленості. У цьому розумінні самостійності справді неможливо навчитися. Таку самостійність можна лише розвивати у процесі самодіяльності. Навчальна самодіяльність студента виступає як своєрідна єдність змістовної, процесуальної і особистісної сторін навчання: з одного боку, вона виступає як проблема, завдання, що несе аспект виявлення і розкриття власних можливостей і впливів; з іншого – представлена як система дій студента, що виходять у результаті на реалізацію і опредмечування сутнісних сил саморозвитку особистості, його суб'єктних функцій.

Творча діяльність, як складова більш широкого поняття «евристична діяльність», передбачає участь того, хто навчається, у конструюванні всіх елементів власної освіти: сенсу, мети, змісту, оптимального вибору форм і методів навчання, індивідуальної траєкторії освоєння освітніх сфер і т.д. Евристична діяльність включає в себе: 1) самі творчі процеси зі створення освітньої продукції у навчальних предметах; 2) пізнавальні процеси, неминучі й необхідні для супроводу творчості; 3) організаційні, методологічні, психологічні й інші процеси, які забезпечують творчу й пізнавальну діяльність [49].

Застосування різних дистанційних технологій та електронних засобів навчання можна розглядати як логічний етап еволюції традиційної системи

освіти. Завдання, які передбачають їх використання, вимагають високого рівня пізнавальної і творчої самостійності студентів та широке використання евристичних навичок, а також є потужним засобом підвищення ефективності навчання.

Враховуючи все вищезазначене, пропонуємо використовувати ведення власного навчального блогу англійською мовою з метою розвитку навичок письма як вид індивідуальної самостійної роботи студентів з дисципліни «Іноземна мова (англійська)». Така робота об'єднує у собі розвиток пізнавально-творчої самостійності студентів та використання сучасних можливостей мережі інтернет.

Письмо, в даному випадку, як один із основних мовних компонентів, потребує від студента досить високої мовної компетенції, яка відповідає його рівню володіння іноземною мовою і демонструє його інтелектуальний рівень з експозицією світогляду, відображенням культури, носієм якої є студент, інтересів особистого характеру та мотиваційних процесів [50]. Створюючи власні блоги іноземною мовою, і освоюючи практику їх ведення, студент змушений самостійно оволодівати базисними складовими письмової іншомовної комунікації, яка потребує володіння достатнім об'ємом вокабуляру, знань основних граматичних аспектів, функціональне використання мови [47]. Організація і ведення студентських блогів іноземною мовою явище сучасне, цікаве, соціально-комунікативне.

У зв'язку з мізерною кількістю аудиторних годин призначених на вивчення іноземної мови у ЗВО навчання письму іноземною мовою увага майже не приділяється. Велику кількість часу займає навчання спілкуванню, читання, аудіюванню, а також поповненню словникового запасу і ліквідації прогалин з граматики, оскільки вони є каркасом для усіх інших видів мовленнєвої діяльності. Саме тому вважаємо за доцільне використання ведення власного блогу англійською мовою з метою розвитку навичок письма у якості методу навчання письму іноземною мовою; і як форму організації самостійної позааудиторної роботи студентів у день для самопідготовки.

Процес навчання повинен здійснюватися у відповідності з індивідуальними можливостями суб'єкта навчання; темпи навчання, обсяги матеріалу для засвоєння, способи отримання знань, умінь та навичок повинні бути індивідуалізовані. Наявність у сучасного студента навичок онлайн спілкування на високому технологічному рівні дає можливість передбачити, що використання блогів, ведення студентами власних веб-сторінок з презентацією самостійно розробленої інформації може використовуватися як досить потужний інструмент організації самостійної роботи.

Ведення блогів забезпечує максимальну індивідуалізацію навчання і регулярну роботу студента, що надзвичайно важливе для вивчення англійської мови, а також полегшує контроль викладачем, оскільки вся інформація зберігається із зазначенням дати виконання і доступна цілодобово онлайн.

Доказами доцільності і ефективності організації самостійної роботи студентів за допомогою навчальних блогів є цілий ряд специфічних умов, за яких відбувається даний процес: студенти ведуть власний блог англійською мовою у зручний для себе час та кожен працює індивідуально відповідно до своїх власних можливостей, вмінь і інтересів, використовує і поповнює власний словниковий запас, практикує граматичні конструкції, яким надає перевагу саме він, підбирає факти та інформацію, яка цікава та корисна саме йому та відображає його внутрішній світ.

Розвиток навичок писемного мовлення відбувається за наявності ряду умов:

- студент має високий рівень мотивації для проведення онлайн дискусій / монологів у письмовій формі;
- студент попередньо забезпечений (за допомогою викладача) завданнями і зразками структури, змісту і мовних особливостей письма;
- наявності інформаційної культури студента і здатності до самооцінки своїх дій для вирішення поставлених задач;
- фасилітації викладача, який регулярно перечитує роботи, задає напрямки, тематику і разом зі студентом аналізує найбільш поширені помилки.

Такі завдання дозволяють ефективно використовувати аудиторні години з дисципліни, оскільки робота в аудиторії передбачає тільки інструктаж до завдання, регулярний уточнюючий моніторинг роботи студентів, надання зворотного зв'язку та визначення рекомендованої тематики студентських блогів.

Роль викладача є опосередкованою, він створює умови протікання самостійної діяльності, стимулює активність студентів, заохочує творчість через уникання авторитаризму і створення атмосфери співробітництва і співтворчості, що відповідає вимогам організації особистісно-орієнтованого навчання. Фіксація тексту у часі та онлайн надає можливості студентам прочитати свої роботи і самі знайти помилки та проаналізувати їх. Ми не рекомендуємо на початковому етапі виправляти помилки та коментувати граматичну правильність речень. Завдання цікаве не тільки студентам, оскільки дозволяє використовувати засоби мультимедіа і надає свободу у виборі методів роботи, але і викладачам. Студенти більш вільно і творчо висловлюють свої думки у зручних для себе обставинах і відкриваються з іншої сторони. Найскладнішим етапом запропонованого виду самостійної роботи вважаємо початковий операційний, а саме приступити до написання, вибрати час, пристрій та онлайн платформу для роботи.

Оформлення блогів є додатковим елементом підсилення мотивації та полегшення психологічного бар'єру перед початком роботи. Починаючи з технічних нескладних кроків, таких як включення електронного приладу, знаходження власної веб сторінки, початок графічного оформлення, студент поступово включається в роботу і переходить до власне написання тексту англійською мовою. Демонстрація власного навчального продукту викликає почуття гордості, задоволення від результату і тим самим стимулює заохочення до продовження роботи. Оприлюднення результатів вважаємо необхідним етапом для такого завдання як ведення студентами власного блогу англійською мовою з метою розвитку навичок письма. Студенти можуть переглянути блоги однокласників та розмістити коментарі, це стимулює конкурентність, тим самим підсилюючи мотивацію і додає натхнення. Справжня аудиторія читачів, яка має

змогу прочитати роботу студента, наближає навчальне завдання до життя і воно перестає бути відірваним від практичної реальності, що дуже часто спостерігається у сучасній українській освіті.

Теми занять, на яких використовуються навчальні блоги студентів, можуть бути різні відповідно до робочої програми з дисципліни. У межах загальної теми рекомендуємо надавати студентам свободу у виборі підтеми, яка буде мати особистісну значущість для студента, оскільки, за твердженням українського професора М. Лазарева, під час виконання евристичного завдання, студенти одночасно створюють два важливі для себе освітні продукти – зовнішній і внутрішній. Зовнішній продукт – це результат виконання евристичного завдання (твір, проект тощо). Внутрішній продукт – це більш інтегрований й зовні часто не помітний результат діяльності, але він є справді стратегічним, тому що являє собою кінцеву мету – досягнутий рівень професійно-творчої самореалізації особистості [51].

Робота з навчальними блогами ведеться кожного дня, крім вихідних, але за бажанням або з метою компенсувати пропущені дні у роботі на блогами студенти можуть працювати і у вихідні. Особливо це стосується ситуацій коли є натхнення і переповнюють емоції, які можна втілити у писемному мовленні.

Недооцінка ролі писемних завдань у навчанні англійської мови негативно впливає на весь навчальний процес. Адже, відомо, що у 90% людей зоровий канал сприйняття інформації в декілька разів сильніший в порівнянні зі слуховим [52]. Це дає підстави для припущення, що обсяг і міцність засвоєного матеріалу, сприйнятого через зоровий канал зв'язку, будуть значно вищими.

Ще одним позитивним аспектом ведення блогів є подолання сором'язливості студентів та страху перед іншомовною комунікацією. Крок за кроком студенти пишуть тексти все більших і більших розмірів, намагаються логічно їх поєднати, і поступово від писемного мовлення переходять до усного. Наявність коментарів заохочує діалогічне мовлення, студенти бажають відповісти на них, висловити свої думки, емоції і перестають концентрувати увагу на самому іншомовному

тексті і володіння мовою переходить у засіб спілкування, а не у мету вивчення дисципліни.

Б. Курран виділяє наступні етапи роботи над блогами з метою розвитку навичок письма англійською: виберіть тему, визначте формат та платформу, підготуйте і напишіть, опублікуйте. Він зазначає, що окрім навчальної мети, такі види публічних робіт допомагають студентам відчувати себе частиною громади, формують чітку громадянську позицію, студенти залишають свій «цифровий відбиток у суспільстві». Ми вважаємо, що такі види проєктів з навчальних можуть стати соціальними [53].

Забезпечення реалізації структурних компонентів самостійної роботи з англійської мови передбачає послідовну реалізацію технологічної специфіки творчої діяльності студентів: вільний вибір теми і мети роботи, пошук й формулювання пізнавально-творчої проблеми, виявлення суттєвих її суперечностей, визначення завдань, їх поступове виконання, порівняння свого розв'язання з іншими версіями, отримання (за необхідності) консультації викладача; глибоке, тривале занурення у творчий пошук, застосування у ньому механізмів творчої пізнавальної діяльності; повноцінне використання студентом засобів і методів самоконтролю, поточної корекції створеного продукту. Студентам необхідно надавати достатньо часу для виконання завдань, надавати умови для повного занурення у самостійну роботу, коректна консультація з боку викладача, одногрупників та з інших джерел інформації, можливість своєчасної діагностики та корекції власних освітніх продуктів [54].

Ведення студентами власного блогу англійською мовою з метою розвитку навичок письма базується на принципах: системності і послідовності, доступності, зв'язку з життям, свідомості й активності, індивідуального підходу до студентів, емоційності.

Спільне ведення блогів студентами розширює їх можливості. З індивідуальних самостійних робіт вони перетворюються на колективні і можуть використовуватися також для командних, творчих видів проєктної роботи. До них відносимо онлайн спілкування, електронні листи один одному іноземною

мовою, а також Wiki-секції у системі дистанційного навчання Сумського державного університету, які надають можливість групі студентів створити спільний текст із декількох частин, які студент створює і додає окремо, але вони підпорядковані єдиній меті. Прикладом такого завдання є оформлення спільної заявки на грант, яка складається з мети грантового проекту, обґрунтування її актуальності та важливості, бюджету, тощо. Проте досвід роботи з такими завданнями показує неготовність студентів працювати у групі, і саме тому ми переорієнтували свою увагу на індивідуальну роботу з блогами.

Для ведення власного блогу англійською мовою з метою розвитку навичок письма студенти широко використовують власні індивідуальні мобільні пристрої, які завжди із собою і це дозволяє студенту виконати завдання у будь-який момент, що значно посилює мотивацію, індивідуалізацію і диференціацію процесу навчання, надає можливість самостійного вибору режиму навчальної діяльності, і є ефективним засобом індивідуально-орієнтованого навчання.

На нашу думку, ведення студентами власного навчального блогу англійською мовою сприяє ефективному розвитку навичок писемного мовлення, розвиває творчу самостійність студентів і залучає використання евристичних механізмів діяльності та можливостей сучасних інформаційних технологій [55].

Варто зазначити, що XXI століття докорінно змінює функцію англійської мови. Саме тому важливість англомовної підготовки здобувачів вищої освіти, яка здійснюється з урахуванням глобалізаційних та євроінтеграційних процесів сучасного світу, важко переоцінити.

4 ЕВРИСТИЧНА ОСВІТА ЯК ЧИННИК УСПІШНОГО ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ, ЗОКРЕМА КОМУНІКАТИВНИХ

Сучасний стан соціально-економічного і культурного розвитку України характеризується значними змістовними та структурно-організаційними змінами, які спрямовані на суттєву модернізацію національної системи освіти, її інтеграцію у міжнародний освітній простір. Країна вимагає вчителя, який не просто має достатній запас професійних знань і умінь, а й сформував власну творчу індивідуальність, здатну до інноваційної діяльності і професійної творчості. Для виконання складних завдань учитель має зійти на досить високий рівень професійної компетентності. На основі аналізу проведених досліджень визначено професійні компетентності, які формуються в середовищі евристичного навчання, як професійно-творчі компетентності студентів.

Успіх зазначених змін безпосередньо залежить від працівників освітньої сфери, бо саме від професійної компетентності педагога залежить формування конкурентоздатності, ключових компетентностей студентів, їх спроможності увійти у світовий глобальний простір. Реформування освіти змінює освітні функції педагога, відповідно зростають і вимоги до його професійної компетентності, рівня його професіоналізму. Сучасного педагога повинні відрізняти позитивна мотивація діяльності, рефлексивні здібності, вміння самостійної дослідницької та наукової діяльності за фахом, творча активність у професійній сфері. Тому варто уточнити сутність і структуру професійної компетентності майбутніх фахівців та її основу – професійно-творчі вміння, виявити інноваційні способи і засоби освіти, до яких безумовно належить дистанційне навчання, що сприяють становленню професійних умінь творчого характеру.

Процес формування й розвитку професійної компетентності вчителя останнім десятиліттям став предметом пильної уваги як педагогічної, так і психологічної наук. Дослідники (Є. Зеєр, В. Сластьонін, Н. Кузьміна, І. Ісаєв,

Є. Шиянов, А. Маркова, В. Загвязинський, М. Євтух, Я. Кічук, А. Кузьмінський, Н. Ничкало, О. Пометун та ін.) розглядають сутність, структуру і зміст професійної компетентності з різних позицій. Але в більшості випадків дослідники обмежуються вивченням набору професійних якостей, їх формування та оцінки. Тому в науці склався неоднозначний підхід до визначення і змісту понять «компетентність», «професійна компетентність» стосовно професійних вимог до вчителя. Джон Равен визначає компетентність як специфічну здатність, необхідну для ефективного виконання конкретної дії в конкретній предметній області і виокремлює в професійній компетентності спеціальні знання, особливого роду навички, способи мислення, а також розуміння відповідальності за свої дії [56].

Науковці О. Пометун, А. Хуторської, Л. Бірюк [57] та ін. пропонують характеризувати компетентність як володіння людиною відповідними компетенціями, а компетенції розглядають як коло необхідних для певної професії (діяльності) знань, умінь, навичок, а також розвинутих особистісних якостей: ініціативність, цілеспрямованість, здатність до цілепокладання, відповідальність, толерантність, соціальна адаптація (вміння працювати в команді і поза нею), критичне мислення, а також досвід професійної діяльності в обраній сфері. Лише в сукупності ці компоненти формують поведінкові моделі, а відповідно компетентність людини у вирішенні поставлених перед нею задач.

Можна погодитись з думкою більшості дослідників, що професійна компетентність вважається складовою професіоналізму, що інтегрує знання, вміння, навички, професійно значущі якості особистості [58]. Причому для здійснення професійної діяльності важливе значення мають не тільки певні властивості особистості, але і їх тісні взаємозв'язки, в результаті яких у педагога формуються компоненти індивідуального стилю викладання [59]. Варто підтримати погляди вчених, які вважають, що формування професійних компетентностей майбутніх фахівців необхідно здійснювати комплексно з урахуванням необхідних компетенцій. Не можна заперечити думку вчених (О.І. Міщенко, Є.Н. Шиянов, І.Ф. Ісаєв, В.О. Сластьонін, О.Ф. Брискіна,

С.А. Горобець, Л.М. Дибкова та ін.), що саме через педагогічні, професійні, творчі, вміння розкривається зміст і структура професійної компетентності педагога.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про різне тлумачення науковцями таких понять, як «уміння», «професійні вміння», «професійно-творчі вміння». У психологічному словнику знаходимо таке пояснення поняттю «вміння»: «Уміння – проміжний етап оволодіння новим способом дії, що спирається на будь-яке правило (знання) і відповідно правильному використанню цих знань в процесі вирішення певних завдань, але ще не сформований на рівні навички. Загальними умовами, які забезпечують найбільшу ефективність становлення вмінь, є розуміння суб'єктом узагальненого правила та зворотний зв'язок в процесі вирішення завдань» [60].

Якщо спробувати виокремити основні напрями формування професійної компетентності вчителя, то вивчивши їх зміст, ми наважуємось поставити на провідне місце професійну творчість, яка є і невід'ємною складовою професійної компетентності як здібність педагога створювати нове, значиме для людини й суспільства, і найбільш потужним чинником її формування, становлення і розвитку.

Вважаємо суттєвим досягненням психолого-педагогічної науки її висновки щодо необхідності реалізації особистісного підходу до формування професійно-творчих здібностей та умінь – провідної частини компетентностей майбутнього фахівця. Творчий процес невіддільний від особистості, а творчі здібності та вміння розвиваються в діяльності, яка потребує творчості. На думку М.М. Скаткіна, творча діяльність – це завжди створення нового на основі перетворення пізнаного: нового результату або оригінальних шляхів і методів його отримання [56].

Дослідники Д.Б. Богоявленська та В.Ф. Овчинніков виділяють основні компоненти творчої діяльності студентів: евристичний потенціал, готовність до перетворюючої діяльності; потреби, інтереси, схильність до творчої діяльності. Формування творчої діяльності забезпечує накопичення системи особистісно

значимих знань (індивідуальне осмислення й переформулювання знань, перенесення освоєних знань, умінь і навичок на вирішення нових задач тощо), становлення операцій мислення (спостереження, порівняння, аналіз і синтез, узагальнення і конкретизація), напрацювання загальних способів навчальної діяльності (вміння творчо працювати з книгою, вміння слухати, спостерігати, планувати, контролювати).

Важливою ознакою в результаті здійснення навчально-творчої діяльності у вищій школі є поява наступних новоутворень: здібність відкриття нових знань (Л.С. Виготський); утворення нових цілей (В.П. Ушачов); нові способи діяльності (Я.О. Пономарьов); знання, які є основою діяльності (І.П. Калошина); імпровізація (Н.Ф. Вишнякова); розширення поля інтелектуальної активності (Д.Б. Богоявленська); креативність (Н.В. Хазратова).

Творча самореалізація студентів у навчальному процесі вищої школи – це самоорганізований і рефлексивний процес навчання, результатом якого є створення власного освітнього продукту. Виходячи з даного визначення, можна виділити критерії творчої самореалізації студентів у навчальному процесі вищої школи.

Ведення самостійної навчально-дослідної роботи з фаховою літературою зі спеціальності та залученням матеріалів англійською мовою, збір та аналіз даних з визначеної проблеми – є невід'ємною частиною формування професійно-творчої спрямованості студентів вищої школи, бо саме процес творчої діяльності сприяє прояву творчої активності, творчої самореалізації майбутнього фахівця.

Формування професійно-творчої спрямованості студентів вищої школи ми бачимо в контексті сучасних педагогічних технологій, визначенню і класифікації яких присвячено чимало праць (П.Р. Атутов, В.П. Беспалько, М.В. Кларін, І.Я. Лернер, П.І. Підкасистий, Р.С. Піонова, Г.К. Селевко, Г.І. Щукіна та ін.). Узагальнемо визначення поняття «педагогічна технологія» у дослідженнях різних науковців.

Професор П. Підкасистий вважає, що поняття «педагогічна технологія» може бути окреслено трьома аспектами: 1) науковим: педагогічні технології є

частиною педагогічної науки, що вивчає та формує мету, зміст і методи навчання та проектує педагогічні процеси; 2) процесуально-описовим: опис (алгоритм) процесу, сукупність цілей, змісту, методів і засобів для досягнення запланованих результатів навчання; 3) процесуально-дієвим: здійснення технологічного (педагогічного) процесу, функціонування всіх особистісних, інструментальних і методологічних (педагогічних) засобів [56].

Ми погоджуємось з думкою дослідника, що позиція студента в освітньому процесі є принципово важливою в педагогічній технології.

Дослідники Г.О. Китайгородська, В.Я. Ляудіс, В.А. Петровський, І.С. Якіманська надають перевагу особистісно-орієнтованій технології як інноваційній моделі освіти. В основі інноваційної системи – ідея формування цілісної творчої особистості та ідея співпраці, яка простежується протягом всього періоду навчання та виховання.

Розглядаючи професійну підготовку майбутніх педагогів автори В.П. Беспалько та Н.С. Щуркова у своїх дослідженнях виокремлюють наступні блоки індивідуально-професійної підготовки: світоглядний, професійно-ціннісний, освітній. Професійно-особистісне формування фахівця формується, на думку вчених, саме на основі досвіду творчої діяльності. А саме педагогічні технології на основі активізації та інтенсифікації діяльності студентів виступають в якості передумови формування у майбутніх фахівців професійно-творчої спрямованості.

Розвиток вчення про інноваційні освітні технології як дієвий спосіб формування особистості та його професійних компетентностей привів до народження, розвитку і сформованості, на думку багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників, найбільш прогресивної на сьогодні цілісної системи евристичної освіти, яка оснащена цілим комплексом ефективних пізнавально-творчих (евристичних) технологій. Чому ж евристична освіта стає найвирішальнішим на сьогодні чинником успішного формування і становлення провідної якості майбутнього фахівця – його професійної компетентності? По-перше, евристична освіта (навчання й виховання) за сутністю своєю має за мету

формування, розвиток і творчу самореалізацію особистості і насамперед професійних компетентностей випускника університету, тому що розширює обсяг і можливості самостійної творчої і професійно спрямованої праці студентів – її мотиваційні механізми, відповідальність, можливості самостійного вибору мети, завдань, способів виконання і діагностики створених і значимих для нього освітніх продуктів (за конкретними і зрозумілими для студентів критеріями до кожного з професійних продуктів; для студентів-філологів – це твори, проекти, розповіді, пояснення, дискусії) [61]. Евристична освіта потужно формує провідні професійно-творчі здібності та уміння – базову частину професійних компетентностей, як було з'ясовано раніше. Зокрема, це уміння прогностичні і операційні, тому що евристична навчальна діяльність починається з самостійного прогнозування мети, завдань, планування способів і засобів для всіх етапів створення професійного продукту (визначення знанієвого матеріалу, його трансформація, відбір, конструювання структури і змісту професійно-творчого продукту, його корекції і вдосконалення); вміння діагностичні, які в евристичному навчанні відіграють особливу роль, тому що діагностично-контрольний інструментарій, по меншій мірі, виконує три важливі функції: а) орієнтовну, коли студенти орієнтуються перед початком виконання завдання на заздалегідь підготовлені критерії і показники якості певного освітнього продукту, який заплановано створити; б) корекційну, коли виконавці коригують перебіг професійно-творчого процесу, звіряючи виконані фрагменти з означеними в діагностичному апараті критеріальними вимогами; в) контрольну, коли студенти мають змогу оцінити (самостійно або за допомогою товаришів чи викладача) рівень створеного продукту за допомогою застосованих критеріїв і показників якості.

В основі формування професійних компетентностей студента в евристичному навчанні лежать дві категорії: «творчість» і «діяльність». На нашу думку, сформовані професійно-творчі компетентності студента є його власним особистісно значущим творчим продуктом.

На основі аналізу проведених досліджень визначаємо професійні компетентності, які формуються в середовищі евристичного навчання як професійно-творчі компетентності студентів, що визначають їхню практичну здатність до певних видів педагогічної діяльності переважно творчого характеру. Тому варто здійснити їхню класифікацію згідно з основними видами педагогічної діяльності. Відповідно з цим у проведеному дослідженні виокремлюємо такі професійні компетентності, які за метою, змістом, функціями характеризуються насамперед як професійно-творчі компетентності, тому що мають відповідати насамперед педагогічній діяльності творчого характеру:

1) *діагностико-прогностичні*, які включають знання щодо суті й технології здійснювати моніторинг навчальної діяльності учнів й уміння його здійснювати на основі комплексу діагностичних методик і процедур; уміння проводити рефлексійні дії, здійснювати самоменеджмент і корекційну роботу з учнями; передбачати наслідки власних дій і дій учнів в освітньому процесі тощо;

2) *предметно-методичні*, які характеризують знання й уміння з предмета за фахом, з методики його викладання; знання закономірностей, принципів, методів, засобів навчання, форм його організації та відповідні дидактичні вміння;

3) *інформаційно-комунікативні*, що включають знання щодо джерел інформації та вміння роботи з ними, володіння сучасними інформаційно-комунікативними технологіями; знання з питань ефективної взаємодії з усіма учасниками освітнього процесу й уміння застосовувати ці знання на практиці тощо;

4) *конструктивно-творчі*, які передбачають наявність знань у галузі творчої педагогіки та вмінь комбінувати, переносити знання й уміння в нову ситуацію; планувати свою професійну діяльність; моделювати (особистість учня, творчі проекти – програми, методики, технології тощо); застосовувати технології евристичного навчання тощо.

Т. Гущина виділяє наступні критерії для характеристики сформованості професійно-творчих умінь: мотиваційно-цільовий, аксіологічний, когнітивний,

операційний, аналітично-рефлексивний, індивідуально-творчий критерій [56]. З нашої точки зору, для поступового, поетапного формування професійно-творчих умінь як основи професійної компетентності студентів необхідно організувати пізнавально-творчу (евристичну) діяльність майбутніх фахівців з метою розвитку їх творчих здібностей та умінь, необхідних у професійній роботі.

Ми виділяємо основні педагогічні умови організації процесу формування професійно-творчих умінь студентів гуманітарного профілю: 1) готовність викладача ВНЗ для використання інноваційних можливостей евристичного та змішаного навчання; 2) створення творчо-орієнтованої мотиваційної сфери професійної діяльності як студентів, так і викладачів; 3) організація пізнавально-творчої діалогової взаємодії студентів з викладачем, інформаційно-комп'ютерними засобами дистанційного навчання із застосуванням механізмів і методів евристичної (пошукової, конструктивної і креативної) діяльності; 4) компетентна педагогічна діагностика продуктів професійно-творчої діяльності студентів.

Комплексне застосування у навчальному процесі, зокрема з глобальної англійської мови, технологій дистанційного та евристичного навчання дозволяє створити у студентів позитивну мотивацію ведення навчальної і дослідної діяльності зі спеціальності, розкрити їх творчий потенціал та стимулювати творчу активність та ініціативу, створити умови іншомовного особистісно-орієнтованого професійно спрямованого спілкування студентів зі спеціальності за умов проблемності навчання, сформувати у студентів професійно-творчі уміння як необхідний компонент їхнього фахового становлення.

У проведеному дослідженні критерії сформованості професійної компетентності студентів – це комплекс необхідних і достатніх вимірювальних якісних характеристик певного рівня (пошуково-виконавчого, евристичного, творчого) цієї компетентності. У експерименті ми намагалися, щоб кількість критеріїв для кожного рівня досконалості була одночасно і необхідною, і достатньою, а зміст – адекватним складності певного рівня. Ці критерії давали змогу простежити динаміку педагогічного процесу, зосередити увагу на окремих

недоліках і окреслити своєрідну схему подальшої роботи у необхідному напрямку. Вже на підготовчих етапах експерименту в результаті поглибленого вивчення літератури і досвіду педагогічної організації пізнавально-творчої діяльності студентів встановлено, що кожен із виокремлених професійно-творчих компетентностей можна віднести до певного рівня творчої діяльності – пошуково-виконавчого, евристичного чи креативного. У відповідності з рівнем виділено критерії сформованості компетентностей. Для якісної оцінки сформованих компетентностей студентів розв’язувати нестандартні професійні задачі майбутньої діяльності нами розроблена система взаємопов’язаних рівнів, показників і критеріїв. Зауважимо, що запропоновані і перевірені експериментально критерії професійно-творчих компетентностей відповідають основним характеристикам – складовим творчої діяльності: мотиваційним, операційно-виконавчим, комунікативним, діагностичним, вони відображають вимірювальні індикатори якості всіх складових творчої діяльності студентів – її пізнавальної мотивації, характеру і результатів операційної та діагностичної діяльності. Необхідно відмітити, що кожний із критеріїв має своє діагностичне значення, але кінцевий рівень сформованості компетентностей студентів можна оцінити тільки комплексно. При цьому ми брали до уваги, що педагогічна діагностика як невід’ємна складова евристичної і дистанційної технологій повинна супроводжувати всі її етапи. Тільки в такому випадку вона стимулює самомотивацію та творчу самореалізацію студентів у процесі формування їх компетентностей, здебільшого професійно-творчого характеру. Студенти за допомогою різних механізмів пізнавально-творчої та евристичної діяльності і критеріальних характеристик склали проблемні запитання, розв’язували задачі професійної діяльності різного рівня складності, здійснювали структурування змісту навчання на різних ступенях абстракції. Такі результати діяльності уже на другому етапі евристичної технології ми визначали як власний (особистісний) освітній продукт студентів, який необхідно діагностувати. Викладач при цьому коригував цю складну для багатьох студентів роботу. При здійсненні самостійної проблемно-пошукової роботи студентами із поглиблення теоретичних знань,

виконувались завдання на осмислення, поглиблення, систематизацію вивченого теоретичного матеріалу: складання плану, повідомлення з теми, написання твору, евристичних запитань тощо. З метою дотримання принципу об'єктивності діагностичних процедур, викладачами спільно зі студентами були визначені критерії якості виконання названих видів самостійної проблемно-пошукової чи креативної роботи. Цими критеріями студенти керувалися з самого початку виконання певного виду завдання. Так, при підготовці повідомлення (доповіді) критеріями, на які орієнтувався студент, були: а) виявлення суперечностей досліджуваної проблеми; б) наявність власної точки зору на тематику, що розглядається; в) виразність та образна наповненість мови. У випадку необхідності надання допомоги студентам викладачами проводились консультації, які давали можливість викладачу і студенту визначити можливі у майбутньому проблеми, помилки, допомогти розпізнати і підтримати цікаві думки, порадитися, в якому напрямку далі працювати. Дотримуючись принципу послідовності, особливе значення діагностичним процедурам приділялось на третьому етапі евристичної діяльності, де здійснювався практичний тренінг з формування запланованих професійно-творчих компетентностей. Найбільша увага зверталася на розвиток здібностей студентів до рефлексії, самодіагностики та самооцінки результатів власної пізнавально-творчої діяльності, а також – до взаємодіагностики та взаємооцінки вмінь творчо освоювати та гнучко й різноманітно застосовувати теоретичні знання у майбутній професійній діяльності. На цьому етапі студенти формували основні складові професійно-творчих умінь, орієнтуючись на конкретні критерії якості, що притаманні певному рівню пізнавально-творчих досягнень. Враховуючи, що однією з головних цілей даного етапу евристичної технології було оволодіння студентами професійно-творчими вміннями застосовувати набуті знання для розв'язання різноманітних професійних задач діяльності, були застосовані адекватні діагностичні процедури сформованості даних умінь.

Висновки. Аналіз психолого-педагогічної літератури і проведене нами дослідження професійно-творчих умінь як основи професійної компетентності майбутнього спеціаліста дозволяють дійти певних висновків.

По-перше, загальні професійні компетентності розглядаються як здатність діяти на основі отриманих знань, по-друге, до складу їх входять практичні та розумові дії, по-третє, компетентності передбачають застосування раніше отриманого досвіду. На успішне формування компетентностей впливає рівень оволодіння студентом знань і відповідних навичок.

Професійно-творчі компетентності є проявом професійно-творчої самореалізації фахівця, основою його загальної професійної компетентності, засобом реалізації творчих здібностей особистості та умовою їх подальшого розвитку. Професійно-творчі компетентності студентів ми визначаємо як їхню практичну здатність до певних видів педагогічної діяльності творчого характеру, як особистісно значуще надбання майбутніх фахівців. При цьому ми виокремлюємо основні види професійно-творчих компетентностей студентів за видами їх діяльності (діагностико-прогностичні, предметно-методичні, інформаційно-комунікативні, конструктивно-творчі).

Таким чином, професійна компетентність – це основа професіоналізму, це система знань, умінь, навичок, способів діяльності, психологічних якостей, необхідних майбутньому вчителю для здійснення педагогічної діяльності.

Використання сучасних технологій дистанційного та евристичного навчання в освітній системі університету забезпечує успішне формування основних професійних компетентностей майбутніх фахівців, якщо створити для цього необхідні педагогічні умови: забезпечити педагогічну готовність викладача до застосування сучасних методів і засобів евристичного та дистанційного навчання для формування складових професійної компетентності; реалізувати в дистанційному навчанні евристичну діяльність студентів, спрямовану на самостійне створення особистісно значущого освітнього продукту; застосувати у професійно спрямованій діяльності студентів необхідний діагностичний

інструментарій для об'єктивного визначення рівня сформованості необхідних професійних компетентностей.

Перспективними напрямками подальшого дослідження означеної проблеми можна вважати виявлення педагогічних резервів дистанційних технологій навчання для становлення професійно-творчих якостей студентів, а також способи інтеграції дистанційного та евристичного навчання у побудові ефективних моделей підготовки сучасних фахівців.

5 ЗАСТОСУВАННЯ ЕВРИСТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ВИВЧЕННІ ГЛОБАЛЬНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Мета будь-якого закладу вищої освіти – підготовка майбутнього професіонала (лікаря, вчителя, інженера, журналіста, програміста та ін.) високого рівня, який має, крім набору базових фахових знань та умінь, стійку спрямованість на індивідуальну і групову творчу діяльність, володіє основними технологіями пізнавально-творчої (евристичної) діяльності, розвинуті уміння діалогової співпраці. На хвилі глобалізації і розвитку сучасних технологій англійська підкорила світ так, як це не вдавалося жодній мові в історії людства. Поширення англійської мови як мови міжнародного спілкування вимагає від кожного закладу освіти особливої уваги та пошуку інноваційних шляхів її вивчення.

Щоб активно задіяти сучасних студентів в навчальний процес, потрібно впровадити в традиційну систему вищої освіти інноваційні концепції і технології. Поширена за останні роки дистанційна освіта показала, що переважна більшість студентів здатна ефективно працювати самостійно, використовуючи літературу, інтернет-ресурси, різні навчальні платформи. Роль пасивних слухачів не задовольняє нове «цифрове» покоління, яке прагне йти в ногу з часом та вимагає поваги до себе як до особистості. У Законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2016), у Концепції «Нова українська школа» (2016) наголошено на модернізації існуючої переважно репродуктивної освіти, перехід від *традиційної* моделі професійної підготовки фахівців до *інноваційної*, де відбувається ефективна співпраця педагога зі студентом, сконцентрована на продуктивній самостійній пізнавальній діяльності майбутніх фахівців, на «відкритті» і конструюванні ними власного професійного освітнього продукту як основи евристичної освіти сьогодення.

Аналізуючи праці зарубіжних (Н. Барбаліс, А. Маслоу, К. Роджерс, П. Фрейре, А. Хуторської) і вітчизняних (Г. Ващенко, Б. Коротяєв, М. Лазарєв, Г. Сковорода, В. Сухомлинський) науковців, ми дійшли висновку, що саме

евристична освіта, з її новими концепціями і технологіями найбільш затребувана сучасним «цифровим» поколінням, яке категорично протестує проти шаблонів, стереотипів та будь-якого нав'язування чужої думки (Поняття «евристика» походить із грецької мови, що означає «знаходжу»). Тому одне з важливих завдань педагогів – спрямувати потік бурхливої енергії студентів в правильне русло: навчити їх здобувати знання самостійно, аналізувати інформацію, робити висновки; правильно конструювати й ставити суттєві уточнюючі запитання, створювати власний освітній продукт спочатку в стінах ЗВО, а потім і в професійній діяльності і, безумовно, оцінити свій «винахід», маючи чіткі критерії.

Протягом останніх років ми активно намагаємося впроваджувати технології евристичної освіти в навчальний процес. І студенти, і викладачі відреагували на такий експеримент позитивно, при цьому викладачі відзначили, що студенти виявилися більш мотивованими, ніж коли курс викладався в традиційному форматі. Аналізуючи спільну роботу педагогів та студентів, можна виокремити *ключові переваги технологій евристичної освіти* при вивченні англійської мови: можливість для студентів отримати перше знайомство з курсу до занять; можливість окреслити перш за все для студента мету дисципліни, способи її досягнення та кінцевий результат; стимул для студентів підготуватися до занять більш усвідомлено; підвищення пізнавально-пошукової активності всіх суб'єктів навчального процесу; розвинута діалогова взаємодія студент-викладач, студент-студент; самоорганізація, творча, а в подальшому і професійно-творча самореалізація фахівців; шанс потерпати невдачі, самостійно коригувати свої помилки, маючи чітку діагностично-критеріальну основу; прозорий механізм оцінювання кінцевого освітнього продукту студентів.

На основі результатів наукових праць дослідників евристичної освіти та власного досвіду її застосування ми розробили експериментальну модель організації практичних занять з англійської мови зі студентами університету із включенням технологій евристичної освіти (рис. 5.1) і пропонуємо її для дискусійного обговорення з колегами і читачами.

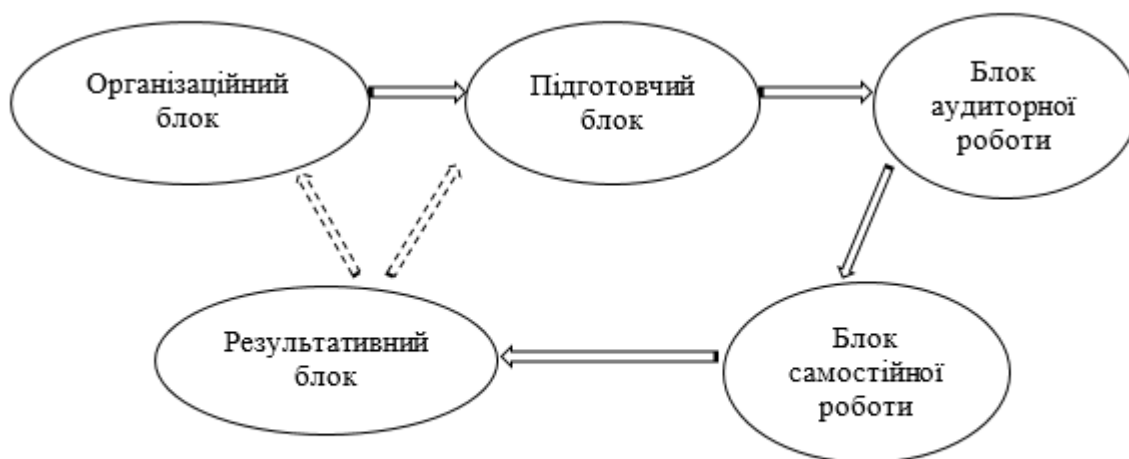

Рисунок 5.1

I. *Організаційний блок* передбачає створення доброзичливої, відкритої до співтворчості атмосфери; точна і зрозуміла постановка загальної мети і завдань; підбір потрібної літератури, інтернет-сайтів.

Зміна мислення, настрою та загальної атмосфери в аудиторії починається з викладача. Він задає тон навчальному процесу з першої хвилини. Якщо викладачі в захваті від своєї дисципліни, студенти будуть прагнути слідувати своєму наставнику. Однак мислення педагога щодо того, як розробляти та подавати контент, має вирішальне значення для інноваційного процесу навчання. Більшість педагогів були виховані виключно з точки зору вчителя-лідера. Щоб змінити цю авторитарну систему навчання на інноваційну, ми повинні думати про своїх студентів як про особистостей – діяти як гіді до нового, непізаного, а не лише бездумно репродукувати інформацію.

II. *Підготовчий блок*. Самостійна обробка студентами навчальної літератури, отриманої від викладача заздалегідь.

Замість більш традиційної стратегії Problem-Solving викладачі кафедри іноземних мов успішно впроваджують в освітній процес технологію Problem-Finding. Пошук проблеми еквівалентний виявленню проблеми. Викладачі можуть використовувати дану технологію як частину більш важливого проблемного процесу в цілому, який може включати формування та вирішення проблем разом.

До кожної граматичної чи лексичної теми надається теоретичний матеріал, що дозволяє зрозуміти типові вправи чи засвоїти нову лексику. Навмисне видалення з контексту окремого слова чи словосполучення, невірне використаний час призводить до неможливого знаходження кінцевого результату. Студентам пропонують спочатку знайти «проблему неможливості вирішення задачі» і тільки після цього виконати завдання. Пошук проблеми робить необхідним ґрунтовне дослідження рекомендованої літератури, словників, лексичного мінімуму потребує інтелектуального та творчого бачення, щоб знайти те, чого може бракувати або що слід додати до чогось важливого. Використовуючи цю стратегію, педагоги можуть надати студентам можливість глибоко міркувати, ставити критичні запитання та застосовувати творчі способи вирішення проблем.

III. *Блок аудиторної роботи.* 1. Обговорення учасниками навчального процесу опрацьованого матеріалу, з'ясування незрозумілих понять (аспектів), використовуючи комплекс евристичних методів: *когнітивних* (метод емпатії, метод евристичних запитань, метод гіпотез, дослідницькі методи, метод прогнозування), *креативних* («мозковий штурм», метод «Якщо б...», дослідницькі методи), *орґдіяльнісних* (метод взаємонавчання; методи діагностики). Використання відкритих запитань (на які немає відповідей у підручнику) сприяє більш глибокому зануренню всіх суб'єктів навчання в поставлену проблему, їх тісній співпраці. Ця практика також може допомогти студентам реалізувати потенціал, який вони ніколи б не знайшли в собі.

2. З'ясування зв'язку навчального матеріалу з реальним життям, розуміння глобальності вивчення англійської мови. Зі студентами ми моделюємо діалог пацієнт-лікар, пацієнт-пацієнт, лікар-лікар, пробуємо себе в якості журналіста, де майбутні фахівці вчаться ставити як загальні так і уточнюючі запитання, проявляти емпатію по відношенню до співрозмовника, застосовувати професійну лексику на практиці. Зімітований діалог між роботодавцем та претендентом стимулює до саморозвитку та самореалізації (однієї з складових

евристичної освіти), адже при «рекламуванні» себе розкриваються як присутні професійні якості майбутнього фахівця, так і деякі тимчасові «пробіли».

3. Використання on-line тестів та тестових завдань, розроблених як на загальних, так і на місцевих університетських освітніх платформах. Вибір кожним студентом необхідної кількості різнорівневих евристичних завдань в якості домашнього завдання; визначення кінцевого освітнього продукту, способів його створення; формування (спільно зі студентами) чітких критеріїв оцінювання творчих завдань, зокрема, творів.

З власного досвіду викладачів кафедри пропонуємо деякі евристичні методи при вивченні глобальної англійської мови.

1. Один із способів активізації студентської групи – *мозковий штурм*. На заняттях з іноземної мови цей спосіб ідеально підходить для розв'язання ситуаційних задач. Викладач озвучує історію хвороби, детально описує симптоми та певні особливості анамнезу (вік, стать, сімейний стан, професія хворого та тривалість хвороби). Завдання групи – визначити діагноз пацієнта. За допомогою мозкового штурму всі студенти задіяні на знаходження правильного рішення. Окрім визначення діагнозу, вони повинні назвати план дій для лікування пацієнта. Інколи в ситуаційних задачах уточнюються аналізи та процедури, які пацієнт проходить під час лікування. Мозковий штурм є особливо ефективним в навчальних групах, де рівень володіння комунікативними навичками не на високому рівні, цей метод підвищує їх вмотивованість, дає змогу активно залучатися до вирішення проблеми, знаходити нестандартні способи вирішення, а, головне, є можливим задіяти студентів різного рівня. Вирішуючи ситуаційну задачу, вони націлені на знаходження правильного рішення, тому комунікація відбувається в невимушеній атмосфері. Цей метод також допомагає активізувати лексику, яку медики засвоїли раніше. Важливо зазначити, що в таких завданнях студентам необхідні знання з клінічних дисциплін, однак на заняттях з іноземної мови студенти доповнюють свої знання, вивчають зарубіжний досвід та опановують лексику міжнародної мови.

2. *Метод асоціацій та аналогій.* На заняттях з англійської мови цей метод є ефективним для тренування комунікативних навичок. За допомогою цього методу студенти проводять порівняльний аналіз, формують паралель між різними об'єктами. Наприклад, при вивченні таких тем, як «Вища медична освіта в Україні, Великій Британії та США» медики повинні знайти спільне та відмінне в освітніх системах вищезазначених країнах, порівняти навчальні плани, організацію навчального процесу та проаналізувати, як відбувається система оцінювання знань. Під час вивчення хвороб (наприклад імунної системи), завдання студентів – розрізняти симптоми хвороб, розпізнавати терміноелементи, розшифровувати аббревіатури та розуміти їх значення. Отже, студенти повинні формувати певні асоціації, які їм допоможуть у запам'ятовуванні слів. Метод асоціацій вважається одним із ефективних методів вивчення будь-якої іноземної мови. Метод аналогій допоможе медикам проводити паралелі між латинською мовою та англійською. Для розуміння медичних термінів студентам знадобляться знання терміноелементів з латинської мови, таким чином метод аналогії є невід'ємним при вивченні медичної англійської мови. Навіть назви хвороб складаються з терміноелементів, кожний з яких має свій переклад, за допомогою аналогії з латинською мовою студенти можуть здогадуватись значення слів, не знаючи точного перекладу. Метод асоціацій та аналогій поділяються на метод фокальних об'єктів, синектики та емпатії.

3. *Метод фокальних об'єктів.* Цей метод розвиває творчу уяву у студентів. За допомогою нього можна урізноманітнити навчальний процес, навіть при вивченні медичної термінології. Наприклад, студентам дається слово «пацієнт». Акцент на слові «пацієнт», додатково додаються слова, які абсолютно не пов'язані з ним (сюжет, авто, картина). Завдання студентів – об'єднати слова таким чином, щоб надати нових характеристик фокальному об'єкту (складний пацієнт, новий пацієнт і т.д.). По-перше, студенти практикують лексичний мінімум, по-друге, завдання підходить для будь-якої теми. По-третє, викладач може вмотивовувати студентів за допомогою балів: чим креативніші та цікавіші

будуть словосполучення, тим вище оцінка за заняття. Цей метод допомагає знаходити незвичні форми, розвиває синонімічний ряд, що є важливим при вивченні іноземної мови.

4. *Синектика*. Цей метод є достатньо поширеним в педагогіці. На заняттях з англійської мови можна використовувати синектику як ефективний вид активізації студентів. Один із способів використання цього методу – це поділ студентів на групи (двоє-троє студентів в кожній групі і один студент – пацієнт), надається завдання, яке студенти повинні вирішити за допомогою аналогій (прямих, особистих, символічних, фантастичних). Одна із запропонованих ситуацій на занятті: «уявіть, що ви лікар, до вас приходить пацієнт із підвищеною температурою, ознобом, болем у животі та загальною слабкістю. Ваші дії». Важливо ділити студентів на групи шляхом підбору, тобто не за бажанням співпрацювати з товаришем, а за різним рівнем знань, творчої уяви та комунікативних навичок. Важливо не забувати, що серед слухачів можуть бути медики, які мають середню професійну освіту, вони є більш досвідченими, дорослішими і мають певний авторитет серед студентів, таких студентів необхідно розділити по групах. Використовувати метод синектики у чистому вигляді є достатньо важко, однак як елемент заняття, є цікавим та незвичним у повсякденному житті. У вирішенні проблеми студенти діляться своєю думкою, обговорюють, звичайно проводять аналогії, тому що для розв'язання ситуативної задачі необхідно проаналізувати всі можливі варіанти, почути думку кожного. Однак, працюючи в групі, студенти можуть зустрітися з критикою, зауважимо, що це є позитивним аспектом. Одне із завдань медиків – втілитися в роль справжніх лікарів, почати комунікацію, дізнатися про стан пацієнта, його спосіб життя, професію: це може вплинути на постановку діагнозу. Проводячи аналогії, студенти представляють себе лікарями, наявність уявного пацієнта робить більш реалістичним всю ситуацію.

5. *Метод емпатії*. Цей метод схожий на попередній: друга його назва «метод особистої аналогії». Головне його завдання – це уявлення себе на місці іншої людини. Найчастіше на заняттях з англійської мови студенти представляють

себе лікарями або пацієнтами. За допомогою цього методу активізуються лексичні одиниці, формуються комунікативні вміння та збагачується комунікативна культура. Важливо зазначити, що всі запропоновані ситуації повинні бути реалістичними: студентам цікаво уявляти себе в майбутній професії, а отже це вмотивовує до вивчення мови.

6. *Метод контрольних питань* використовується на всіх етапах навчального процесу. На заняттях з англійської мови можна використовувати його після вивчення будь-якої системи для закріплення лексичних одиниць. Завдяки цьому методу, навчання студентів проводиться системно. Особливо доречно його використовувати для перевірки знань, за допомогою навідних питань можна допомогти студенту самостійно зробити висновок з приводу будь-якого питання.

7. *Метод інверсії* є один із евристичних методів, який допомагає студентам у розумінні будь-якого питання за допомогою нестандартних способів. Наприклад, найбільше проблем у медиків виникає з розумінням складних граматичних конструкцій, тому для аналізу граматичних правил найкраще підійде метод інверсії, який дозволить використати такі способи пояснення (приклади із повсякденного життя пацієнтів, навчальної діяльності студентів, їх практики у лікарняних закладах), які будуть зрозумілі в кожній окремій групі. Кожна студентська група індивідуальна, важливо враховувати це при використанні цього методу. Також метод інверсії підходить для вивчення різних систем організму. Щоб дати загальну характеристику системі та визначити її функцію, можна розпочати з аналізу органів, які входять до цієї системи, тим самим студенти зможуть самостійно узагальнити інформацію, проаналізувати і систематизувати вищесказане, а також зробити висновок.

IV. *Блок самостійної роботи.* Самостійне виконання студентами евристичного завдання.

Технологія Jigsaw є перевіреною стратегією спільного навчання, яка допомагає студентам створювати власні знання. Їх об'єднують у групи та надають кожній різну інформацію. Всі члени групи повинні засвоїти наданий матеріал, за допомогою уточнюючих запитань з'ясувати невідоме чи

незрозуміле, спільно знайти рішення поставленої проблеми, щоб мати змогу пояснити своїм колегам з іншої групи вже відомі та «відкриті» особисто знання з даної теми.

Використовуючи таку технологію, студенти стають експертами в навчанні своїх однолітків. Це оживляє заняття, спонукає студентів створювати власні знання та ділитися ними з іншими.

Уже п'ятий рік поспіль ми застосовуємо евристичний інтерактивний метод взаємонавчання та взаємоконтролю. Група розбивається на три підгрупи, кожна з яких готує окремі підтеми. Студенти кожної підгрупи заздалегідь самостійно опрацьовують надану викладачем літературу, готують конспект відповіді, надають приклади та визначають доповідача. На запитання, які ставлять слухачі, може відповідати будь-хто з цієї підгрупи. В кінці заняття студенти самостійно визначають внесок кожного члена своєї команди та оцінюють його. Якщо студенти не повністю висвітлили запропоновану тему, викладач доповнює її або ставить навідні запитання. Студенти, таким чином, мають змогу розвивати та вдосконалювати свої вміння самостійної роботи з підручниками та інтернет-ресурсами, виконувати вправи, творчо підходити до презентації своєї відповіді.

V. Результативний блок. Розгляд, коротке обговорення та оцінювання представлених здобувачами освіти різнорівневих евристичних завдань за допомогою запитань викладача і студентів, застосування діагностичних критеріїв і показників якості представлених освітніх продуктів; комп'ютерне тестування деяких завдань (за необхідністю).

Викладачами кафедри іноземних мов в якості кінцевого освітнього продукту експериментально була представлена телепрезентація (Т. Плохута). Запис усного виступу студента дозволяє детальніше проаналізувати освітній продукт, визначити його недоліки й переваги. Під час оцінки усних доповідей студентів англійською мовою враховувалися їх зміст, вербальна і невербальна ефективність, які ґрунтовно описані в *Speech and Presentation Scoring Rubrics* (автори Н. Муліна, Т. Плохута).

Перед тим, як виступити з презентацією, на різних етапах студентам пропонували Presentation Checklists [62], а саме Quick checklist to avoid failure, Check off each step of the writing process, Speaker Practice Checklist, щоб переконатися, що вони нічого не пропустили.

У процесі підготовки й запису (здійснюваних самостійно або з допомогою інших студентів) телепрезентації наукової доповіді студенти мали змогу заздалегідь переглянути відеоматеріал, проаналізувати його, знайти помилки та виправити їх. Підготовка телепрезентації – гарна можливість для самооцінювання й самовдосконалення. Запис виступу також зручно використовувати для колективного обговорення переваг і недоліків створеного продукту, проведення взаємооцінювання й під час кінцевого оцінювання результатів самостійної пізнавально-творчої діяльності студентів.

Логічним завершенням кропіткої роботи над професійно спрямованою доповіддю є її публічне презентування на конференціях. Студенти мають змогу виступати зі своїми професійно-творчими доробками на щорічних студентських науково-практичних конференціях англійською мовою.

На нашу думку, евристичні методи повинні постійно застосовуватись у підготовці будь-яких спеціалістів. Застосування евристичних методів у викладанні іноземних мов студентам доводить, що навчання може бути цікавим та вмотивовувати до вивчення непрофільних дисциплін. Виховання молоді – це складний процес, який потребує нестандартних способів для розвитку їх творчого потенціалу.

Узагальнивши існуючі поради для розвитку креативного мислення [63], наведемо основні рекомендації для формування творчої молоді та застосування евристичних методів у викладанні іноземних мов:

1. Фіксація на деталях. Деталі наповнюють наше життя. У викладанні іноземних мов кожна деталь відіграє важливу роль. Будь-яка іноземна мова наповнена чіткими правилами, складними граматичними конструкціями, незвичною артикуляцією звуків та сталими виразами. Все це призводить до

важкого сприйняття студентами інформації. Нестандартні методи дозволяють так реалізовувати навчальний матеріал на практиці, що студенти вмотивовані до вивчення іноземних мов, а, по-друге, матеріал дається легко та невимушено. Помічаючи деталі, ми відкриті до навколишнього світу. Таким чином, викладач говорить однією мовою зі студентами, зрозумілою їм, однак наповненою та різнобарвною. Для формування нестандартного мислення необхідно помічати все, що відбувається навколо, тобто фіксувати свою увагу на деталях. Саме вони допомагають розвивати наше уявлення, переключати наш спосіб мислення, намагатися спрямовувати свою увагу не тільки на суб'єкти, але і на об'єкти. Деталізація збагачує наш словниковий запас, змушує мозок бути в он-лайн режимі, формує комунікативну культуру мовця. Звичайно, формування комунікативної культури – це довготривалий та складний процес. Однак, навіть, добре відомий спосіб збагачення мови за допомогою художньої літератури ще раз доводить важливість фіксації на деталях. Студент, який багато читає має більшу змогу емоційно забарвлювати свою мову епітетами, гіперболами, синонімами та сталими виразами. Це пов'язано із особливістю художніх текстів, де деталізація будь-якого предмету, місця чи ситуації демонструє стиль автора та його ставлення до предметів.

2. Творчий пошук в декількох сферах. Насправді, ця порада підходить всім, хто потребує «ковтка свіжого повітря» в будь-якій сфері. Ми з'ясували, що метод аналогій є допоміжним у розумінні складної інформації. Однак, ця порада стосується не просто пошуку аналогій в суміжних сферах (дисциплінах), а, навпаки, цей спосіб заохочує до вивчення різноманітних сфер, які будуть цікаві студентам. Чим різносторонньо розвинута особистість, тим нестандартніші аналогії вона зможе формувати. Навіть при вивченні іноземних мов більш ефективнішим є залучення аналогій з інших мов, які знає людина. Нестандартний підхід дозволяє будувати аналогії там, де вони абсолютно непередбачувані. Звичайно, на це потрібен час і певна практика, але тим самим студент може креативно підійти до вирішення будь-якої проблеми. Саме незвичні аналогії і запам'ятовуються в подальшому.

3. Асоціації як живлення для мозку. Мозок людини – ідеальне місце для зберігання інформації, її обробки, аналізу та синтезу, а, головне, її переробки, використання та довершення. Отже, мозок людини здатний до великої кількості дій одночасно. Дані статистики, демонструють, що ми використовуємо лише 15 відсотків всього об'єму мозку, а це свідчить, що людині (*homo sapiens*) під силу все. Чому одна людина здатна до творчого пошуку, а інша абсолютно не є пошукачем. Це пояснюються тим, що чим більше ми завантажуюмо свій мозок, тим ефективніше він працює. Підтвердженням цього є люди, які знають по п'ять іноземних мов (і більше). Творчий потенціал можливий там, де особистість постійно працює над своєю уявою. Один із способів тренування творчого уявлення – це метод асоціацій. Коли студент може вбачати в простих речах нестандартне рішення або викладач пропонує студентам вирішити звичні і прості ситуації незвичним способом, асоціації підживлюють та розвивають наше бачення простих речей. Однак саме від людини залежить робота мозку, чим більше людина читає, аналізує, поглиблює інформації та застосовує її в повсякденному житті, це і є живленням для нашого «внутрішнього комп'ютеру».

4. Позитивність ідей. Кожний педагог знає, що для отримання високих результатів навчальної діяльності студентів є важливим їх емоційний настрій та атмосфера загалом на занятті. Навчальний процес під час вивчення іноземної мови завжди пов'язаний із засвоєнням нових та складних правил, незрозумілих особливостей менталітету іншої національності та об'ємом лексичного матеріалу, від якого залежить формування комунікативних навичок. Все це може засвоюватись студентами як легко, так і більш обтяжливо. Це залежить від манери подачі матеріалу та формування позитивних ідей викладачем. Використання позитивних прикладів дозволить підбадьорювати студентів в складних ситуаціях, активізує їх до праці та підвищує їх вмотивованість. Бадьорість ідей викликає позитивні емоції, що ефективно впливає на весь результат навчальної діяльності. Позитивні емоції – запорука здорової атмосфери на занятті, яка підсилює віру в себе студентів та їх знання.

5. Гнучкість ідей. Необхідним фактором при роботі зі студентами є гнучкість мислення. Це стосується не тільки викладання іноземних мов, а й навчання студентів загалом. Однак, навіть при вивченні іноземної мови одне із правил застосування лексичних одиниць або перекладів – це гнучкий погляд на ситуацію. Звичайно, всім відома фраза «it depends on situation» (це залежить від ситуації) доводить необхідність творчо мислити, думати більш динамічно, а не стереотипно, відчуваючи деталі та всі особливості тієї чи іншої ситуації. Навчання студентів повинно проходити у постійному діалозі, відкритості та гнучкості до всього нового та нестандартного. Стереотипне мислення лише заважає завантажувати нову інформацію та синтезувати її у щось нове. Неготовність викладача до роботи над собою блокує все нове, не кажучи вже про формування нестандартних ідей у підготовці студентів. Своїм прикладом викладач повинен продемонструвати бажання змін, нововведень, застосування сучасних технологій у навчальному процесі, готовність до нових та свіжих ідей у роботі, відкритість до інформації та обговоренні зі студентами проблемних питань (ситуацій). І тільки змінившись особисто, викладач може навчити студентів гнучкості поглядів та ідей.

Зазначимо, що евристичний підхід найкраще підходить для щоденної роботи, коли необхідно активувати студентську молодь. За його допомогою у студентів-медиків є можливість проявити свої вміння та навички, особливо, коли необхідно по-новому подивитися на звичні питання. Вони мають змогу розвивати свої лідерські якості, організаторські вміння та творче мислення. Звичайно, цей підхід особливо є дієвим для формування професійних якостей: По-перше, евристичні методи збагачують педагогічний процес, по-друге, правильне застосування евристичного підходу лише посилить результат, а, по-третє, конкретно поставлені завдання в ситуаціях професійного спрямування мотивують студентів до їх вирішення, тому що студенти представляють свою майбутню професію, а застосування новітніх методів підвищують творчий потенціал та їх пізнавальну активність.

Вчений Ю. Маревський виділяє п'ять основних порад у застосуванні евристичного підходу при підготовці студентів [64, с.73].

1. Раціональне мислення. Ця порада підходить абсолютно всім, хто бажає розвивати нестандартний спосіб вирішення проблем. Вчений вважає, що потрібно почати вирішення проблеми з комплексного збору інформації, її оцінки та аналізу. Аналізувати потрібно детально кожний аспект питання і лише потім можна бути впевненим, що питання досліджене з усіх боків.

2. Обмежена раціональність може бути причиною нелогічного вирішення проблем. Вона виникає у зв'язку з недостатнім об'ємом інформації, відсутністю знань та розуміння з конкретного питання. Головна порада науковця – це зібрати всю інформацію для того, щоб бути максимально обізнаним з конкретної проблеми. Необізнаність людини може призвести до помилок у прийнятті рішення, упередженого ставлення та необ'єктивної оцінки до ситуації, яка сталася [64, с.73].

Вчений рекомендує починати застосовувати евристичний підхід з трьох питань: «Які евристичні методи важливо застосувати?», «Де вони повинні застосовуватись?» та «Як вони можуть допомогти?». Особливу увагу автор звертає на медицину. Автор наполягає, що за допомогою евристичного підходу можна визначити діагноз, призначити лікування та з'ясувати основні ризики в комунікації [64, с.74].

3. Когнітивна евристика демонструє вибір людини між альтернативним рішенням і важливим критерієм. На думку вченого, вибір повинен відбуватися свідомо, маючи достатню інформацію, людина може об'єктивно оцінити всі критерії [64, с.75].

4. Швидкий вибір. Дуже часто існує вибір, і важко зорієнтуватися, який спосіб краще обрати. Автор радить обирати той спосіб, який є зрозумілим у застосуванні. Вибір потрібно робити швидко, що дозволить зекономити час, і енергія буде витрачена на продуктивне вирішення проблеми, а не на сам вибір способів розв'язання питань [64, с.76].

5. Засвоєння інформації. Вчений констатує, що евристичний підхід найкраще реалізується, коли інформація з якою працюють студенти застосовується легко і необтяжливо [64, с.78].

Зазначимо, що наведені поради підходять для всіх, хто використовує евристичні методи. По-перше, для правильної оцінки ситуації важливо мати достатньо інформації про об'єкт, який досліджується. По-друге, постановка мети та завдань є обов'язковою умовою будь-якого дослідження, а тому чітке планування дозволить раціонально підійти до будь-якого питання. По-третє, аналіз та синтез інформації дозволяє об'єктивно оцінити досліджуваний процес. І, наостанок, для творчого потенціалу студентів, важливо, щоб проблемне питання було не примітивним, однак зрозумілим. Відсутність чіткого уявлення про конкретну ситуація може негативно вплинути на загальний результат з тої причини, що студенти будуть витрачати час на те, щоб зрозуміти саме завдання, а не на його вирішення.

М. Лазарєв стверджує, що евристичні методи спрямовані на розв'язання обов'язково творчих і значимих завдань та задач, вони наповнені прогностичністю, пошуком невідомого за допомогою аналізу, синтезу, аналогій та проблемних запитань, а головне, ці методи можуть бути сформовані лише при умові пізнавально-творчої діяльності [65]. Вважаємо, що застосування евристичних методів дає можливість студентам реалізувати свій творчий потенціал, а головне відчутти самостійність та можливість розвивати свої професійні навички.

Науковець Н. Хупавцева застосовує поняття «евристична бесіда» як форму навчальної роботи. Вчена виділяє основні якості особистості, які впливають на успішність педагогічного процесу: адаптаційна мобільність учня, їх зацікавленість до творчої, інтелектуальної діяльності, прагнення до поповнення знань, здатність до мислення, емоційного лідерства та стресостійкості [66, с.7-8]. Зауважимо, що ефективність будь-якого методу можлива при правильному налаштуванні всіх учасників навчального процесу. Під час роботи обов'язковим є взаємодія студентів з викладачем. Педагог повинен бути зацікавлений у творчій

реалізації студентів, а для цього необхідно бути готовим до педагогічних експериментів та відкритим до нових прийомів та методів. У свою чергу, студенти як активні учасники педагогічного процесу мають змогу формувати та вдосконалювати професійні якості, творчо мислити та постійно відкривати для себе світ науки. Вчена порівнює евристичну бесіду з такими формами навчальної діяльності, як диспут та дискусія. Зазначається, що для реалізації евристичної бесіди існують певні принципи її організації для загальноосвітніх шкіл, однак, вважаємо, що можна застосовувати ці принципи і у вищих навчальних закладах: *принцип креативності* (евристичні запитання стимулюють студентів до пошуку та креативного мислення, аналізів, синтезу та підведення підсумків); *принцип формування моральних якостей та цінностей особистості* (повага до народних надбань та цінностей, робота над саморозвитком та загальною культурою студента); *принцип емоційної та когнітивної децентрації* (узгодження власної точки зору з думкою інших особистостей); *принцип толерантного ставлення до думок та висловлювань інших учасників спілкування* (толерантне ставлення до протилежних думок інших людей); *принцип формування світогляду* (виховання високоосвіченої та духовно наповненої особистості [66, с.8-10]).

Вищезазначені принципи демонструють важливі аспекти ефективної взаємодії усіх учасників навчальної діяльності. На заняттях з іноземної мови студенти-медики постійно працюють з ситуаційними задачами, використовуючи метод аналізу та синтезу, вони знаходять відповіді на запитання. Принцип формування моральних якостей та цінностей особистості ґрунтується на етиці та деонтології майбутнього лікаря. Під час навчання медицини повинні навчитися поважати іншу точку зору. Протиріччя, які з'являються під час обговорень демонструють зацікавленість студентів та готовність їх до пошуку істини.

Автором також виділені основні етапи евристичної бесіди, а саме: постановка мети, визначення завдань, їх аргументація, підготовка та проведення бесіди, аналіз результатів та прогнозування можливості використання їх в подальшому [66, с.8]. Вважаємо, що планування є обов'язковим елементом у

навчальному процесі. Правильно поставлена ціль дозволяє досягти кращих результатів.

Вважаємо, що вищенаведені поради можуть бути прийнятними для застосування евристичного підходу у навчанні сучасних студентів на заняттях з англійської мови. Можемо зробити висновок, що евристичний підхід – сукупність і застосування евристичних, методів, прийомів, форм і принципів для реалізації творчого потенціалу студентів, розвитку професійних вмінь і навичок – складова інноваційної евристичної освіти, мета якої створення нових освітніх продуктів. Ефективними методами цього підходу при викладанні іноземних мов студентам-медикам, визначено такі, зокрема, евристичні методи: мозковий штурм, метод асоціацій на аналогії, метод фокальних об'єктів, синектика, метод емпатії, інверсії та контрольних питань.

Висновки. Евристична освіта поступово розвивається, вдосконалюється та практично використовується педагогами-новаторами різних часів, адаптуючись під сучасне, не схоже один на одне покоління підрастаючих особистостей. Гнучкі інноваційні ідеї та технології евристичної освіти конче потрібні оновленій українській вищій школі для підготовки кваліфікованого, спрямованого на самовдосконалення та самореалізацію професіонала.

Створена й запроваджена авторська експериментальна модель організації практичних занять на основі ідей і технологій евристичної освіти наочно доводить пріоритети евристично-пошукової, евристично-перетворювальної, конструктивної і креативної діяльності у підготовки сучасного професіонала. Реалізація будь-якої нової системи навчання вимагає змін, перш за все, у свідомості всіх учасників освітнього процесу. Для ефективного впровадження евристичних ідей і технологій в освітній процес викладачі мають володіти набором необхідних концептуальних теоретичних і технологічних компетентностей. Досвід українських науковців та власні експерименти засвідчили, що саме евристичні технології спричиняють помітне покращення мотивації студентів до навчання, а саме до вивчення глобальної англійської мови, оволодіння ними достатнім і високим рівнем професійних знань та умінь.

У глобалізованому світі англійська є мовою міжкультурних комунікацій, бо незалежно від того, ким ви є: українцем, італійцем, індійцем, росіянином чи німцем, зібравшись усі разом ви спілкуватиметеся англійською. Володіти англійською означає те саме, що вміти користуватися комп'ютером, мобільним телефоном і керувати машиною.

Відзначаючи суттєвий прогрес в розробках теорії і практики евристичної освіти, слід звернути увагу на недостатньо досліджені можливості евристичних технологій у підготовці сучасних кваліфікованих кадрів. Тому перспективними видаються, такі напрями наукових розвідок, як знаходження ґрунтовних способів модернізації існуючих технологій семінарських, практичних занять, лекцій, самостійної роботи студентів.

6 ГЛОБАЛЬНА АНГЛІЙСЬКА ЯК МОВА НАУКОВОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ: ЕВРИСТИЧНИЙ ПІДХІД

Більше трьох чвертей наукових статей сьогодні публікують англійською, а в деяких царинах - і більше 90%, згідно з даними, зібраними Скотом Монтгомері (Scott Montgomery) в книзі «Чи потребує наука глобальної мови?» (Does Science Need a Global Language?). Проте ще в 1960-х роках приблизно 40 відсотків наукової літератури публікували французькою або німецькою. Таксономія має латинську систему імен, а астрономія поперчена зірками з арабськими і перськими назвами – нагадуваннями про місця, в яких колись було зосереджено науковий престиж [67].

Але жодна мова і близько не мала такого проникнення в науку, як англійська в наш час. Зокрема, це пояснюється перемогами у двох світових війнах. Як каже Майкл Гордін (Michael Gordin), автор книги про наукову мову, «в 1915 році американці давали уроки іноземних мов і вчили іноземні мови приблизно на тому ж рівні, що і європейці». Проте в 1920-х актуальний тренд був непохитно ізоляціоністським: вживання німецької мови вважалося кримінальним злочином в 23 штатах. Зменшення вивчення іноземних мов призвело до того, що покоління американських вчених виросло мало знайомим з іншими мовами. А вчені, що тікали від війн у Європі, іммігрували до Сполучених Штатів і починали говорити англійською. Тим часом, активність науково-дослідної діяльності в США хвилеподібно зростала. Національний науковий фонд (National Science Foundation) стверджує, що в 1902 році навчальні заклади з докторською ступінню завершили 293 американця. В 1990-х країна давала більше 30 000 нових докторів наук на рік. Більше мільйона американських дослідників в ХХ сторіччі, майже всі з яких писали і публікували англійською, допомогли зробити її беззаперечною *lingua franca* [67].

На сьогодні в Сумському державному університеті простежується тенденція до активного залучення студентів до науково-дослідної діяльності, участі в наукових конференціях. Створення творчих наукових робіт є одним з важливих

і актуальних способів формування в здобувачів освіти умінь самостійної пізнавально-творчої діяльності, зокрема грамотно працювати з інформацією, а також аналізувати й презентувати її. Проте аналіз результатів створених студентами пізнавально-творчих продуктів англійською мовою (анотацій, рецензій статей відомих науковців, власних студентських наукових статей, тез, усних доповідей за фаховим спрямуванням, письмових професійних проблемних творів, наукових рефератів тощо) довів, що творчі освітні наукові роботи не завжди відповідають вимогам якості, а студенти недостатньо володіють уміннями самостійної пізнавально-творчої діяльності.

У звіті представлено переваги евристичних методів навчання для організації наукової роботи студентів на заняттях з англійської мови. На сучасному етапі стрімкого розвитку технологій і змін, що постійно відбуваються в усіх галузях науки в усьому світі, людині доводиться адекватно реагувати на інновації, вивчати й опановувати їх. Створення наукових робіт – один з важливих і актуальних способів формування у студентів умінь дослідницької діяльності засобами глобальної англійської мови. Ця діяльність включає вміння шукати інформацію англійською мовою, аналізувати, порівнювати, оцінювати, критикувати її, на цій основі планувати, конструювати нові знання і презентувати нові ідеї мовою науки. Проте, на практиці основна увага приділяється питанням оформлення наукових робіт, рідше технології підготовки та їх написання, і зовсім рідко описуються способи їх адекватного навчання та оцінювання. Велике значення для формування дослідницьких умінь мають завдання пізнавально-творчого характеру, у нашому дослідженні це телепрезентація. Авторське евристичне завданням «Телепрезентація» у рамках дисципліни «Іноземна мова» розглядається як: а) вид пізнавально-творчого завдання, метою якого є пошук, аналіз суб'єктивно нової для студента інформації англійською мовою (професійного спрямування) з подальшим записом усної доповіді англійською мовою на відеокамеру та презентацією її «широкому загалу»; б) засіб оцінювання результатів пізнавально-творчої діяльності студентів, що надає можливість достатньо об'єктивно виміряти швидкоплинну

усну доповідь за допомогою чітко визначених критеріїв оцінювання, завдяки «фіксації» її форми у вигляді відеозапису та можливості не однократного перегляду пізнавально-творчого продукту студента для його корекції та вдосконалення. Для виконання творчих завдань наукового характеру на заняттях з англійської мови доцільно використовувати серію завдань на основі креативних запитань, а саме Heuristic instructions for training and public speaking, Critical Thinking Question Tool «Six Thinking Hats», Presentation Checklists, що стимулюють критичне мислення, допомагають оцінити переваги та недоліки об'єктів, окреслити перспективи подальших наукових розвідок.

Постановка проблеми. Студенти починають активно занурюватись у наукову діяльність під час евристичного навчання, яке ефективно активізує критичне мислення студентів, уміння ставити пізнавальні запитання, передбачає виконання завдань творчого характеру, які, в свою чергу, дозволяють студентам застосовувати міждисциплінарні власні підходи до дослідження навчальних явищ та об'єктів англійською мовою, часто міждисциплінарних, сприяючи створенню самостійних творчих освітніх продуктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники Т. Дмитренко, М. Лазарев, В. Лозова, Н. Тализіна, Д. Троїцький, А. Хуторський та інші зазначають, що у евристичному навчанні об'єктами пізнання є первісні реальні об'єкти, на відміну від традиційного навчання, у якому об'єктом пізнання є наукові теорії, поняття й закономірності, а робота з реальними об'єктами є дуже незначна.

Американські національні стандарти наукової освіти [62], зазначають, що студенти повинні зрозуміти, що наука – це не запам'ятовування фактів, а уміння перетворювати та вдосконалювати свої попередні розуміння наукових концепцій та додавати нову вивчену інформацію, а від того, як студенти здатні вчитися із глибоким розумінням, залежить, наскільки їхні нові знання можна перенести в реальне життя.

Мета дослідження – визначити вплив евристичних методів на якість наукової діяльності студентів у навчанні англійської мови.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Компетентно оцінити результати наукової діяльності для їх подальшого коригування, доопрацювання, виправлення можна способом публічної апробації (*лат. approbation* – схвалення) у вигляді наукової доповіді на практичному занятті з англійської мови або науково-практичній конференції. Під час евристичного навчання на заняттях з дисципліни «Іноземна мова» проблеми підготовки презентації наукової доповіді допомагають вирішити евристичні прийоми, методи генерування нових ідей, спрямованих на риторичний винахід, тобто винахід предмета публічного виступу (усної доповіді, промови), його змісту, форм і методів мовленнєвої діяльності.

У рамках підготовки й захисту наукової доповіді англійською мовою були ретельно сплановані викладачем основні етапи діяльності (див. табл. 6.1).

На етапі опанування евристичних методів і прийомів для формування умінь аналізувати, систематизувати, класифікувати інформацію тощо, студенти вчилися формулювати евристичні запитання на запропоновану викладачем або іншими студентами тему, застосовуючи метод постановки креативних запитань і серію запитань, що стимулюють критичне мислення (Questions Provoking Critical Thinking) американського психолога й педагога Е. Кінг (див. табл. 6.2) [68].

На практичних, консультаційних заняттях і під час самостійної роботи студенти опановували евристичні приписи для підготовки та проведення публічного виступу, розроблені Г. Онуфрієнко, в основу яких покладені евристичні запитання [69].

Таблиця 6.1 – Етапи підготовки до публічного виступу

Етап	Короткий опис
1	Ознайомлення студентів із відеозаписами й текстами публічних доповідей провідних науковців, викладачів, аспірантів, магістрантів, студентів з електронної бази даних кафедри іноземних мов Сумського державного університету
2	Опанування комплексу контрольних-діагностичних критеріїв для всебічного та об'єктивного аналізу й оцінювання взірців публічних виступів
3	Опанування евристичних методів і прийомів для формування вмінь аналізувати, систематизувати, класифікувати інформацію тощо
4	Вибір, переформулювання в рамках загальної тематики запропонованої викладачем теми публічного виступу або формулювання власної.
5	Самостійне обмірковування теми, складання попереднього плану виступу з означеної проблеми, ознайомлення з науковою літературою та вибір джерел, що достатньо повно розкривають обрану тему
6	Написання тексту публічного виступу (наприклад, професійного спрямування) на основі евристичних приписів і репрезентування його широкому загалу для корекції
7	Підготовка наочного матеріалу – електронної презентації (PowerPoint) виступу
8	Репетиція публічного виступу вдома (бажано перед дзеркалом та з «аудиторією»), у малих групах (3–5 осіб) на індивідуальних заняттях. Під час репетиції студенти мають змогу переконатися в тому, що вони вкладаються в часові межі виступу (5–7 хвилин), перевірити роботу апаратури (комп'ютера, проєктора), синхронізувати електронну презентацію з усним виступом. Також студенти-слухачі й викладач можуть порадишити внести певні корективи в зміст або форму презентації доповіді
9	Власне публічний виступ студента з науковою доповіддю
10	Обговорення основних положень запропонованої проблеми, серія запитань і відповідей
11	Оцінювання публічного виступу (самооцінювання, взаємооцінювання, експертне оцінювання)
12	Запис телепрезентації

Таблица 6.2 – Questions Provoking Critical Thinking

Thinking Skills	Sample Action Prompts	Example Questions
Remembering	recognize, list, describe, identify, retrieve, name	What do we already know about...? What are the principles of ... ? How does ... tie in with what we learned before?
Understanding	describe, generalize explain, estimate, predict	Summarize ... or Explain ... What will happen if ... ? What does ... mean?
Applying	implement, carry out, use, apply, show, solve, hypothesize	What would happen if...? What is a new example of...? How could ... be used to...? What is the counterargument for...?
Analyzing	compare, organize, deconstruct	Why is ... important? What is the difference between... and...? What are the implications of...? Explain why / Explain how? What is ... analogous to? How are ... and ... similar?
Evaluating	check, critique, judge, conclude, explain	How does ... affect...? Why is ... happening? What is the best ... and why? Do you agree or disagree with the statement...? What evidence is there to support your answer? What are the strengths and weakness of? What is the nature of...?
Creating	design, construct, plan, produce	What is the solution to the problem of...? What do you think causes...? Why? What is another way to look at...?

Heuristic instructions for training and public speaking

How to describe an object

- 1 What are the essential characteristics of the object (size, shape, properties)?
- 2 What is its structure (composition of elements, their connections and relationships)?
- 3 How is it different from similar objects?

4 What is the history of the object?

5 What is its purpose?

6 Who uses the object most often?

7 Where can it be used most efficiently?

Creative task. Describe a specific object, such as a computer, without or using a heuristic prescription. What is the difference?

How to describe an event

1 Who (what), when, why somebody did something?

2 What are the conditions and circumstances of the event?

3 How can the event be classified?

4 What are the similarities and differences from similar events?

5 What source do you know about the event from? Is it reliable?

6 Was it possible to change or avoid the event?

7 What are the possible consequences of the event?

Creative task. Try to describe a specific event without and following a heuristic purpose, and you will see that it significantly increases the effectiveness of your speech activity. For example, describe one of the last conflicts in your life.

How to make a statement in the process of proof or refutation

1 Divide the original statement into components.

2 What sequence is it better to use your statements in?

3 How can I change the statement by reinforcing it?

4 What is the main thing in the statement, how can this be proved?

5 On the basis of what you have established the truth or falsity of the statement (authoritative opinion, statistics, observation, personal experience, etc.)?

6 What follows from your statements?

7 What is the degree of proof or refutation that you achieve as a result of your statements?

8 Does your evidence or statement call for action?

Creative task. Try first without a heuristic purpose, and then use it to prove that knowledge of two foreign languages makes a graduate more competitive and in what situations?

Іншим прикладом інструменту критичного мислення, який був застосований для групового обговорення інформації та індивідуального мислення, є процес, розроблений Едвардом де Бонно, який використовує «Шість мислячих капелюхів», щоб змусити групу подумати, оцінити результати цього мислення та вирішити, що слід зробити далі. «Six Thinking Hats» пропонує альтернативний спосіб подивитися на речі (див. табл. 6.3) [70].

Запропоновані серії евристичних запитань [71] стимулюють критичне мислення, дають студентам можливість досліджувати об'єкти пізнання під різними кутами, порівнювати їх з іншими, детальніше аналізувати й оцінювати їх недоліки та переваги, знаходити способи використання об'єкта в повсякденному житті та перспективи його подальшого розвитку. Самостійно формулюючи евристичні запитання та шукаючи відповіді на них, студенти окреслюють коло незнаного й поступово заповнюють його значущими для себе даними, знаходять оригінальні способи виконання творчого завдання.

Таблица 6.3 – Critical thinking question tool

Six Thinking Hats

 <p>Sample Questions</p> <ul style="list-style-type: none"> • What is the problem? • What is the decision we are after? • What sequence of thinking hats ought we use? • What process will we use to work each hat? • How will we move on to the next hat? 	 <p>Sample Questions</p> <ul style="list-style-type: none"> • What is the objective? • What is the framing assumption? (e.g. the supposition that is central to achieving the objective) • What is the context (who, what, when, where, why, how, how much)? • What are the beliefs and opinions in play? • What are the facts we know vice interpretations we have? • What information do we require? • What questions need asking? • What information is missing? • Where can we find this information?
 <p>Sample Questions</p> <ul style="list-style-type: none"> • What do you think about this? • What is your initial reaction? • What kind of emotions does this bring out? • What is your gut feeling? • How might your feelings change over time? 	 <p>Sample Questions</p> <ul style="list-style-type: none"> • What are the risks? • What are the failure scenarios? • What are the potential unintended consequences? • Why won't this work? • What are the weaknesses? • What are we forgetting that will bite us? • How do we know this will not work? • What makes this more difficult than we might be assuming?
 <p>Sample Questions</p> <ul style="list-style-type: none"> • What makes this so successful? • What are the benefits? • How does this make things better? • What other benefits are there not presented? • How do you know this will be so beneficial? • Why do you think this will be successful? • What black hat concerns can we deconstruct and show to be flawed? • What should the green hat expand upon to show how we can get there? • What does success look like? 	 <p>Sample Questions</p> <ul style="list-style-type: none"> • Can we do this another way? • What new ideas does this generate? • What opportunity does this offer? • What are the immediate steps after success? • What yellow hat opportunities should we expand upon? • What thought experiment could we do here? • What risks ought we accept? • What odd – even implausible - scenario could we come up with based on this idea just to generate more insights?

Найважливішим у межах нашого експерименту був етап оцінювання публічного виступу наукового характеру. Він ускладнювався тим, що усна форма подання інформації є швидкоплинною, її важко зафіксувати. На відміну від письмового твору, статті, реферату, які може переглянути рецензент декілька разів для знаходження недоліків і прогалин, усну доповідь неможливо відтворити в режимі он-лайн у тому самому первинному вигляді ще раз. Враховуючи цей факт, був вибраним такий вид виступу, як *телепрезентація* [71].

Запис усного виступу студента дозволяє детальніше проаналізувати освітній продукт, визначити його недоліки й переваги.

Під час оцінки усних доповідей студентів англійською мовою враховувалися їх зміст, вербальна і невербальна ефективність, які ґрунтовно описані в *Speech and Presentation Scoring Rubrics* (автори Н. Муліна, Т. Плохута) (див. табл. 6.4).

Таблиця 6.4 – *Speech and Presentation Scoring Rubrics*

Speech and Presentation Scoring Rubric		Student _____				Date _____		
Criteria	Excellent (4 points)	Good (3 points)	Minimal (2 points)	Weak (1 point)	Self Assessment	Peer Assessment	Teacher	Average score
Content (8 points)								
Topic Relevance / Subject Knowledge Oral presentations are expected to be appropriate for the task and target audience	The presentation is audience focused and relevant; grasps accurate original information; provides analysis, generalisation, details / examples	The presentation is partly audience focused and relevant; grasps major facts; provides some analysis and examples	The presentation needs more focus and relevance, contains some omissions and/or inaccurate facts	The presentation lacks focus or relevance; contains fact errors				
Organization / Clarity / Format Oral presentations are expected to be clearly organized with appropriate introduction, body and conclusion, logically ordered ideas, within the time limit	The presentation is effectively structured and logically organised with clear transitions between parts; within one minute of allotted time	The presentation is generally logical with adequate transition between major ideas; within two minutes of allotted time	The presentation is mixed up and lacks organisers and transition between ideas; within three minutes of allotted time	The presentation lacks clear structure and logical order, may be wordy in some parts; too long or too short				
Verbal Effectiveness (8 points)								
Language Use Presenters are expected to use proper vocabulary and correct grammar in slides and speech	Student uses familiar to the audience and proper vocabulary and grammar; language choice is precise, free of jargon	Student uses mainly proper vocabulary with no serious grammar errors; language choice is partly precise and mostly jargon-free	Student uses jargon in too long sentences to understand with some grammar errors	Student uses inadequate vocabulary; sentences are too long or incomplete with several major grammar errors				
Speech Accuracy / Fluency Presenters are expected to speak with enthusiasm, natural pace and clear pronunciation, diction	Student speaks with proper pace, distinct pronunciation and very few disfluencies	Student speaks with mostly natural pace, good pronunciation and few disfluencies	Student speaks with low enthusiasm, poor diction, and many disfluencies	Student speaks too slowly/fast with many disfluencies that prevent understanding, lacks distinct pronunciation				
Nonverbal Effectiveness (4 points)								
Interactions / Delivery Presenters are expected to keep eye contact with audience, speak confidently, listen and answer questions	Student speaks confidently with good volume, eye contact, and energy; excellent listener answers audience questions accurately	Student speaks mainly confidently with good volume, eye contact, and energy; as a good listener provides proper answers	Student speaks with low volume; better eye contact and listening skills are needed; some difficulties in answering questions	Students speaks with low volume; without eye contact; poor listening skills lead to inability to answer questions				
Creativity (Optional)	Very original presentation of material that involves different media or unique approach (3 bonus points)							

Перед тим, як виступити з презентацією, на різних етапах студентам пропонували Presentation Checklists [72], щоб переконатися, що вони нічого не пропустили.

Checklists

Before you give a presentation, use this quick checklist to avoid failure:

- The topic is researched and the facts are up to date.
- I can talk about the topic without reading it.
- I've practiced the presentation and timed a practice session, so I know about how long it'll take me.
- I'm aware of my body language and plan to make eye contact during the presentation.
- My slideshow presentation is professionally designed and makes use of visuals.
- The text on my presentation slides is legible and easy to read, even from a distance.
- I'm prepared for possible technical problems during the speech.
- My content is designed for my audience.
- My conclusion clearly explains what listeners can do next.

Planning and writing are key to your presentation's success. Check off each step of the writing process as you complete it:

- Define the goal or purpose.
- Research (study) the topic.
- List your main ideas. Create an outline.
- Plan a presentation format.
- Write the introduction.
- Write the conclusion.
- Create the rest of the presentation.

Speaker Practice Checklist

- My posture is good.
- My body language is good.

- I make eye contact.
- I remember to smile.
- The volume of my voice is audible.
- I'm not speaking too quickly.
- I'm not mumbling.
- My delivery isn't monotone.
- My presentation includes a relatable story.
- I'm familiar with the material.
- I'm not reading word for word.
- I avoid unnecessary phrases (um, like, you know, etc.).
- I've timed the speech, and it's neither too long nor too short.

Speaker Preparation Checklist (Day of Speech)

- I've practiced the material (see above).
- I'm well rested.
- I've eaten recently.
- My clothing is professional.
- My clothing is comfortable.
- I arrived at the facility early.
- I tested all the equipment.
- I imagine a successful outcome to my presentation.

У процесі підготовки й запису (здійснюваних самостійно або з допомогою інших студентів) телепрезентації наукової доповіді студенти мали змогу заздалегідь переглянути відеоматеріал, проаналізувати його, знайти помилки та виправити їх. Підготовка телепрезентації – гарна можливість для самооцінювання й самовдосконалення. Запис виступу також зручно використовувати для колективного обговорення переваг і недоліків створеного продукту, проведення взаємооцінювання й під час кінцевого оцінювання результатів самостійної пізнавально-творчої діяльності студентів.

Логічним завершенням кропіткої роботи над професійно спрямованою доповіддю є її публічне презентування на конференціях. Студенти мають змогу

виступати зі своїми професійно-творчими доробками на щорічних студентських науково-практичних конференціях англійською мовою.

Під керівництвом кандидата педагогічних наук, старшого викладача кафедри іноземних мов СумДУ Плохути Тетяни Миколаївни з 2017 року успішно працює наукове об'єднання «21st Century Education», студенти готуються до участі у конкурсах наукових робіт за напрямком «Інноваційна педагогіка», досліджують інноваційні евристичні методи навчання та вивчення іноземних мов, ефективні методи організації та проведення проєктних робіт з англійської мови, опановують нові методи педагогічної діагностики навчальних досягнень, зокрема методи взаємо- та самооцінювання результатів самостійної пізнавально-творчої діяльності. Студенти об'єднання мають можливість підготуватися до участі у щорічних студентських конференціях Лінгвістичного навчально-методичного центру (ЛНМЦ) кафедри іноземних мов факультету ІФСК, «Перший крок у науку» факультету ЕЛІТ та презентувати результати власного наукового фахового дослідження англійською мовою – глобальною мовою науки.

Висновки. Отже, застосування на практиці евристичного підходу для самостійного виконання студентами творчих завдань наукового характеру довело, що уміння ставити евристичні запитання допомагає здобувачам освіти детальніше окреслити межі знаного й незнаного, знаходити новизну в досліджуваній проблемі, оперативно та ефективно виконувати зазначене завдання англійською мовою.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми використання евристичних запитань для активізації самостійної пізнавально-творчої діяльності студентів наукового характеру, що на сьогодні посідає вагомим місце в професійній освіті. Перспективним, на нашу думку, залишається, зокрема, детальніше розроблення змісту й структури роботи над підготовкою якісних освітніх продуктів із дисципліни «Іноземна мова» із застосуванням евристичного підходу.

Глобальна англійська мова – корисна річ для такої спільної і всесвітньої справи, якою є наука. Проте, якщо ви не є носієм мови, то не завжди можете викласти свої думки так, як цього хочете. Наскільки ж це, мабуть, важко – досягти моменту «еврика» і відчувати, що нема адекватних слів, щоб описати його; яка це перепона – викласти ідеї мовою, яка не є рідною.

7 ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ У ФОРМУВАННІ НАВИЧОК ПРОФЕСІЙНОЇ АНГЛОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Медична освіта є основою, на якій будується система охорони здоров'я будь-якої країни. Студент-медик потребує глибоких знань, практичних навичок, і саме вища медична освіта ґрунтується на принципах, стандартах та нормах, які будуть направляти лікарів у їх постійно мінливій кар'єрі, в той же час будучи опорою для формування цінностей та професійної практики.

Постановка проблеми. З урахуванням сучасних глобалізаційних тенденцій особливого значення набуває застосування інноваційних методів організації самостійної роботи студентів медичних ЗВО, що посилюють ефективність формування англomовної компетентності майбутніх медиків. Основною метою навчання іноземних мов у вищій медичній освіті є формування та розвиток комунікативної культури студентів, навчання практичному володінню англійською мовою та формування навичок організації самостійної роботи. Володіння іноземною мовою стає обов'язковою складовою професійної підготовки майбутнього фахівця, а самостійна робота посідає важливе місце у курикулах і процесі медичної освіти, оскільки вважається ефективною стратегією навчання студентів-медиків з метою формування компетентності у придбанні знань.

Розвиток галузі охорони здоров'я потребує кваліфікованих спеціалістів з нестандартним мисленням, здатних до саморозвитку, самоосвіти та інноваційної діяльності. Процес професійного самовдосконалення потребує постійного самовдосконалення, що створює базу неперервної освіти та є одним з основних резервів підвищення ефективності підготовки фахівців. Отже, в українських медичних навчальних закладах посилюється питома вага СРС, що вимагає аналізу сутнісних характеристик поняття «самостійна робота».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної наукової літератури доводить, що вивчення питань організації самостійної роботи студентів перебуває в колі актуальних досліджень широкого загалу учених – педагогів, методистів, психологів, філософів, соціологів, істориків, економістів та ін. Невипадково організація самостійної роботи розглядається в контексті діяльності педагогічних, економічних, медичних, технічних та інших вищих навчальних закладів. Аналіз стану наукового розроблення проблеми засвідчив, що як різнопланове поняття «самостійна робота» було предметом досліджень багатьох вітчизняних учених і розглядалася за такими напрямками:

- сутність поняття «самостійна робота» (Ю. Бабанський, В. Буряк, Б. Єсипов, І. Зимня, В. Казаков, П. Підкасистий, М. Скаткін та ін.);

- особливості організації самостійної роботи з окремих дисциплін для різних спеціальностей (В. Буринський, Л. Головка, А. Ільченко, Т. Каушан, О. Кечик, Л. Орел, Т. Пащенко, Г. Романова, І. Хом'юк, О. Шарапова та ін.);

- формування культури самостійної роботи майбутніх фахівців (М. Мартиненко, О. Соя та ін.);

- теорія та методика формування самостійності за допомогою ІКТ (Н. Бойко, В. Логвіненко, Н. Михайлова О. Мусійовська, Л. Савчук та ін.);

- історія розвитку теорії і практики самостійної роботи студентів ЗВО України та світу (В. Бенера, А. Карасьова, А. Котова, О. Палеха та ін.);

- організація самостійної роботи студентів у вищих навчальних закладах зарубіжних країн (І. Сулім-Карлір, Є. Танько, І. Руднева та ін.).

Мета дослідження - визначити шляхи підвищення ефективності організації самостійної роботи студентів медичних спеціальностей для формування навичок англомовної професійної комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнення досвіду роботи медичних закладів вищої освіти при вивченні англійської мови дозволяє констатувати, що у них застосовуються різні організаційні форми самостійної роботи студентів: самостійна позааудиторна робота студента, індивідуальна

(аудиторна) самостійна робота під керівництвом викладача та творча, в тому числі науково-дослідна.

Самостійна позааудиторна робота студента включає: підготовку до практичних занять, самостійне опрацювання тем, які не входять до плану аудиторних занять, підготовку огляду літератури за окремими темами з використанням додаткової навчальної та наукової літератури (написання рефератів); робота з книгою; виконання індивідуальних навчальних проєктів [73]; написання презентацій, конкурсних робіт та доповідей; підготовка до участі в олімпіадах; виконання тестів на сайтах курсу тощо.

Під час опанування дисципліни «Англійська мова професійного спрямування» самостійна робота в аудиторії відбувається під керівництвом викладача у вигляді запланованих консультацій; самостійна позааудиторна робота студентів передбачає виконання домашніх завдань навчального і творчого характеру (у тому числі з використанням електронних ресурсів); самостійний пошук і аналіз додаткової інформації за темами, які передбачені програмою; підготовку до практичних занять і поточного контролю; підготовку доповіді на одну з вивчених тем тощо.

Актуальним для українських закладів медичної освіти є використання можливостей онлайн освіти для організації самостійної роботи студента у різних її формах. Елементи веб-розширеного, змішаного чи гібридного навчання доцільно використовувати для виконання домашніх завдань, розширення можливостей традиційного заняття (проведення занять у невеликих групах, яким передують презентації в режимі он-лайн чи у формі особистої презентації, що заплановані у курикулумі), участі у груповій роботі та взаємодії з викладачем і колегами в Інтернеті, таким чином залишаючи групі час для застосування та обговорення матеріалу в умовах аудиторії. Оскільки контакт студента та викладача значною мірою переноситься на цифрові засоби, а взаємодія студентів здебільшого проводиться через онлайніві форуми (дискусійні групи онлайн) або чати, це зменшує аудиторне навантаження та створює додаткові можливості для самонавчання [74].

«Перевернутий» клас також є ефективним для організації самостійної роботи студента, адже передбачає самостійну підготовку матеріалу вдома, а аудиторний час використовується для обговорення теми в умовах аудиторії.

Наприклад, у одному із типів змішаного навчання – «перевернутому» класі (Flipped classroom) – навчальний матеріал заздалегідь записується та викладається в якості онлайн-контенту, тоді як аудиторний час витрачається на обговорення матеріалу курсу більш детально та у більшому обсязі. «Перевернутий» клас відрізняється від змішаного навчання в першу чергу тим, що не передбачається заощадження фізичного часу в класі: навчальний час переосмислюється, а не зменшується [75]. «Перевернутий» клас активно залучає самостійну роботу студентів, адже студенти самостійно готують матеріал вдома, а в аудиторії обговорюють тему з одногрупниками та викладачами.

Модель «перевернутого» класу – це безпосереднє викладання поза межами аудиторії та у позааудиторний час, зазвичай за допомогою використання технологій, а також інтеграції практичного, групового, активного навчання з підтримкою, диференційованого навчання та керованої допомоги в рамках викладання сам-на-сам. Така модель забезпечує додаткові можливості для ефективного залучення студентів до самостійної роботи. Для покращення успішності в її рамках студенти потребують удосконалення наступних навичок:

- 1) критичне мислення, вирішення проблем і мислення вищого порядку;
- 2) участь студентів, залучення та мотивація;
- 3) здатність працювати в команді та співпрацювати через мережу рівного доступу (peer-to-peer networks), яка дозволяє спільний доступ до файлів;
- 4) максимізація персоналізованого, індивідуального та диференційованого навчання;
- 5) здатність функціонувати в навчальному середовищі, орієнтованому на студентів, які контролюють навчальний процес [76].

В умовах пандемії та воєнного стану замість традиційного «перевернутого класу» викладачі медичних вишів часто застосовують «перевернуті онлайн-заняття» з використанням різних платформ, сервісів і додатків для

відеоконференцій, зокрема Zoom, Google-Meet тощо. Наприклад, за допомогою цих платформ викладач має можливість створювати окремі «кімнати для групових дискусій» («breakout rooms»), організовувати командне навчання, демонструвати власний екран, мати спільний доступ або ж здійснювати віддалений контроль над спільними екранами тощо [77].

На думку К. Г'ю (K. Hew) та Ч. Джіа (Ch. Jia), в умовах «перевернутого онлайн-заняття» студенти виконують домашнє завдання як і в традиційному «перевернутому класі», але замість роботи в аудиторії їм пропонується заняття онлайн на визначеній платформі. Науковці виокремлюють п'ять етапів «перевернутого онлайн-заняття»: «залучення», «дослідження», «пояснення», «детальне опрацювання» та «оцінювання» .

Перший етап «Залучення» має на меті залучити студентів до процесу навчання. Методи залучення зазвичай включають використання реального сценарію (кейсу, історії хвороби) чи цікавої проблеми, постановку запитань, які дозволяють їм обмірковувати, влаштувати мозковий штурм або критично мислити, і які пов'язані з «домашнім завданням», виконаним студентами самостійно до початку заняття.

На наступному етапі «Дослідження» викладач, який виступає в ролі фасилітатора, дає студентам час і можливість дослідити дидактичний матеріал і сформулювати власне розуміння теми, що розглядається.

Етап «Пояснення» починається з пояснення викладача щодо конкретних аспектів взаємодії між студентами та методів проведення дослідження. Викладач чітко і зрозуміло пояснює термінологію.

Наступний етап «Детальне опрацювання» передбачає надання викладачем більш детальної інформації щодо змісту заняття за допомогою міні-лекцій та/або обговорення матеріалу студентами. Викладач ставить питання, пов'язані із вивченим заздалегідь матеріалом, за необхідності надає пояснення або виправляє помилки. Студентам надається можливість не тільки застосувати знання, які вони отримали під час міні-лекцій та дискусій, а й отримати зворотний зв'язок від викладача та одногрупників.

Останній етап «Оцінювання» передбачає формативне оцінювання засвоєння матеріалу заняття (наприклад, вікторини, тести тощо). Таке оцінювання можна використовувати як на початку заняття, так і протягом усіх п'яти етапів заняття. Щодо підсумкового оцінювання, то його рекомендовано проводити після етапу «Опрацювання» [78].

Зазначимо, що ефективність «перевернутого онлайн-заняття» може відрізнятись від «перевернутого» заняття в аудиторії, але в умовах пандемії та локдаунів така модель проведення занять може стати в нагоді.

В. Банчук наводить приклади прогресивного використання інформаційних технологій, які, на нашу думку, можна застосовувати для організації СРС: сесії формату «запитання-відповідь»; надання матеріалів для підготовки до практичних занять; розсилання матеріалів для самооцінювання; конфіденційне пересилання студентських робіт; робота в дискусійних групах. Під час інтегрування електронного навчання у викладання дисципліни корисним стає створення інших електронних ресурсів, як, наприклад, комп'ютерних комунікаційних систем. При цьому викладачі повинні бути добре знайомими з комп'ютерними технологіями, особливо при розробці власних електронних навчальних матеріалів [79].

Для викладачів англійської мови використання мобільних пристроїв також відкриває широкий набір можливостей для розвитку студентами вмінь та навичок організації самостійної роботи: використання мобільних додатків для створення групових чатів, можливість швидко створювати різні види навчальних матеріалів або використовувати автентичні тексти англійською мовою та ділитися ними зі студентами, робити посилання на різні он-лайн ресурси, організувати обговорення навчальних матеріалів та ін.

Наведемо кілька прикладів застосування методів організації самостійної роботи студентів-медиків, які доцільно застосовувати у вищій медичній школі, зокрема при викладанні дисциплін «Англійська мова професійного спрямування» та «Латинська мова та медична термінологія». Фахівці вважають цікавим методом організації самостійної роботи студентів-медиків «навчання-

точно-в-строк» (Just-in-Time-Teaching – JiTT), основною педагогічною метою якого є підвищення ефективності роботи в аудиторії та структурування самостійної роботи студента за межами аудиторії. Основними компонентами «навчання-точно-в-строк» (JiTT) є:

1) самостійне виконання завдання до початку заняття з конкретними цілями навчання. Ввечері перед початком заняття виконується коротке веб-тестування; останнє запитання – це коротка відповідь на питання: «Яке завдання викликало труднощі? Якщо завдання не викликали складнощів при виконанні, то поясніть, що ви вважаєте найбільш корисним?»;

2) заняття, присвячене вирішенню проблем, пов'язаних із визначеними сферами труднощів (або основними поняттями, якщо все було зрозуміло). Для підвищення ефективності заняття використовується стратегія проблемного взаємонавчання [80].

Даний метод доцільно застосовувати при викладанні іноземним студентам дисципліни «Латинська мова та медична термінологія» для усунення проблем при виконанні домашніх завдань та опрацюванні нового теоретичного матеріалу. Так, студенти отримують завдання виписати рецепти латинською мовою на певні фармацевтичні форми. Якщо окремі студенти роблять типові помилки і вказують на певні труднощі при виконанні завдань, викладач переформатує теоретичний матеріал і практичні завдання для наступного заняття.

«Навчання-точно-в-строк» – це метод, який ґрунтується на залученні студентів до виконання веб-завдань до початку заняття з метою визначення складних для виконання питань та використання зворотного зв'язку зі студентами. На занятті робота студентів зосереджується саме на тих питаннях, які викликали труднощі при самостійному опрацюванні. Цей метод заохочує студентів до контролю над освітнім процесом та сприяє їх активності та зацікавленості [80].

Відповідаючи на питання, студенти повинні прочитати певний матеріал, опрацювати навчальне відео або зібрати дані. «Навчання-точно-в-строк» поліпшує самостійну підготовку та контроль над її виконанням, підвищує

мотивацію до навчання та визначає прогалини у знаннях, супроводжується оцінюванням як викладачів, так і самих студентів [80].

Ефективними методами організації самостійної роботи студентів-медиків вважаються «звіт за хвилину» (Minute Papers) та «обмін-думками-в-парі» (Think-Pair-Share). В обох цих методах викладач виступає в ролі фасилітатора, який задає питання для роздуму. Протягом хвилини студенти пишуть відповідь. У «звіті за хвилину» студенти обмінюються відповідями з одногрупниками та проводять обговорення. У «обміні-думками-в-парі» студенти працюють в парах та обговорюють відповіді протягом двох хвилин. За потреби відбувається обговорення між парами студентів і пояснення викладача [81]; [82]. Такі методи є ефективними для організації аудиторної самостійної роботи та їх доцільно застосовувати на заняттях з англійської мови.

Студентам пропонується, наприклад, обговорити англійське прислів'я, висловити власну думку стосовно певних ситуацій або написати ключові слова з певної теми. Оцінювання роботи студентів може відбуватися за допомогою взаємного зворотного зв'язку та взаємооцінювання студентів; відгуків та оцінювання викладача тощо.

Підвищенню ефективності організації самостійної роботи студентів медичних закладів вищої освіти сприяє застосування кейс-методу, який потребує ґрунтовної теоретичної і практичної самостійної підготовки.

На думку викладачів ТНМУ імені І. Я. Горбачевського Г. Павлишин, Т. Бігуняк та Т. Саварин, кейс-метод (метод конкретних ситуацій) заснований на моделюванні ситуації або використанні реальної ситуації з метою аналізу даного випадку, виявлення проблем, пошуку альтернативних методів оптимального вирішення проблеми. Сутність кейс-методу полягає у самостійній діяльності студентів у змодельованій ситуації, яка дає можливість об'єднати теоретичну підготовку та практичні навички, дозволяє застосувати теоретичні знання у вирішенні практичних завдань. Складовими кейс-методу є обговорення та дискусія [83].

Ефективним методом організації самостійної роботи студентів-медиків, за твердженням Ю. Кушти та Ю. Лисюк, є метод проєктів, який доцільно застосовувати у випадках, коли студентам задається самостійна робота, що охоплює тематику навчального семестру чи декількох кредитів. Принцип методу полягає в тому, що викладач як координатор процесу чітко окреслює суть та етапи завдання, а також вказує на джерела інформації, які треба опрацювати. На початковому етапі роботи над проєктом всі отримують завдання та вимоги до їх виконання. В подальшому учасники за допомогою викладача самі визначають проміжні завдання, здійснюють пошук шляхів для їх вирішення. Внаслідок доопрацювання група представляє спільний проєкт на розгляд керівника. Відбувається захист проєкту, на якому учасники обговорюють актуальність проблеми, висвітлюють отримані результати та аргументують висновки. Наслідком виконаної роботи є отримання кожним учасником проєкту певної оцінки, яка в подальшому переводиться у бали за індивідуальну самостійну роботу. Перед виставленням оцінки метод проєктів передбачає здійснення самооцінки та колективне оцінювання діяльності кожного учасника. В існуючій традиційній вітчизняній системі медичної освіти такий підхід застосовується в роботі студентів у наукових гуртках і реалізується на студентських наукових конференціях. В процесі виконання самостійної роботи студент, при потребі, звертається до викладача, щоб отримати консультацію чи необхідну допомогу. Його аналогом у медичних вишах є написання студентами навчальної історії хвороби англійською мовою [84]. На думку Н. Бондаря, метод проєктного навчання є своєрідним дослідженням, але порівняно з реальним науковим дослідженням має ігровий, моделюючий характер та значно стислі терміни виконання. Підготовка міні-проєкту може відбуватись у формі індивідуальної або групової роботи студентів [85].

На нашу думку, одним із найкращих методів підвищення мотивації навчання, інтересу до дисципліни «Англійська мова» та ефективності організації самостійної роботи студентів є рольова гра. Рольова гра сприяє формуванню

навичок діалогічного і монологічного мовлення, активізації мовленнєвої діяльності.

Мета застосування рольових технологій в навчанні – розвиток стійкого пізнавального інтересу у студентів через різноманітні ігрові навчальні форми. Рольова гра являє умовне відтворення її учасниками реальної практичної діяльності людей, створює умови реального спілкування. Ситуації, що моделюються в рольовій грі, дозволяють наблизити мовну діяльність на заняттях до реального спілкування.

Практична спрямованість рольових ігор набуває особливого значення в медичному виші, де іноземна мова вивчається у тісному взаємозв'язку із професією, тому на етапі навчання рольові ситуації максимально наближені до майбутньої професії. Рольова гра – це мовна, ігрова та навчальна діяльність одночасно. З точки зору студентів, рольова гра – це ігрова діяльність, в процесі якої вони виступають в різних ролях. Навчальний характер гри ними часто не усвідомлюється. З позицій викладача мета гри – формування та розвиток мовних навичок і умінь учнів. Викладач виступає в ролі фасилітатора, який може допомогти, направити, підказати тощо.

Рольова гра вважається ефективним методом організації аудиторної самостійної роботи студентів. Студенти виконують певну роль (наприклад, лікаря та пацієнта), при цьому краще засвоюють поняття та теорії. Рольові вправи можуть варіюватися від простих («Як би ви представили себе пацієнту?») до складних (в ході гри студенти вирішують певні етичні проблеми щодо лікування пацієнтів [86]).

У рольовій грі виділяються три етапи:

- 1) підготовчий;
- 2) власне гра;
- 3) заключний.

При цьому підготовчий етап передбачає знайомство з рольовою ситуацією, розподіл учасників на групи, підгрупи, розподіл ролей і роздачу рольових карток з ключовими словами для ролі.

На підготовчому етапі вивчення іноземної мови використовуються діалогізми, які дають студенту чітко зрозуміти, висловлювання якого характеру йому необхідно використовувати при складанні реплік, і не обмежують його у виборі смислової наповненості діалогу. Для більш складних етапів актуально навчання діалогічного мовлення на основі покрокового складання діалогу або за допомогою створення ситуації спілкування, наближеної до реальної, тобто рольової гри.

Так, наприклад, студентам можна запропонувати розіграти ситуації, де вони виконують ролі лікарів, пацієнтів, молодшого медичного персоналу, родичів пацієнтів тощо. Обов'язковим елементом рольових ігор є розв'язання однієї або декількох проблемних ситуацій, що забезпечує максимальну активізацію комунікативної діяльності студентів.

У процесі гри кожен учасник самостійно вирішує власні задачі у відповідності зі своєю роллю, що надає можливість самореалізації як особистості, розкриття творчих здібностей, сприяє розвитку самостійності, активності та лідерських якостей.

На завершальному етапі в аудиторії проводяться:

- а) обговорення рольової гри (оцінка викладачем комунікативної діяльності кожного учасника);
- б) обговорення проблеми, яка вирішувалася під час рольової гри.

Провести рольову гру доцільно дотримуючись певних вимог:

- 1) гра повинна стимулювати мотивацію навчання, викликати інтерес і бажання брати у ній участь;
- 2) її слід проводити на основі реальної ситуації спілкування;
- 3) рольову гру потрібно добре підготувати з точки зору як змісту, так і форми, чітко організувати. Важливо, щоб студенти були переконані в необхідності добре виконати ту чи іншу роль. Тільки за цієї умови їх роль буде природною і переконливою;
- 4) рольова гра повинна бути прийнята всією групою;

5) вона неодмінно проводиться в доброзичливій творчій атмосфері, викликає почуття задоволення, радості. Студенти бачать можливість застосування ситуації, що розігрується в рольовій грі, в реальному житті;

б) рольова гра дає студентам «підказку» - якими одиницями і якими мовними моделями можна висловити ту чи іншу думку саме в даній ситуації в залежності від соціальної характеристики учасників;

7) рольова гра несе в собі момент несподіванки, з яким так часто зустрічаються студенти в процесі реального навчання. Під час рольової гри, як і в реальному спілкуванні, учасники повинні слухати, один одного, так як, не знаючи заздалегідь, що скажуть їхні партнери, вони повинні швидко думати і однаково реагувати на репліки своїх товаришів [87].

Розглянемо приклад моделювання у реальному житті. Якщо ми готуємо рольову гру «На прийомі у лікаря», спочатку потрібно познайомити з певною лексикою (привітання, анкетні дані, скарги тощо). Слід показати, що люди мають на увазі, коли описують симптоми різних захворювань (типу: «У мене нежить», «болить голова», «Я відчуваю загальну слабкість» і т. д.). При використанні рольових ігор для базового рівня володіння іноземною мовою рекомендовано використовувати прості ситуації, які зустрічаються на практиці: вітання, питання про загальне самопочуття, огляд пацієнта лікарем тощо.

З урахуванням розподілених ролей і завдань учасникам пропонується виконати функції їх ролей. Наприклад, як пацієнт, студент в ролі хворого повинен мати можливість пояснити симптоми, задати питання, пов'язані з хворобою (наприклад, характер болю).

Що стосується ролі лікаря, йому необхідно оглянути пацієнта, запитати його про те, що турбує пацієнта, відповісти на питання, пов'язані з ситуацією.

На підсумкових заняттях з дисципліни «Англійська мова професійного спрямування» для студентів спеціальностей «Медицина» та «Педіатрія» ми проводили рольову гру у формі «суду». Студенти отримали завдання обіграти певну ситуацію у суді. Ситуація мала гостре соціальне напруження та стосувалася певної етичної медичної проблеми, а саме: питання, пов'язані з

вихованням ВІЛ-інфікованих дітей та їх соціалізацією; робота з людьми хворими на туберкульоз та їх небажанням лікуватися; проблеми лікарських помилок та стосунків «лікар – пацієнт» тощо. Зазначимо, що проблемна ситуація повинна бути цікавою та пов'язаною з вивченими темами.

Розподіл ролей відбувався в залежності від здібностей, зацікавленості студентів та ступеня володіння іноземною мовою. Певні ролі («головні» – відповідач, пацієнт, захисник), за потреби, призначав викладач. Так звані «другорядні» ролі студенти обирали самостійно.

Студентам надавалася додаткова професійна лексика, яку вони самостійно опрацьовували, типу звернення «Ваша честь...», «Дозвольте задати запитання обвинуваченому...» і т. д.

Зауважимо, що викладач виступав в ході гри в ролі фасилітатора, не втручаючись активно в процес але допомагаючи за потреби. Така допомога не була нав'язливою і передбачала створення сприятливого психологічного настрою у групі.

Висновки. Динамічний розвиток інтеграційних процесів, глобалізація та стрімкий розвиток сучасних цифрових технологій неабияк впливають на розвиток сучасної вищої медичної освіти. Новітні вимоги щодо викладання та вивчення англійської мови формують умови для підвищення професійної комунікативної компетентності медичного фахівця. Підсумовуючи, зазначимо, що правильно організована самостійна робота при вивченні англійської мови у закладах вищої медичної освіти, розмаїття методів її організації мотивують студентів до самостійного оволодіння знаннями, сприяють розвитку самостійності, критичного мислення, індивідуальних здібностей та закладають основи подальшої самоосвіти та навчання впродовж життя. Усе це сприяє підвищенню професійної компетентності медичного фахівця, яка включає в себе не тільки догляд за хворими, а й знання англійської мови.

ВИСНОВКИ

Задля удосконалення англomовної підготовки здобувачів вищої освіти СумДУ за всіма освітніми програмами, а також виконуючи наказ № 0547-I від 25.05.21 р. «Про організацію іншомовної підготовки здобувачів вищої освіти», кафедра іноземних мов здійснює поділ студентів першого курсу на рівні з подальшим розподілом груп за рівнями (елементарний (A1), нижче середнього (A2), середній (B1), вище середнього (B2)). Проводиться вхідне тестування за шкалою Ради Європи онлайн на платформі *elarning.sumdu.edu.ua*.

Протягом звітнього періоду викладачами кафедри розроблялися та удосконалювалися силабуси усіх навчальних дисциплін кафедри за освітньо-кваліфікаційними рівнями «бакалавр», «магістр», «доктор філософії» з урахуванням сучасних тенденцій викладання англійської мови як мови міжкультурної та професійної комунікації. Зокрема у каталозі силабусів наявні курси «Англійська мова для професійного спілкування в міжнародному контексті», «Англійська мова для успішного працевлаштування (B1-B2)», «Англійська мова для участі у нарадах та переговорах (B2)», «Англійська мова за професійним спрямуванням», «Англійська мова міжнародного спілкування (C1)», «Англійська мова науки і техніки (C1)», «Англійська мова: комунікативні стратегії (B2)», «Комунікативна граматики ділової англійської мови (A2)», «Крос-культурні аспекти бізнес-комунікації (B1-B2)», «Лінгвокраїнознавство», «Основи англomовної бізнес-комунікації (A2)» тощо.

Кафедрою забезпечується викладання англійської мови за дистанційною формою студентів бакалаврату і магістратури усіх спеціальностей університету. В умовах онлайн навчання викладачі кафедри активно працюють з методичними матеріалами на платформах MIX, LecturED, Google Class, Zoom, ЕКЗАМЕНАРИУМ, Canvas та використовують ОСW. Кількість студентів, що користуються електронними навчальними матеріалами кафедри, є стовідсотковою. Засобами комп'ютерного тестування рівня сформованості навичок і вмінь усіх видів мовленнєвої діяльності забезпечені всі етапи контролю

(вхідний, поточний, модульний, семестровий). Для студентів четвертого курсу наявна підбірка актуальних матеріалів для підготовки до ЄВІ на платформі MIX.

Також на платформі MIX наявний онлайн курс з дисципліни «Англійська мова академічного спрямування» освітньо-кваліфікаційного рівня «доктор філософії», який базується на актуальних сучасних матеріалах (наприклад, Globalization and World Languages; Using English for International Communication in Europe; International Communication Style; Global Business Speaks English; Science, Engineering and Economy in Modern World), має аудіо і відео підтримку та завершується онлайн тестуванням (автор: доц. Литвиненко Г.І.).

Протягом звітнього періоду викладачі кафедри були активними членами Міжнародного професійного об'єднання IATEFL (координатор Золотова С.Г.). Забезпечена активна співпраця з асоціацією для участі викладачів у аналізі концептуального змісту сучасної освіти, програм, підручників, навчально-методичних посібників. Проходили постійні зустрічі з провідними Британськими викладачами-методистами онлайн з метою вивчення і використання досвіду зарубіжних країн у сфері викладання англійської мови.

Викладачі кафедри долучилися до низки заходів з підвищення кваліфікації наукових та науково-педагогічних працівників, викладачів англійської мови від ТОВ «Dinternal Education», видавництв «Oxford University Press» та «Cambridge University Press»: вебінарів у рамках Cambridge Days; Oxford Professional Development Webinars, у численних онлайн тренінгах від «Dinternal Education» з особливостей викладання англійської мови професійного спрямування, з підготовки до складання ЄВІ та міжнародних іспитів, що засвідчено відповідними сертифікатами.

На кафедрі працює Лінгвістичний навчально-методичний центр, однією з основних функцій якого є надання додаткових освітніх послуг з вивчення іноземних мов. Також дуже важливими є організація наукової роботи та методична функції Центру.

Під егідою ЛНМЦ щорічно проводиться Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та викладачів «To Make the World Smarter and

«Safer» (відповідальні Золотова С.Г., Міхно С.В.) з середньою чисельністю учасників наукового заходу 100 студентів, аспірантів та викладачів та публікацією тез у збірнику матеріалів конференцій. До збірника увійшли наукові дослідження, присвячені актуальним проблемам сучасних інноваційних технологій та процесів у науці, техніці та різних сферах людської діяльності.

Також щорічно проводяться зустрічі-семінари для студентів ЦЗДВН «Методичні рекомендації з підготовки до Єдиного вступного іспиту (ЄВІ) з англійської мови для здобуття ступеня магістра» (Золотова С.Г.).

ЛНМЦ співпрацює з Міжнародним освітньо-методичним центром «Dinternal Education» та Представництвом «Pearson Education» в Україні з питань впровадження змішаного навчання в процесі вивчення англійської мови в умовах сучасних реалій: в рамках співпраці організовано участь викладачів кафедри у міжнародному проєкті від «Pearson Education» – «International Higher Education Forum 2021», 27 сесій з онлайн тренінгами, в рамках проєкту отримано сертифікати від «Qualifications and Assessment Director», «Pearson Central and Eastern Europe».

На кафедрі утворено шість студентських наукових об'єднань (гуртків) під керівництвом викладачів Золотової С.Г., Міхно С.В. («Comparative Analysis of Innovations»), Плохути Т.М. («21st Century Education»), Козаченко Ю.С. («Comparative studies of medicine»), Мальованої Н.В. («Cross-Cultural Communication»), Гладченко О.Р. («Promising directions in scientific development: engineering, medicine, society»), Дядечко А.М. («In the world of languages»). Основним завданням гуртків є виявлення найбільш здібних і талановитих студентів, схильних до самостійної науково-дослідницької діяльності; залучення студентів до участі в науково-практичних конференціях, конкурсах наукових робіт, олімпіадах, до захистів дипломних робіт англійською мовою .

Мета гуртків – поглиблене вивчення бакалаврами, магістрами та аспірантами методології та методики наукових досліджень, академічної, професійної англійської, обговорення актуальних проблем розвитку науки та техніки, що сприяє розвитку творчого потенціалу студентів та аспірантів усіх факультетів

СумДУ, співпраці керівників гуртків та студентів з викладачами інших кафедр щодо підготовки бакалаврських та магістерських випускних робіт до захисту англійською мовою та розробці спільних проєктів.

Можна зробити висновок, що англійська мова стала найбільш значущою в міжкультурній та професійній комунікації. Це пояснюється постійним стрімким процесом глобалізації світу через мережу Інтернет та глобалізацію інформації. Англійська змогла стати міжнародною й обійти в цій справі такі мови, як німецька, французька чи іспанська, завдяки легкості у вивченні, історичним передумовам і стрімкій глобалізації інформації. Англійська проникла в усі сфери міжнародного, культурного, політичного, наукового інформаційного обміну та комунікації.

На сьогодні жодний вид діяльності Сумського державного університету не проходить без «участі» англійської мови, отже СумДУ визначається як «університет європейського рівня за стилем, за технологіями, за якістю наукових та освітніх послуг», а володіння англійською мовою вважається однією з найважливіших складових як ідеології діяльності університету, так і моделі випускника СумДУ.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Стратегічний план розвитку Сумського державного університету на 2020 – 2026 роки. Суми. 2019.
2. Култаєва М. Д. Динамічне людство, або педагогічні виклики глобалізації. Людина і культура в умовах глобалізації. К.: Видавець ПАРАПАН, 2003. С. 121 – 128
3. Кузь О.М. Соціальна реальність як текст. Наука. Релігія. Суспільство. № 2, 2008. С. 260-264.
4. Кузнецова О.Ю. Автореф. дис. д-ра пед. наук: 13.00.01. Розвиток теорії та практики мовної освіти у середніх та вищих навчальних закладах Великої Британії другої половини ХХ ст. (на матеріалі навчання іноземної мови), 2003. С. 14
5. Култаєва М.Д. Філософія освіти у пошуках нових перспектив: теоретичний конструктивізм та нове бачення педагогічної діяльності. Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку ХХІ століття: Монографія. Серія «Модернізація вищої освіти: світоглядно-педагогічні проблеми». К.: Педагогічна думка, 2007. С. 109-141.
6. Лактіонова А.В. Соціолінгвістика: генеза і розвиток проблематики досліджень. Практична філософія. № 4, 2011 (№ 42) . С. 92 – 102
7. Рено Ф. Мультикультуралізм. Європейський словник філософії. Лексикон неперекладностей. Наукові керівники проекту: Барбара Кассен і Костянтин Сігов; [пер. з фр.]. Вид. друге, виправл. К.: Дух і Літера, 2011. Т. 1. С. 326-329
8. Клепко С. Ф. Інтегративна освіта і поліморфізм знання. Ін-т педагогіки АПН України, Харк. держ. ун-т. К. ; Полтава: ПОППО, 2006. С.299– 328
9. Питання мови: результати останніх досліджень 2012 року. Соціологічна група «Рейтинг», 2012. Режим доступу: http://www.ratinggroup.com.ua/upload/files/RG_mova_dynamika_052012.pdf

10. Diadechko A. Lingual and non-lingual secrets of the popularity of the novel «Winter Solstice» by R.Pilcher. Філологічні трактати. Суми: Вид-во СумДУ, 2018. Том 10, №1. С. 143-154

11. Diadechko A. The Role of Irony and Background Knowledge in Context Decoding of the Essay «Excavating Rachel's Room» by R.J.Waller. Філологічні трактати. Суми: Вид-во СумДУ, 2019. Том 11, №3-4. С. 41-48

12. Diadechko A. R.J. Waller and his views on human life and being. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. Випуск 43-2, 2019, № 43, том 2. С. 106-109

13. Diadechko A. The role of metaphorized verbal combinations in presenting the mental behavior of a person in contemporary British prose. Вісник Маріупольського Державного університету. Серія: Філологія. Випуск 22, 2020. С. 150-156

14. Diadechko A. The reflection of the era of the «Roaring Twenties» in the F.S. Fitzgerald's novel «The Great Gatsby» Філологічні трактати, журнал. Суми: Вид-во СумДУ, 2020. Том 12, № 2. С. 8-16

15. Diadechko A. The reflection of the existential downfall of «the lost generation» in the novel «The sun also rises» by Ernest Hemingway». Маріуполь. Вісник МДУ. Серія: Філологія. Вип. 24, 2021. С. 19-24

16. Diadechko A. Reality and illusions of the «American dream» in the A. Miller's play «Death of a salesman». Virtus. Scientific Journal. Montreal: Center of modern pedagogy, 2021, № 51. P. 92-94

17. Diadechko A. Love versus war in the novel by Ernest Hemingway «A Farewell to Arms» // Innovative pathway for the development of modern philological sciences in Ukraine and EU countries. Scientific monograph, Volume 1, Riga, Latvia: «Baltia Publishing», 2022. P. 462-488. Режим доступа: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-196-1-18>

18. Дядечко А.М. Підсилення філологічної складової під час вивчення англійської мови студентами університету. Scientific and pedagogic internship «Ukrainian traditions and European innovations in the training of future philologists»:

Internship proceedings, February 8 - March 19, 2021. Venice: Baltia Publishing, 2021. С. 19-21

19. Дядечко А.М. Family is the biggest treasure. Збірник англomовних художніх текстів та лексико-граматичних вправ до них для студентів 3-5 курсів усіх спеціальностей денної форми навчання. Суми: Вид-во СумДУ, 2009. - 46 с.

20. Дядечко А.М. Навчання студентів інженерних спеціальностей англійської мови через їх долучення до творів сучасної англomовної художньої літератури. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Мова-фольклор-література: аспекти міждисциплінарної взаємодії» (до 185-річчя від дня народження О.О.Потебні). Суми: Вид-во СДПУ, 2020. С. 74-76

21. Дядечко А.М. 4454 «English for CLIL projects. Збірник навчальних матеріалів для підготовки викладачів СумДУ, які працюють з іноземними студентами в рамках англomовного проекту». Суми: Вид-во Сум ДУ, 2018. 60 с.

22. Дядечко А.М. Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства. Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів (Суми, 19-20 квітня 2019 р.). Суми: СумДУ, 2019. С. 232-235

23. English for Specific Purposes (ESP). National Curriculum for Universities. Kyiv, 2005. URL: <http://ea.donntu.edu.ua/handle/123456789/1849>

24. Абсалямова Я. Фахова іншомовна підготовка в умовах глобалізації та євроінтеграції. Interconf. 2021. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/interconf/article/view/15909>

25. Михайліченко Ю. Міжкультурна комунікація як пріоритет у навчанні іноземної мови. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. № 17 том 1. Одеса, 2015. С. 179

26. Gayle Cotton. Say Anything to Anyone, Anywhere: 5 Keys To Successful Cross-Cultural Communication, 1st edition. London, 2013. 256 p.

27. Glyn Hughes, Josephine Moate, Tiina Raatikainen. Practical Classroom English. Oxford University Press. 2011. 172 p.

28. Манакін В. Мова і міжкультурна комунікація. Київ. Видавничий центр «Академія», 2012. 284 с.

29. Золотова С., Міхно С., Курочкіна В. Впровадження принципів міжкультурної комунікації у процесі навчання іноземної мови викладачів, які працюють з іноземними студентами. Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору. №2.-Кн. 2- том I, ISSN 2309-7744, К.: Гнозис, 2020. С. 182–193, 337

30. Курочкіна В. С. Розвиток критичного мислення на заняттях з іноземної мови. Англійська мова та література. 2017, № 1-3 (515-517). С. 3-7

31. Dave Allan 2000: IATEFL ISSUES, 2003

32. The development of communicative competence of teachers, who work with foreign students. Золотова С. Г., Морозова І. А., Дядечко А. М. Збірник наукових статей міжнародної науково-практичної конференції Пед. проблеми становлення сучасного фахівця. Харків ХНЕУ, 2014

33. Articles from Rod Bolitho. Continuing Professional Development (CPD), IATEFL Ukraine. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://ukraineiatefl.wixsite.com/iateflukraine/professional-development>

34. Роль викладача іноземних мов як модератора розвитку міжкультурної комунікації в процесі організації навчального процесу, Золотова С., Курочкіна В. Матеріали зарубіжної конференції The 12-th International scientific and practical conference «Impact of Modernity on science and Practice» (13-14 April, 2020). Edmonton, Canada 2020. С. 94 – 97, 678 p.

35. Сіягівська І. Ю. Формування пізнавальної самостійності студентів педагогічного університету у процесі навчання іноземної мови : дис... канд. пед. наук: 13.00.09. Кривий Ріг, 2011. 260 с.

36. Міхно С.В. Реалізація технології формування пізнавально-творчої самостійності майбутніх учителів іноземної мови у процесі професійної підготовки (при вивченні педагогічних дисциплін). Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Вип. 5. Суми, 2018. С. 164–175. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/68317>

37. Закон України "Про вищу освіту" [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

38. The Bologna Declaration of 19 June 1999. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bologna-bergen2005.no/Docs/00-Main_doc/990719BOLOGNA_DECLARATION.PDF

39. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю.Ніколаєва. К. : Ленвіт, 2003. 273 с.

40. Імплементация Закона Украины "Про вищу освіту" [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://osvita.gov.ua/?tag=mobilnist&paged=1>

41. Richard W. Paul Critical Thinking: What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World. 2012, p. 572

42. Chayka L. On the role of foreign languages in training specialists of new generation/L. Chayka// IATEFL Ukraine Newsletter, 2004, N 26, p. 16-17

43. Lewis S.R. Speaking with confidence. Режим доступу: <http://www.unce.unr.edu/publications/files/cd/2000/cm0008.pdf>

44. McCarthyMichael, Felicity O'Dell. Academic Vocabulary in Use/ Michael McCarthy, Felicity O'Dell. Cambridge University Press 2008. P. 176

45. Козолуп М.С. Технології підготовки майбутніх фахівців природничих спеціальностей до академічної комунікації в університетах США автореф 2017 : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». – Тернопіль, 2017. 23 с.

46. Новини ТСН від 26 травня 2017 року [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://tsn.ua/ukrayina/600-inozemciv-priyhali-za-vlasniy-kosht-v-ukrayinu-schob-vchiti-shkolyariv-angliyskoyi-935902.html>

47. Золотова, С.Г., Міхно С.В. Розвиток навичок іншомовної комунікації студентів та аспірантів. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Вип. 34. Глухів, 2017. С. 93–101. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/68314>

48. Павленкова О. В. Самостійна робота студентів як важливий компонент вищої освіти. Матеріали навчально-наукової конференції з міжнародною участю «інноваційні технології в організації самостійної роботи студентів медичних освітніх закладів». Полтава, 2017. С. 117–119

49. Пізнавально-творча і професійна реалізація особистості в евристичній освіті: монографія. За редакцією М. Лазарева. Суми, 2019. 242 с.

50. Склярєнко Н. К. Методика формування іншомовної компетентності у техніці письма. Іноземні мови. 2012. № 2. С. 13–18

51. Лазарєв М.О. Творча самореалізація майбутнього вчителя в евристично-модульному навчанні. Педагогічна творчість : методологія, теорія, технології : монографія. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. С. 117–151

52. Андрієнко І.Ф. Зарубіжні методичні концепції навчання іншомовного писемного мовлення та їх застосування в українському ВНЗ. Іноземні мови. 2001. №3. С. 22-25

53. Curran Ben. How Blogging Can Improve Student Writing. TLN Teacher Leaders Network. Published online: November 28, 2012 [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.edweek.org/tm/articles/2012/11/28/tln_curran.html

54. Зайцева І.О., Плохута Т.М., Усенко Н.М. Реалізація структурних компонентів самостійної роботи студентів в евристичному навчанні іноземних мов. Інноваційна педагогіка. Вип. 32, Т. 2. 2021. С. 148 – 152

55. Міхно С. В., Золотова С. Г. Формування творчої самостійності студентів засобами іншомовного письма. Філологічні трактати. Том 13, №2. Суми, 2021. С. 44-51. URL: <https://tractatus.sumdu.edu.ua/index.php/journal/article/view/1004>

56. Зайцева І.О. Формування професійних компетентностей майбутніх учителів як психолого-педагогічна проблема. Педагогіка XXI століття: сучасний стан та тенденції розвитку : колективна монографія : у 2 ч. Ч. 1 / відп. за випуск О.Є. Карпенко. Львів. Торунь : Ліга – Прес, 2021. 504 с.

57. Бірюк Л. Я. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки (психолого-педагогічний аспект). Глухів : РВВ ГДПУ, 2008. 210 с.

58. Горобець С. А. Теоретичні засади проблеми формування професійної компетентності майбутнього фахівця-економіста. *Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка*. 2007. Вип. 31. С. 106–109

59. Цимбал С. В. Синергетичний та акмеологічний аспекти формування професійної компетентності студентів. *Науково-методичний збірник «Нові технології навчання»*. 21 березня 2007 р. URL : <http://www.agronmc.com.ua/nmcprop/novteh39.html>

60. Психологічний словник. К. : Вища школа, 1982. 367 с.

61. Лазарев М. О. Творча самореалізація особистості вчителя, студента, учня в людиноцентрованій евристичній освіті. Професійно-творча самореалізація майбутнього педагога в інноваційній освіті : монографія. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. С. 69 –111

62. National Science Education Standards. National Academy Press. Washington, DC. URL: <https://www.nap.edu/catalog/4962/nationalscience-educationstandards>

63. Ключ до нових ідей: як мислити поза шаблоном [Електронний ресурс] / П. Драч. 2017. Режим доступу: <https://studway.com.ua/evristika/>

64. Marewski J. N, Schooler L.J., Gigerenzer G. Five principles for studying People's Use of Heuristics. *Acta Psychologica Sinica*. 2010. № 1. С. 72-87

65. Лазарев М.О. Методи творчої діяльності в евристичній освіті. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2013. № 8 (34). С. 110 - 124, с. 122

66. Хупавцева Н.О. Психологічний потенціал евристичної бесіди як форми навчальної роботи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 2007. 24 с.

67. Англійська - мова науки. URL: <http://chumova.com/english-the-language-of-science.html>

68. King A. Inquiry as a tool in critical thinking. *Changing college classrooms: new teaching and learning strategies in an increasingly complex world*. San Francisco : Jossey-Bass, 1994. P. 13–38

69. Онуфрієнко Г.С. Науковий стиль української мови : навчальний посібник з алгоритмічними приписами. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 392 с.

70. Worksheet for 6 thinking hats. URL: <https://www.dau.edu/tools/Documents/Coaching%20Guide/resources/6%20Thinking%20Hats%20-%20Parallel%20Thinking%20Worksheet.pdf>

71. Плохута Т.М., Зайцева І.О., Нефедченко О.І. Організація наукової роботи студентів на заняттях з іноземної мови: евристичний підхід. Інноваційна педагогіка. Випуск 47. Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 291-295. DOI: 10.32843/2663-6085/2022/47.57 URL: <http://www.innovpedagogy.od.ua/vip47>

72. Business Presentation Checklist: URL: <https://business.tutsplus.com/articles/making-great-business-presentations--cms-33062>

73. Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця. *Навчальна програма з дисципліни «Анатомія та фізіологія людини» 2016-2017 н. р.* Режим доступу: <http://anatom.ua/wp-content/uploads/Навчальна-програма-з-анатомії-фізіології-фарм-2016.pdf>, с. 36–38

74. Chan, L. K., Pawlina, W. (Eds.). *Teaching Anatomy*. Switzerland (New York, London): Springer International Publishing, 2015. P. 465-471

75. Симоненко Н. Застосування освітніх технологій для організації самостійної роботи у вищих медичних закладах США. Актуальні питання сьогодення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Вінниця: ФОП Гуляєва М. В., 2018. С. 55–58

76. Boyer, N. R., Usinger, P. Tracking Pathways to Success: Triangulating Learning Success Factors. *International Journal of Self-Directed Learning*, 2015, № 12 (2). P. 22–48, с. 23–24

77. Симоненко Н. «Особливості застосування технології «перевернутого класу» у вищій медичній освіті США». Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2022, № 51. С. 688-693

78. Hew, K. F., Jia, Ch., Gonda, D. E, Bai, Sh. et al. Transitioning to the «new normal» of learning in unpredictable times: pedagogical practices and learning

performance in fully online flipped classrooms. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2020. Retrieved from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7750097/pdf/41239_2020_Article_234.pdf

79. Симоненко, Н. О. Сучасні тенденції організації самостійної роботи студентів у вищих медичних навчальних закладах України. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. VI (67), Випуск: 163, 2018, С. 54–58

80. Tulane University. School of Medicine. (2022). Office of Medical Education. Faculty Development. *Introduction – What is JiTT?* Retrieved from: <https://medicine.tulane.edu/education/office-medical-education/faculty-development/instructional-methods-materials/active-2>

81. Michigan State University. College of Human Medicine. (2022). Office of Medical Education Research and Development. *Minute Papers*. Retrieved from: <https://omerad.msu.edu/teaching/teaching-skills-strategies/27-teaching/177-minute-papers>

82. Michigan State University. College of Human Medicine. (2022). Office of Medical Education Research and Development. *Think-Pair-Share*. Retrieved from: <https://omerad.msu.edu/teaching/teaching-skills-strategies/27-teaching/182-think-pair-share>

83. Павлишин, Г. А., Бігуняк, Т. В., Саварин, Т. В. Кейс-метод навчання у медичній освіті. *Медична освіта*, 3, 2015. С. 67–69

84. Кушта, Ю. Ф., Лисюк, Ю. С. Оптимізація організації самостійної роботи студентів-медиків у контексті навчання на засадах Болонської декларації. *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник української медичної стоматологічної академії*, 13 (1 (41)), 2013. С. 307–309

85. Бондар, Н. В. Методи інтерактивного навчання латинської мови у медичних ВНЗ. *Молодий вчений*, 12 (39), 2016. С. 400–403

86. Michigan State University. College of Human Medicine. (2022). Office of Medical Education Research and Development. *Role-Playing*. Retrieved from: <https://omerad.msu.edu/teaching/instructional-design/27-teaching/180-role-playing>

87. Heru, A. M. Role Play in Medical Education to Address Student Mistreatment. *Virtual Mentor*, 16(3), 2014. P. 177–181